

30 | Конституційний
Суд
РОКІВ | України

osce

IRZ

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

УРОЧИСТА АКАДЕМІЯ

з нагоди 30-ї річниці ухвалення
Конституції України

«УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ У ХХІ СТОЛІТТІ:
КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК, ВИПРОБУВАННЯ ВІЙНОЮ,
ВИКЛИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ»

**ЗБІРНИК
МАТЕРІАЛІВ**

Київ, 26 червня 2026 року

УРОЧИСТА АКАДЕМІЯ

**«УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ
У ХХІ СТОЛІТТІ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ
РОЗВИТОК, ВИПРОБУВАННЯ ВІЙНОЮ,
ВИКЛИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ»**

з нагоди 30-ї річниці ухвалення
Конституції України

26 червня 2026 року

Збірник матеріалів

Київ, 2026

342.4(477)(091)"20"(063)
У72

Урочиста академія «Український конституціоналізм у XXI столітті: конституційний розвиток, випробування війною, виклики євроінтеграції» : збірник матеріалів (м. Київ, 26 червня 2026 р.). Київ : ВАІТЕ, 2026. 178 с.

ISBN 978-8525-06-5

© Конституційний Суд України, 2026

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі

Видано за підтримки Координатора проєктів ОБСЄ в Україні. У цій публікації висловлено виключно позиції авторів. Вони не обов'язково збігаються з офіційною позицією Координатора проєктів ОБСЄ в Україні.

Зміст

Огляд Урочистої академії «Український конституціоналізм у XXI столітті: конституційний розвиток, випробування війною, виклики євроінтеграції»	5
Фотогалерея.	27
Олександр БАТАНОВ Економічний конституціоналізм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку . .	41
Віктор БЕСЧАСТНИЙ Секретаріат Конституційного Суду України як інституційна гарантія доступності конституційного правосуддя в умовах сучасних викликів.	51
Марина БУЛКАТ До питання про теоретико-правові основи структури органів урядування судової влади	56
Олексій ГАНЖА Значення латинізмів у практиці Конституційного Суду України для латинізації судових рішень в Україні.	61
Альберт ЄЗЕРОВ Юстиціабельність соціальних прав та конституційна демократія.	68
Дайнюс ЖАЛІМАС The evolution of contemporary constitutionalism: lessons from and for Ukraine (Еволюція сучасного конституціоналізму: уроки з України та для України)	78
Богдан КАЛИНОВСЬКИЙ Міжнародний механізм компенсації для України: організаційно-правовий аспект. . .	95
Володимир КАМПО, Андрій СТЕЦЬ Конституційна філософія українського дисидентства 1960-1980-х років як неформальне джерело та інструмент розвитку конституційного права	102
Тетяна КОСТЕЦЬКА Про розвиток українського конституціоналізму в умовах сучасних трансформаційних процесів: окремі доктринальні засади	118
Володимир КОЧИН Конституційний розвиток упорядкованості суспільних відносин: проблема трьох порядків.	127
Євген КРАПИВІН Призначення і звільнення Генерального прокурора в контексті його конституційного статусу: проблемні аспекти європейської інтеграції	133
Єлизавета ЛЬВОВА Характерні риси конституційної стабільності в Україні та Королівстві Нідерландів: порівняльно-правове дослідження.	141
Наталія ОНИЩЕНКО Формування і розвиток парадигми юридичного знання крізь призму конституційного забезпечення	150

Георгій ПАПУАШВІЛІ

Constitutionalism in times of war: rights, security and democratic resilience

(Конституціоналізм у часи війни: права, безпека та демократична стійкість) 155

Олександр СКРИПНЮК

Конституція України як основа української державності та візія повоєнної України . 160

Тетяна СЛІНЬКО

Конституційна конвергенція стандартів забезпечення свободи

вираження поглядів у процесі європейської інтеграції України 165

Валерія ХОДОШ

Конституційно-правові засади взаємодії з недемократичними державами. 174

Огляд Урочистої академії «Український конституціоналізм у XXI столітті: конституційний розвиток, випробування війною, виклики євроінтеграції»

Урочиста академія на тему «Український конституціоналізм у XXI столітті: конституційний розвиток, випробування війною, виклики євроінтеграції» з нагоди 30-ї річниці ухвалення Конституції України відбулася 26 червня 2026 року в місті Києві. Захід організовано Конституційним Судом України спільно з Радою Європи, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, Національною академією правових наук України та Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва.

У заході взяли участь виконавці обов'язків Голови Конституційного Суду України **Олександр Петришин**, судді Конституційного Суду України **Юрій Барабаш, Олександр Водяніков, Віктор Городовенко, Оксана Грищук, Віктор Кичун, Василь Лемак, Алла Олійник, Сергій Різник, Ольга Совгіря, Галина Юровська**, Голова Верховної Ради України **Руслан Стефанчук**, Федеральний міністр юстиції та захисту прав споживачів Німеччини **Штефані Губіг**, Директорка Центру ОБСЄ із запобігання конфліктам і заступниця керівника Секретаріату ОБСЄ **Кейт Фірон**, суддя Європейського суду з прав людини від України **Микола Гнатовський**, депутат Європейського парламенту, запрошений професор юридичного факультету Університету Вітаутаса Великого, міжнародний юридичний радник, член Венеційської Комісії (2018–2026), Голова Конституційного Суду Литовської Республіки (2014–2021) **Дейнюс Жалімас**, Секретар Великої Палати Верховного Суду **Сергій Погрібний**, декан юридичного факультету Державного університету Іллі, міжнародний юридичний радник, член Венеційської Комісії (2007–2015), Голова Конституційного Суду Грузії (2006–2016) **Георгій Папуашвілі**, міжнародний юридичний радник, член Венеційської Комісії (2017–2022), Голова Конституційного Суду Республіки Молдова (2011–2017) **Александру Тенасе**, а також працівники Секретаріату Конституційного Суду України, представники міжнародних організацій, дипломатичних місій, державних установ іноземних країн, очільники конституційних і верховних судів європейських держав, українські й зарубіжні науковці.

Урочиста академія проводилася у змішаному форматі та складалася з трьох тематичних сесій, після яких відбулися церемонія нагородження переможців конкурсу на кращу наукову статтю та урочистий прийом.

Захід розпочався з хвилини мовчання на вшанування пам'яті захисників і захисниць України, які віддали життя за свободу та незалежність держави.

Відкрив Урочисту академію з нагоди 30-ї річниці Конституції України та модерував її вітальну сесію на тему «**Роль і значення Конституції України для державотворення та розвитку держави**» виконавач обов'язків Голови Конституційного Суду України **Олександр Петришин**.

Привітавши учасників конференції, Олександр Петришин наголосив, що Конституція України є фундаментом державності, демократії, верховенства права та гарантією прав і свобод людини. Основний Закон визначає Україну як вільну, незалежну, демократичну і правову державу, а також закріплює її цивілізаційний вибір і прагнення до європейської спільноти.

Спікер підкреслив особливу роль Конституційного Суду України у забезпеченні верховенства Конституції України, захисті її принципів і цінностей. Серед найактуальніших завдань Конституційного Суду України він назвав захист основ конституційного ладу і прав людини в умовах збройної агресії Російської Федерації, а також сприяння європейській інтеграції України.

Із вітальним словом до учасників заходу звернувся Голова Верховної Ради України **Руслан Стефанчук**, який акцентував на визначальній ролі Основного Закону як фундаменту української державності, політичного договору поколінь та морального дороговказу суспільства. Промовець зазначив, що повномасштабна війна стала випробуванням не лише для державних інституцій, а й для конституційного ладу, оскільки Росія веде війну проти конституційних цінностей України: демократії, свободи та права Українського народу самостійно визначати своє майбутнє.

Спікер наголосив, що захист Конституції України сьогодні здійснюють не лише органи державної влади та конституційної юрисдикції, а й українські захисники і захисниці на фронті, і зауважив, що в умовах війни особливого значення набуває забезпечення балансу між ефективністю державного управління та збереженням демократичних принципів і конституційних гарантій.

Окрему увагу Руслан Стефанчук приділив ролі Конституційного Суду України як органу, покликаного забезпечувати верховенство Конституції України та діяти незалежно від політичних процесів. Він наголосив, що авторитет Конституційного Суду України ґрунтується на суспільній довірі, а його незалежність і професійність є необхідними умовами розвитку демократичної держави. Спікер звернув увагу на законодавчі зміни щодо вдосконалення процедури добору суддів Конституційного Суду України відповідно до рекомендацій Венеційської Комісії та висловив очікування щодо завершення конкурсних процедур із заповнення вакантних посад.

Доповідач зазначив, що повоєнне відновлення, подальша європейська інтеграція та розвиток конституційного права мають ґрунтуватися на принципах верховенства права, демократії, поділу влади, незалежності суду, місцевого

самоврядування та європейського конституціоналізму. Руслан Стефанчук зауважив, що Конституція України є не лише юридичним документом, а втіленням цінностей Українського народу, та висловив переконання, що вона успішно витримає сучасні виклики.

Генеральний секретар Ради Європи **Ален Берсе** у відеозверненні привітав учасників конференції з Днем Конституції України та наголосив, що навіть за умови триваючої війни конституційні питання є невідкладними, оскільки закріплені в Конституції України принципи є джерелом демократичної сили Української держави та права Українського народу самостійно визначати своє майбутнє.

Спікер акцентував, що тривалий мир в Україні не можливий без правосуддя. У цьому контексті він звернув увагу на діяльність Ради Європи щодо забезпечення відповідальності за злочини проти України, зокрема в межах процесу створення Спеціального трибуналу.

Федеральний міністр юстиції та захисту прав споживачів Німеччини **Штефані Губіг** відзначила 30-річчя Конституції України як важливу віху в розвитку демократичної, правової держави, заснованої на принципах верховенства права, прав людини, народного суверенітету та поділу влади. Вона висловила солідарність з Українським народом, який відстоює свою державу, демократію та конституційні цінності в умовах збройної агресії.

Спікерка зазначила, що після завершення війни перед Україною постануть завдання повоєнної відбудови, зміцнення зв'язків із міжнародною спільнотою та збереження власної ідентичності. Вона запевнила у готовності Німеччини й надалі підтримувати Україну, зокрема у питаннях відновлення, функціонування Реєстру збитків для України та реалізації реформ, необхідних для європейської інтеграції.

Штефані Губіг акцентувала на ролі верховенства права та Конституційного Суду України у процесі наближення держави до членства в Європейському Союзі. Вона наголосила, що зміцнення інституцій конституційної юрисдикції є важливою складовою євроінтеграційного процесу, і відзначила тривалу українсько-німецьку співпрацю у сфері правосуддя та підтримку розвитку конституційного судочинства. Доповідачка високо оцінила безперервну діяльність Конституційного Суду України в умовах повномасштабної війни, підкресливши, що його робота є свідченням відданості принципам верховенства права навіть у найскладніших обставинах.

На завершення Штефані Губіг висловила переконання, що стійкість Українського народу, державних інституцій та судової влади забезпечить перемогу демократичних цінностей, досягнення справедливого миру та гідне місце України в європейській спільноті, заснованій на верховенстві права й повазі до основоположних прав і свобод людини.

Голова Європейського суду з прав людини **Маттіас Гійомар** у своєму відеозверненні зазначив, що 30-річчя Конституції України є нагодою не лише вшанувати Основний Закон держави, а й осмислити глибоку історичну спадщину українського конституціоналізму, яка сягає Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Спікер наголосив на символічному значенні образів булави і пера, які уособлюють необхідність поєднання сильної державної влади із верховенством права. Ефективна держава має бути спроможною забезпечувати захист людини, незалежності та безпеки країни, здійснюючи свої повноваження в межах права.

Маттіас Гійомар звернув увагу на те, що повага до прав людини міцно закорінена в Конституції України, а каталог прав і свобод, закріплений у ній, відображає положення Європейської конвенції з прав людини, що свідчить про їхню спільну ціннісну та правову основу.

Директорка Центру ОБСЄ із запобігання конфліктам та заступниця керівника Секретаріату ОБСЄ **Кейт Фірон** підкреслила особливе значення 30-ї річниці ухвалення Конституції України та роль Конституційного Суду України в забезпеченні безперервності конституційного ладу, зміцненні суспільної довіри, дотриманні принципів демократії та верховенства права. Вона зауважила, що в умовах війни Конституційний Суд України виконує важливу місію із захисту конституційних цінностей, а ефективне функціонування правових інституцій є необхідним складником стійкості демократичної держави.

Доповідачка зазначила, що підтримка України з боку ОБСЄ охоплює не лише безпековий напрям, а й розвиток верховенства права, правосуддя та інституційної спроможності. Вона наголосила, що ОБСЄ продовжує співпрацю з Конституційним Судом України, сприяючи зміцненню його інституційного потенціалу, розвитку професійного діалогу, удосконаленню етичних стандартів, внутрішніх процедур і юридичної аргументації з урахуванням міжнародних принципів.

Кейт Фірон підсумувала результати проєкту ОБСЄ з підтримки конституційного правосуддя в Україні (з 2022 року), відзначивши підготовлення експертних висновків, використаних під час розгляду справ за конституційними скаргами, а також проведення заходів із залученням суддів, правників, представників громадянського суспільства та студентів задля підвищення обізнаності щодо конституційних прав і розвитку правової культури.

Насамкінець доповідачка запевнила у подальшій підтримці ОБСЄ інституцій, що забезпечують захист прав людини, верховенство права та демократичне врядування, і висловила готовність до продовження співпраці з Конституційним Судом України.

З нагоди 30-ї річниці ухвалення Конституції України було надіслано низку відеопривітань від очільників органів конституційної юрисдикції європейських країн.

Голова Конституційного Суду Королівства Бельгія **П'єр Ніуль** високо оцінив діяльність Конституційного Суду України у винятково складних обставинах, відзначив мужність Українського народу та підкреслив, що кризові часи завжди стають особливим випробуванням для верховенства права. Він зазначив, що саме в умовах насильства, страху та невизначеності конституційні гарантії набувають особливої ваги. Незалежність конституційних судів уособлює сталість держави та правового порядку, які мають зберігатися незалежно від політичних чи воєнних обставин.

Голова Конституційного Суду Королівства Бельгія **Жозефін Мурман** наголосила, що боротьба України має значення не лише для Українського народу, оскільки війна проти України є водночас викликом для засад міжнародного правопорядку — поваги до суверенітету держав, територіальної цілісності, мирного врегулювання спорів і захисту прав людини. Вона зазначила, що попри відмінності правових традицій конституційні суди поділяють спільне переконання: жодна демократія не може існувати в довгостроковій перспективі без незалежних інституцій і довіри до права.

Голова Конституційного Суду Чеської Республіки **Йозеф Бакса** у своєму відеозверненні зазначив, що захист Конституції України, утвердження принципів демократичної і правової держави та збереження конституційної наступності у час, коли Україна відстоює свою державність в умовах збройної агресії Російської Федерації, вимагають виняткового професіоналізму, особистої мужності та сили характеру. Конституційні суди покликані реагувати на нові виклики, захищати цінності, закріплені в конституціях, та охороняти права людини від надмірного втручання державної влади. Також він зауважив, що Чеську Республіку й Україну єднає досвід тоталітарного минулого та відновлення демократичних інституцій. Верховенство права, на його переконання, не можливе без незалежних судів, суддівської мужності та довіри громадян до справедливого здійснення правосуддя.

Голова Верховного Суду Естонської Республіки **Віллу Кьове** відзначив мужність українського суспільства та стійкість державних інституцій, які продовжують функціонувати під час війни. Він наголосив, що у періоди тяжких випробувань особливого значення набуває роль судів, насамперед конституційних судів, покликаних нагадувати суспільству про цінності демократії, верховенства права, прав і свобод людини, адже саме в найскладніші часи ці цінності потребують особливого захисту та послідовного утвердження. Віллу Кьове підсумував, що виконання місії конституційного суду вимагає від суддів мужності, рішучості та незалежності, а захист конституційних цінностей є не лише завданням окремої інституції, а й спільною відповідальністю європейської правової спільноти.

Голова Федерального Конституційного Суду Німеччини **Штефан Гарбарт** зазначив, що російська агресія проти України стала безпрецедентним викликом

для європейського правового простору та фундаментальних засад міжнародного правопорядку. Він зауважив, що ця війна спрямована не лише проти України, а й проти способу життя мирних демократичних держав, який ґрунтується на верховенстві права та повазі до прав людини. Штефан Гарбарт наголосив, що Федеративну Республіку Німеччина та Україну об'єднує спільна відданість демократії, верховенству права і правам людини, закріплена в конституціях обох держав, та зауважив, що інституційне партнерство між конституційними судами України та Німеччини лише поглиблюється.

Голова Конституційного Суду Латвійської Республіки **Ірена Куцина** зазначила, що для України Конституція є не абстрактним правовим документом, а живою основою державності, яка сьогодні проходить випробування війною, агресією та щоденним тиском на державу, її інституції і життя людей. Україна твердо відстоює свій вибір на користь свободи, демократії та європейського майбутнього. Ірена Куцина зосередила увагу на питанні, як конституція може допомогти нації залишатися вільною, демократичною та сильною за найскладніших обставин. Для України, за її словами, це не теоретичне питання, а жива реальність, що стоїть за стійкості демократичних інституцій, захисту основоположних прав людини, збереження цінностей та самого існування держави. Відповідь на це питання визначатиме не лише майбутнє України, а й майбутнє конституційної демократії в Європі.

Із вітальним словом до учасників Урочистої академії у відеоформаті звернувся також Голова Конституційного Суду Литовської Республіки **Томас Давуліс**. Він привітав українських колег із Днем Конституції України та висловив незмінну солідарність і підтримку Конституційному Суду України та Українському народові. Томас Давуліс наголосив, що впродовж трьох десятиліть Конституція України є потужним символом української державності, демократії та захисту основоположних прав і свобод. Основний Закон України втілює принципи людської гідності, справедливості та верховенства права, забезпечуючи міцну основу для української нації як у мирний час, так і в період тяжких випробувань.

Голова Конституційного Суду Словацької Республіки **Іван Фіачан** зазначив, що тридцять років у житті конституції — це важлива віха, яка засвідчує її становлення як невід'ємної частини правового та політичного життя держави. Водночас справжнє значення конституції, за його словами, розкривається не в її тексті, а передусім у щоденній роботі державних інституцій, судових рішеннях, відповідальності органів державної влади та довірі громадян у контексті того, що держава діє на основі верховенства права і служить людям. Спікер наголосив, що конституція є не лише символом мирних часів, а й опорою держави та суспільства в період найтяжчих випробувань. Захист держави та захист конституційних

цінностей не є окремими завданнями, а становлять єдине зусилля, спрямоване на збереження вільної, демократичної та справедливої України.

Виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України **Олександр Петришин** подякував міжнародним партнерам і представникам конституційних та верховних судів інших держав за привітання з Днем Конституції України та участь у заході і наголосив, що Конституційний Суд України підтримує активну професійну співпрацю з іноземними судами, обмінюється досвідом у сфері конституційного правосуддя та використовує результати цієї взаємодії у своїй діяльності, зокрема в контексті європейської інтеграції України.

Першу сесію на тему **«Трансформація конституційного ладу та сучасна конституційна доктрина»** модерував суддя Конституційного Суду України **Віктор Городовенко**. У межах сесії обговорювали історичний розвиток українського конституціоналізму, сучасні напрями удосконалення конституційного ладу та європейський вектор розвитку України.

Віктор Городовенко підкреслив особливу важливість обговорення конституційних цінностей і національної ідентичності України в умовах війни, наголосивши, що саме ці цінності сьогодні захищають українські військовослужбовці.

Обговорення розпочав суддя Конституційного Суду України **Юрій Барабаш**, який присвятив свою доповідь взаємозв'язку континуїтету української державності і конституційної ідентичності. Спікер зазначив, що ані Декларація про державний суверенітет України, ані Акт проголошення незалежності України, ані преамбула Конституції України не закріпили концепцію відродження державності, хоча цей термін мав місце на етапі розроблення Акта проголошення незалежності України. Натомість, урахувачи історичний і політичний чинники періоду здобуття незалежності, акцент було зроблено на багатовіковій історії української державності та правонаступництві. У такий спосіб, фактично, у правовому державницькому сенсі було визнано континуїтет із радянським минулим.

Обрана Україною після проголошення незалежності модель правового континуїтету істотно відрізнялася від підходу держав Балтії. Офіційне визнання ними на рівні актів проголошення незалежності й конституційних документів радянського періоду окупацією стало одним із чинників формування їхньої конституційної ідентичності. Відтак у справі «Савіцький та інші проти Латвії» (*Savickis and Others v. Latvia*, заява № 49270/11) щодо обмеження пенсійних прав так званих «не громадян» Європейський суд з прав людини, застосувавши принцип пропорційності, вказав, що захист конституційної ідентичності превалює, зокрема, і над правом власності.

Обґрунтовуючи зв'язок континуїтету української державності з конституційною ідентичністю, доповідач згадав конституційні зміни 2019 року, відповідно до яких у Конституції України було закріплено стратегічний курс держави на на-

буття повноправного членства у Європейському Союзі та НАТО. Він зазначив, що ці зміни істотно вплинули на розвиток української конституційної доктрини, перетворивши преамбулу Конституції України з переважно декларативної, церемоніальної, історичної частини на елемент засад конституційного ладу.

Суддя акцентував на Рішенні Конституційного Суду України від 19 травня 2026 року № 3-р/2026 [у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів другого речення абзацу другого, абзацу третього частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (щодо права на відпустки)], яким принцип європейської інтеграції визнано складовою частиною засад конституційного ладу, а положення преамбули щодо європейської ідентичності та незворотності європейського й євроатлантичного курсу — такими, які потрібно брати за основу під час формування конституційної юриспруденції заради більш широкого захисту прав людини. Доповідач зауважив, що змінилася офіційна доктрина, змінилася конституційна юриспруденція, і тепер Конституційний Суд України вказав на те, що змінилася конституційна ідентичність.

Юрій Барабаш наголосив, що внаслідок конституційних змін 2019 року та ухвалення Рішення Конституційного Суду України від 19 травня 2026 року № 3-р/2026 змінились акценти в питанні континуїтету. На його думку, конституційні зміни 2019 року в Україні залишаються недооціненими, хоча країна-агресор їх чітко «оцінила».

Доповідач зауважив, що Конституція України як живий інструмент розвивається, зокрема, під впливом конституційних змін та конституційної юриспруденції. Він наголосив саме на відродженні державності, оскільки європейська традиція України жодним чином не пов'язана з періодом радянської окупації, а послідовно плекалася ще за часів Української Народної Республіки. Юрій Барабаш висловив впевненість, що саме Конституційний Суд України може змінити акценти в цьому питанні, що, як показав досвід країн Балтії, може вплинути, зокрема, на питання захисту прав людини.

Обговорення конституційної ідентичності, державного континуїтету та європейського конституціоналізму продовжив депутат Європейського парламенту, міжнародний юридичний радник, член Венеційської Комісії (2018–2026), Голова Конституційного Суду Литовської Республіки (2014–2021) **Дейнюс Жалімас**. Доповідач привітав учасників Урочистої академії з 30-річчям Конституції України та зауважив, що Основний Закон відображає українську національну ідентичність, європейський цивілізаційний вибір держави, а також несумісність українського конституційного ладу з тоталітарними ідеологіями й корупцією.

Доповідач висловив вдячність Українському народу за захист не лише власної державності, а й фундаментальних європейських цінностей.

У своєму виступі Дейнюс Жалімас розкрив питання співвідношення понять конституційної ідентичності та державного континуїтету. На думку спікера, континуїтет є складником конституційної ідентичності будь-якої держави, тоді як сама конституційна ідентичність поєднує універсальні цінності сучасного конституціоналізму з національними особливостями розвитку держави. Він зазначив, що до універсальних елементів європейського конституціоналізму належать верховенство права, плюралістична демократія та права людини, які мають однаковий зміст незалежно від країни. Натомість національна конституційна ідентичність проявляється насамперед у власних історичних традиціях, особливостях організації державної влади та розвитку державотворення.

Порівнюючи український та литовський досвід осмислення радянського минулого, Дейнюс Жалімас підтримав висловлену раніше тезу про необхідність переосмислення українського державного континуїтету та зазначив, що сучасний український і литовський конституціоналізм не можна розглядати як продовження радянської конституційної традиції. На його переконання, радянські конституції не відповідали сутності конституціоналізму, оскільки не передбачали обмеження державної влади, не забезпечували народного суверенітету та реального захисту прав людини.

Доповідач звернув увагу на особливості міжнародно-правового становища Литви, окупацію якої не визнала більшість західних країн, що полегшило формування доктрини державної неперервності. Водночас Дейнюс Жалімас наголосив, що Україна також має достатні історичні й правові підстави для формування власної концепції конституційної ідентичності, вільної від радянської спадщини. Як приклад він навів практику Конституційного Суду Республіки Молдова, який ухвалив декілька рішень щодо конституційної ідентичності, ґрунтуючись на незалежності Молдови від соvěцького союзу.

Дейнюс Жалімас підтримав позицію Юрія Барабаша про витоки українських конституційних традицій від УНР та наголосив, що ухвалені у 2019 році конституційні зміни щодо закріплення стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО були відображенням волевиявлення Українського народу під час Помаранчевої революції та Революції Гідності.

Доповідач позитивно оцінив розвиток сучасної практики Конституційного Суду України, який, ухвалюючи рішення, перейшов від формального підтвердження конституційності відповідних змін до дослідження принципу євроінтеграції не тільки як принципу безпекової чи міжнародної політики, а й трансформації всієї правової системи України, застосування відповідних стандартів до тлумачення Конституції України.

Суддя Європейського суду з прав людини від України **Микола Гнатовський** привітав учасників конференції з 30-річчям Конституції України і наголосив, що тридцятирічний період її дії свідчить про зрілість Основного Закону та створює підґрунтя для подальшого розвитку українського конституціоналізму. Доповідач відзначив актуальність започаткованої під час заходу дискусії щодо конституційної ідентичності та розвитку конституційної доктрини і присвятив виступ трьом взаємопов'язаним питанням: конституційній ідентичності, розвитку Конституції України як «живого» документа та функціонуванню конституційного ладу в умовах війни.

Доповідач наголосив, що українська конституційна ідентичність є європейською. Микола Гнатовський підтримав позицію, за якою Конституція України та Європейська конвенція з прав людини мають спільні ціннісні засади. Конституція України цілком є документом у європейській традиції, а конституційні зміни 2019 року лише підтвердили це.

У контексті теми розвитку конституційної ідентичності Микола Гнатовський зазначив про практику окремих конституційних судів європейських держав, які використовували національну конституційну ідентичність як інструмент для визначення меж взаємодії національного та європейського правопорядків. Покликаючись на вже згадане під час конференції рішення Європейського суду з прав людини у справі «Савіцький та інші проти Латвії» (*Savickis and Others v. Latvia*, заява № 49270/11) як на вдалий приклад адекватного використання доктрини конституційної ідентичності, доповідач зауважив, що вона не дозволяє дивитися занадто узагальнено і стандартно на речі, які потребують індивідуального підходу.

Водночас Микола Гнатовський наголосив, що для України ця доктрина не має ставати інструментом протиставлення європейській інтеграції. Навпаки, саме європейська ідентичність нашої держави стала однією з причин російської агресії проти України, а тому сьогодні вона потребує послідовного захисту.

Іншу частину виступу доповідач присвятив розвитку Конституції України як «живого» документа. Він зазначив, що значення Конституції України визначається не лише її текстом, а насамперед практикою її застосування Конституційним Судом України, судами системи судоустрою України та іншими державними інституціями. На переконання доповідача, розвиток конституційних положень має відбуватися під контролем Конституційного Суду України та ґрунтуватися на сучасних підходах до тлумачення права. У цьому контексті Микола Гнатовський підкреслив важливість використання під час застосування Конституції України тих самих принципів і методів правового тлумачення, які застосовують Європейський суд з прав людини та провідні конституційні суди демократичних держав. Він висловив думку, що потенціал чинної Конституції України далеко не вичерпаний, тому вона не потребує заміни новим Основним Законом України.

Микола Гнатівський порушив питання функціонування Конституції України в умовах воєнного стану. Він зазначив, що хоча міжнародне право та Європейська конвенція з прав людини передбачають можливість відступу держав від окремих зобов'язань під час війни, такі обставини не повинні послаблювати конституційні засади держави. На думку правника, саме під час воєнних викликів Конституція України має демонструвати свою стійкість і здатність забезпечувати функціонування демократичної держави, а також наголосив, що війна йде саме проти конституційної української (європейської) ідентичності.

Суддя Конституційного Суду України **Ольга Совгіря** присвятила доповідь особливостям функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану, зосередивши увагу на організаційній адаптації діяльності Конституційного Суду України, розвитку його конституційної практики та ролі конституційного правосуддя в забезпеченні стійкості держави в умовах збройної агресії.

Доповідачка наголосила, що після 2014 року, а особливо після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, всі органи державної влади були змушені адаптувати свою діяльність до безпрецедентних для цивілізованого світу умов. У цьому контексті Конституційний Суд України не лише забезпечив безперервність здійснення конституційного правосуддя, а й виробив нові організаційні підходи до реалізації своїх повноважень.

Ольга Совгіря зазначила, що від початку повномасштабної війни Конституційний Суд України ухвалив 54 рішення, що свідчить про безперервність його діяльності навіть за умов воєнного стану. Зважаючи на відсутність передбачених законодавством будь-яких онлайн-форм роботи, Конституційний Суд України переорієнтував свою діяльність переважно на письмову форму конституційного провадження. Водночас проведення усних слухань у справах, які мають значний суспільний резонанс, зберігається, адже усна форма провадження є важливим інструментом забезпечення легітимності судових рішень.

Окрему увагу доповідачка приділила питанням доступності конституційного правосуддя. Вона відзначила запровадження у 2023 році формуляра конституційної скарги, який спростив звернення громадян до Конституційного Суду України. За її словами, сьогодні приблизно чверть усіх конституційних скарг подають саме із використанням цього інструменту, що позитивно впливає і на реалізацію права на конституційну скаргу, і на їх опрацювання в Конституційному Суді України.

Важливим аспектом діяльності Конституційного Суду України, за словами Ольги Совгірі, залишається забезпечення високої якості конституційної юриспруденції незалежно від умов воєнного часу. У цьому аспекті доповідачка наголосила на ролі Науково-консультативної ради Конституційного Суду України та міжнародних експертів, чії висновки сприяють виробленню виважених і належно аргументованих правових позицій та рішень.

Аналізуючи розвиток конституційної практики, доповідачка звернулася до низки знакових рішень Конституційного Суду України. Серед них вона виокремила Рішення Конституційного Суду України від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 [у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»], у якому Конституційний Суд України сформулював концепцію «демократії, здатної захистити себе». Ольга Совгіря зауважила, що ця юридична позиція отримала подальший розвиток уже після запровадження воєнного стану та стала одним із методологічних орієнтирів для оцінки допустимості обмежень прав людини в умовах захисту демократії.

Також було відзначено Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021 [у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 15¹, 26 Закону України «Про кінематографію»], у якому Конституційний Суд України визнав конституційними положення законодавства, спрямовані на захист національної безпеки в умовах триваючої російської агресії, підтвердивши можливість наділення органів виконавчої влади відповідними дискреційними повноваженнями.

Особливу увагу Ольга Совгіря приділила рішенням, ухваленим після початку повномасштабного вторгнення. Зокрема, вона охарактеризувала Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 [у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилення соціального захисту військовослужбовців)] як засадниче для подальшої практики Конституційного Суду України у сфері обороноздатності та національної безпеки. Суддя наголосила, що саме після цього рішення під час розгляду справ Конституційний Суд України насамперед оцінює потенційний вплив відповідних правових позицій на національну безпеку і обороноздатність держави.

Доповідачка також звернула увагу на Рішення від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022 [у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668–VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України)], у якому Конституційний Суд України сформулював юридичну позицію про конституційний обов'язок держави забезпечити спеціальний юридичний

статус військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь у захисті України, та членів їхніх сімей. Цю юридичну позицію Конституційний Суд України активно застосовує під час розгляду нових справ відповідної категорії.

Ольга Совгіря проаналізувала Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022 [у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації“ щодо назви релігійних організацій (об’єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об’єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (справа щодо повної назви релігійних організацій)], та зазначила, що в ньому Суд врахував не лише потенційні, а й реальні наслідки та загрози, пов’язані з діяльністю релігійних організацій, керівні центри яких розташовані за межами України. Доповідачка охарактеризувала це рішення як одне із засадничих для Української держави.

На завершення Ольга Совгіря розглянула питання відтермінування втрати чинності актами, визнаними неконституційними під час воєнного стану. Вона звернула увагу, що Конституційний Суд України на практиці вже виробив кілька моделей такого відтермінування: на визначений строк, до припинення воєнного стану або до конкретної календарної дати.

Підсумовуючи, доповідачка висловила переконання у перемозі України у цій екзистенційній війні та утвердженні тих демократичних цінностей, за які воюють захисники, на захист яких працюють усі органи державної влади. Ольга Совгіря наголосила, що під час воєнного стану Конституційний Суд України напрацював вагомий досвід, зберігши і захистивши конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні.

Суддя Конституційного Суду України **Василь Лемак** присвятив свій виступ темі стабільності Конституції України, перспективам конституційного розвитку держави в контексті європейської інтеграції.

Тридцятирічний ювілей Конституції України, на думку доповідача, є нагодою для критичного осмислення ефективності Основного Закону. Спікер наголосив на тому, що Конституцію України слід розглядати не лише як нормативний текст, а як дієвий інструмент конституціоналізму, ефективність якого визначається здатністю забезпечувати функціонування демократичної держави та захист її основоположних цінностей.

Василь Лемак акцентував на історичному значенні ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року. Саме це засвідчило вибір Україною європейського шляху розвитку, оскільки після ухвалення Конституції України було скасовано указ

про проведення всеукраїнського референдуму щодо альтернативного проєкту Конституції України, який передбачав білоруський чи російський сценарій. У цьому контексті доповідач відзначив роль тогочасних політичних еліт, які забезпечили ухвалення Конституції України у парламентський спосіб.

Василь Лемак зазначив, що життєздатність, стабільність Основного Закону України залежить від збереження його «ядра», тобто тих конституційних положень, які мають підвищений рівень захисту. Він звернув увагу на особливий механізм внесення змін до Конституції України, передбачений її статтями 157 і 158, та наголосив: важливим є не лише існування відповідних процедур, а й їх реальне функціонування.

Доповідач висвітлив роль Конституційного Суду України у контролі за внесенням змін до Основного Закону України. Він згадав вересень 2019 року, коли Конституційний Суд України надав висновки щодо семи законопроєктів про внесення змін до Конституції України та у трьох випадках дійшов висновку про їх невідповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України (висновки Конституційного Суду України від 20 листопада 2019 року № 6-в/2019, від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019, від 24 грудня 2019 року № 9-в/2019). Також суддя відзначив Рішення Конституційного Суду України від 1 листопада 2022 року № 2-р/2022 [у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» (щодо конституційного контролю змін до Конституції України після набрання ними чинності)], ухвалене під час воєнного стану, яким підтверджено право Конституційного Суду України здійснювати і попередній, і подальший контроль за процедурою внесення змін до Конституції України, тобто контроль за самим конституцієдавцем.

Василь Лемак порушив питання безперервності дії Конституції України. Він наголосив, що безперервність конституційного ладу передбачає не лише чинність Основного Закону України, а й безперервне функціонування створених ним органів державної влади. У цьому контексті доповідач звернув увагу на потребу своєчасного формування повного складу Конституційного Суду України. Він зазначив, що хоча Суд нині продовжує здійснювати повноваження, його діяльність відбувається в умовах організаційних обмежень.

Порівнюючи діяльність Конституційного Суду України з практикою Федерального Конституційного Суду Німеччини, Василь Лемак звернув увагу на особливості компетенції обох судів, зокрема щодо інституту конституційної скарги та обсягу повноважень із перевіряння конституційності законів. На підставі статистичних даних він проілюстрував кількість рішень про неконституційність законодавчих положень, зазначивши, що за умови зіставлення повноважень інтенсивність діяльності Конституційного Суду України є порівнянною.

На завершення доповідач окреслив основні напрями можливого конституційного розвитку України у зв'язку з майбутнім вступом до Європейського Союзу. Серед них він назвав удосконалення моделі державного правління, перегляд окремих конституційних положень, які, на його думку, не відповідають європейським конституційним стандартам (імперативний характер депутатського мандату, місцеві державні адміністрації), а також необхідність нормативного відображення в Конституції України особливостей здійснення публічної влади в умовах членства держави в Європейському Союзі. Особливу увагу Василь Лемак звернув на потребу осмислення (у контексті внесення конституційних змін) проблеми співвідношення народного суверенітету та здійснення окремих державних повноважень через спільні інституції Європейського Союзу. Доповідач наголосив, що така інтеграція не означає втрати державного суверенітету.

Завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, заступниця Голови Науково-консультативної ради Конституційного Суду України **Олена Бориславська** присвятила свій виступ питанням конституційної ідентичності України, її зв'язку з континуїтетом державності та значенню європейського вектора розвитку в еволюції українського конституціоналізму. Доповідачка наголосила, що російська агресія спрямована не лише проти державності України, а й проти її ідентичності — тих засадничих характеристик, які визначають Український народ як окрему політичну та культурну спільноту.

Олена Бориславська наголосила на проблемі континуїтету, запропонувавши розмежовувати континуїтет держави як правопорядку та континуїтет української ідентичності. На її переконання, саме таке розмежування може стати підґрунтям для подальшого осмислення української конституційної традиції. Доповідачка відзначила давність української ідентичності та конституційних традицій, а також підкреслила, що за своїм змістом українська конституційна ідентичність є європейською.

У виступі було акцентовано на розвитку категорії конституційної ідентичності в практиці Конституційного Суду України. Олена Бориславська зазначила, що вперше її було сформульовано в Рішенні Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». На відміну від багатьох європейських держав, де питання конституційної ідентичності постає переважно в контексті європейської інтеграції, для України воно має екзистенційний характер, оскільки пов'язане із запереченням агресором права Українського народу на власну історію, мову та самобутність.

Окрему увагу Олена Бориславська приділила співвідношенню конституційної ідентичності та ідентичності самої Конституції України. Доповідачка звернулася до дискусій щодо природи Конституції України 1996 року та зазначила, що остаточне підтвердження її як акту установчої влади відбулося через самоусвідомлення Українського народу під час Помаранчевої революції та Революції Гідності.

На думку доповідачки, конституційні зміни 2019 року закріпили європейську ідентичність Українського народу, яка від початку була закладена в Конституції України, а подальша практика Конституційного Суду України надала нового значення положенням її преамбули. Завдяки конституційній юриспруденції преамбула набуває самостійного нормативного значення, а через її положення до конституційного правопорядку інтегруються європейські правові підходи.

Наостанок Олена Бориславська представила результати дослідження, проведеного в межах проєкту Ради Європи, щодо застосування Конституційним Судом України практики Європейського суду з прав людини. За її словами, аналіз рішень Конституційного Суду України за останні чотири роки засвідчив, що більш ніж у 85 % із них використано позиції та доктрини Європейського суду з прав людини. На переконання доповідачки, це свідчить про практичне втілення європейської конституційної ідентичності України.

Модераторкою другої сесії на тему **«Конституціоналізм в умовах війни, післявоєнного відновлення та європейської інтеграції»** виступила суддя Конституційного Суду України **Оксана Грищук**. Відкриваючи завершальну сесію Урочистої академії, спікерка наголосила на актуальності обраної тематики, яка охоплює питання функціонування конституціоналізму в умовах воєнного стану, повоєнної відбудови держави та європейської інтеграції України. Суддя привітала учасників заходу з Днем Конституції України й висловила переконання, що це свято є важливим для кожного громадянина України та має особливе значення для суддів Конституційного Суду України.

Оксана Грищук зазначила, що під час попередніх сесій Урочистої академії значну увагу було приділено преамбулі Конституції України та рішенням Конституційного Суду України, у яких закріплено положення щодо європейської інтеграції. На її переконання, Конституцію України слід розглядати не лише як писаний нормативний акт, а й як систему цінностей і принципів. У цьому контексті було підкреслено роль Конституційного Суду України в розкритті змісту конституційних цінностей, тлумаченні конституційних принципів та розвитку конституційної юриспруденції. Суддя акцентувала, що цінності й принципи, які становлять основу ідентичності Українського народу, є європейськими за своїм змістом.

Суддя Конституційного Суду України **Олександр Водяніков** дослідив питання розвитку конституціоналізму в умовах війни, повоєнного відновлення та європейської інтеграції України. На початку доповіді він звернув увагу на те-

матику третьої панелі, зазначивши, що вона відображає темпоральну природу Конституції України, яка одночасно спирається на історичний досвід і спрямована в майбутнє. У цьому контексті доповідач наголосив, що одним із ключових завдань Конституційного Суду України є забезпечення безперервності конституційного розвитку в межах, визначених установчою владою народу.

Олександр Водянніков акцентував, що Україна формує унікальний досвід функціонування конституціоналізму в умовах повномасштабної війни. Він наголосив на безпрецедентності сучасної ситуації для європейських демократичних держав після Другої світової війни. Саме тому, на думку судді, особливого значення набуває осмислення конституційних аспектів війни, післявоєнного відновлення та європейської інтеграції.

Доповідач звернув увагу на розвиток воєнного законодавства та перспективи його конституційного контролю. Він висловив переконання, що найбільш значущі рішення Конституційного Суду України в цій сфері — ще попереду, оскільки між ухваленням законодавства та його конституційним перевірянням є часовий проміжок. Олександр Водянніков виокремив три етапи розвитку воєнного законодавства: початковий період 2022 року — етап інтуїтивного законодавчого реагування на безпрецедентні виклики; період 2023–2024 років, пов'язаний із переглядом і коригуванням запроваджених правових механізмів; сучасний етап удосконалення законодавства на основі набутого практичного досвіду.

Доповідач наголосив, що саме зараз до Конституційного Суду України починають надходити справи, пов'язані з фундаментальними питаннями функціонування демократії та конституціоналізму в екстремальних умовах. На його думку, сформована Конституційним Судом України практика може мати значення не лише для України, а й для осмислення функціонування демократичних інститутів під час війни.

Спікер акцентував на ролі Конституційного Суду України у збереженні конституційного ладу. Суддя наголосив, що одним із основних завдань Конституційного Суду України є недопущення перетворення надзвичайних законодавчих заходів, зумовлених воєнним станом, на постійний елемент правопорядку. Водночас доповідач наголосив на необхідності забезпечення балансу між потребами оборони держави, збереженням політичної нації та гарантуванням подальшого демократичного розвитку України.

Завершуючи виступ, Олександр Водянніков звернувся до питання європейської інтеграції України та ролі конституційної юстиції в цьому процесі. Він акцентував, що хоча діяльність конституційних судів не посідає центрального місця у процедурі адаптації законодавства держав-кандидатів до права Європейського Союзу, їх належне функціонування є необхідною передумовою виконання першого Копенгагенського критерію.

Суддя Конституційного Суду України **Сергій Різник** розпочав свій виступ із відзначення високого представницького рівня учасників конференції, наголосивши на сформованості та згуртованості української правничої спільноти. За його словами, взаємодія між різними правничими школами та професійними середовищами свідчить про розвиток національної правничої традиції.

Основну увагу доповідач зосередив на принципах діяльності Конституційного Суду України. Він зазначив, що в дискусіях про конституціоналізм переважно йдеться про загальні конституційні цінності та принципи, тоді як інституційні засади функціонування самого Конституційного Суду України залишаються поза належною увагою. У цьому контексті він звернувся до приписів статті 147 Конституції України, згідно з якими Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на принципах верховенства права, незалежності, гласності, колегіальності, обґрунтованості та обов'язковості рішень. Доповідач наголосив, що в умовах воєнного стану ці принципи набувають особливого значення та потребують практичного втілення.

Сергій Різник зосередився на принципі колегіальності. Він зауважив, що за нинішніх умов функціонування Конституційного Суду України, коли його склад є неповним, забезпечення кворуму для ухвалення рішень потребує значно вищого рівня взаєморозуміння між суддями. Ухвалення рішень вимагає пошуку компромісів, а також готовності відмовлятися від окремих ідей, позицій, якщо вони не критичні для рішення, задля спільного результату. На думку судді, така практика зрештою сприяє розвитку якісного внутрішнього діалогу.

Ще одним аспектом виступу судді став принцип обґрунтованості рішень. Доповідач зазначив, що необхідність досягнення консенсусу між суддями впливає на процес формування мотивувальної частини рішень. У цьому контексті він звернув увагу на значення збіжних окремих думок: вони дають змогу розвивати правові аргументи, які можуть бути використані в наступних рішеннях Конституційного Суду України.

Окрему увагу Сергій Різник приділив принципу гласності, зазначивши, що його слід розуміти не лише як відкритість діяльності Конституційного Суду України, а й як постійний діалог із різними професійними середовищами. Він наголосив на важливості взаємодії Конституційного Суду України з науковою спільнотою, правниками, органами державної влади та молоддю, підкресливши значення такої комунікації для функціонування конституційної юстиції.

Підсумовуючи виступ, доповідач наголосив, що в умовах війни принципи діяльності Конституційного Суду України набувають особливої ваги, і завершив промову словами вдячності українським захисникам.

Розгляд питань другої сесії продовжив Секретар Великої Палати Верховного Суду **Сергій Погрібний**. У виступі він акцентував на значенні Конституції України

для діяльності судової влади в умовах повномасштабної війни та окреслив взаємодію судів системи судоустрою й Конституційного Суду України в забезпеченні конституційного правопорядку.

Насамперед доповідач зазначив, що перші три статті Конституції України набули особливого змісту в умовах війни. Він наголосив, що збройна агресія Російської Федерації стала викликом не лише для територіальної цілісності та суверенітету України, а й для функціонування судової системи та захисту прав і свобод людини. Спікер зауважив, що українські суди від початку повномасштабного вторгнення продовжують здійснювати правосуддя з дотриманням конституційних засад судочинства.

Сергій Погрібний підкреслив роль Верховного Суду в забезпеченні сталості та єдності судової практики. Він наголосив, що Конституція України є основоположним нормативним актом для здійснення правосуддя; суди загальної юрисдикції постійно застосовують її положення у своїй діяльності; повага до Конституції України поширюється і на сферу конституційної юрисдикції та діяльність Конституційного Суду України.

Доповідач зосередив увагу на практиці Верховного Суду щодо розмежування компетенції між судами системи судоустрою України та Конституційним Судом України і зазначив, що Велика Палата Верховного Суду послідовно виходить із того, що суди загальної юрисдикції не наділені повноваженнями суду конституційної юрисдикції. Було підкреслено право судів із 2017 року оцінювати закон на предмет його відповідності Конституції України.

Для ілюстрації практичного застосування відповідних приписів процесуального законодавства Сергій Погрібний навів практику Великої Палати Верховного Суду. Зокрема, висвітлено постанову у зразковій адміністративній справі щодо щорічної разової грошової допомоги особам з інвалідністю внаслідок війни, в якій сформульовано висновок щодо застосування частини четвертої статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України, яка не дозволяє застосовувати норму закону, що суперечить Конституції України, натомість передбачає застосування припису Конституції України як норми прямої дії.

Також було проаналізовано постанову в іншій зразковій справі — про нарахування та виплату державним службовцям надбавки за вислугу років, у якій наголошено на презумпції конституційності законів до моменту її спростування рішенням Конституційного Суду України. Сергій Погрібний наголосив, що чинна модель судової системи передбачає три судові інстанції, і ні Конституційний Суд України, ні Європейський суд з прав людини не є «четвертою інстанцією».

Доповідач зауважив про повноваження Верховного Суду звертатися до Конституційного Суду України з конституційними поданнями щодо конституційності законів та інших правових актів і зазначив, що з 2017 року Пленум Верховного

Суду підтримав 27 конституційних подань, що свідчить про його високу активність як суб'єкта права на конституційне подання.

Характеризуючи діяльність Верховного Суду в умовах воєнного стану, Сергій Погрібний відзначив тенденцію до збільшення кількості справ у практиці Великої Палати Верховного Суду щодо захисту засад конституційного ладу, відповідальності за збройну агресію проти України, злочинів проти людяності, а також захисту прав військовослужбовців, військових пенсіонерів та майнових прав постраждалих від агресії цивільних осіб. Як приклади наведено постанови щодо компенсації за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану, визначення юрисдикції у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем, застосування статті 437 Кримінального кодексу України, правового режиму земель прикордонної смуги та встановлення факту перебування особи на утриманні загиблого військовослужбовця.

Сергій Погрібний констатував, що суди системи судоустрою та Конституційний Суд України є складовими частинами єдиної системи судової влади, однак виконують принципово різні завдання. Він наголосив на важливості чіткого розмежування компетенції між цими судами та надзвичайно обережного ставлення судів системи судоустрою України до сфери конституційної юрисдикції. Доповідач визначив забезпечення високої якості, мотивованості й переконливості судових рішень одним із ключових завдань Верховного Суду задля утвердження принципу правовладдя у практиці національних судів.

Декан юридичного факультету Державного університету Іллі, міжнародний юридичний радник, член Венеційської Комісії (2007–2015), Голова Конституційного Суду Грузії (2006–2016) **Георгій Папуашвілі** зосередив увагу на викликах, які постають перед демократичною державою в умовах війни.

Доповідач зазначив, що протидія агресії вимагає від держави сили, рішучості та здатності ефективно захищати незалежність і територіальну цілісність. Водночас він наголосив, що за умов воєнного стану держава зобов'язана діяти в межах конституційного порядку, зберігати демократичну природу публічної влади, повагу до прав людини та верховенства права.

У цьому контексті Георгій Папуашвілі підкреслив, що справжня стійкість демократичної держави полягає не лише в здатності оборонятися, а й у збереженні конституційних цінностей, заради яких ведеться боротьба.

Резюмуючи, спікер акцентував, що Україна має бути достатньо сильною для перемоги над агресором і водночас достатньо конституційною задля збереження демократичної держави.

Міжнародний юридичний радник, член Венеційської Комісії (2017–2022), Голова Конституційного Суду Республіки Молдова (2011–2017) **Александр Тенасе** розглянув питання співвідношення конституційної ідентичності України та процесу її європейської інтеграції в конституційному, інституційному і ціннісному аспектах.

Доповідач зазначив, що Конституція України є не лише правовим документом, а й політичною пам'яттю нації, яка відображає її основні цінності та визначає рамки формування майбутнього суспільства. У цьому контексті наголошено, що одним із ключових викликів сучасного конституціоналізму є поєднання участі держави в наднаціональному правопорядку зі збереженням її конституційної ідентичності.

Александр Тенасе підкреслив, що зазначена проблематика не є унікальною. На основі досвіду Республіки Молдова та інших європейських держав спікер продемонстрував, як під час інтеграції до Європейського Союзу країни шукали баланс між європейською інтеграцією, власною конституційною ідентичністю та конституційними традиціями.

На думку доповідача, основний виклик для України полягає не у виборі між європейською інтеграцією та національною ідентичністю, а у поєднанні цих складових. Процес європейської інтеграції потребує масштабних правових та інституційних реформ. Його сутність полягає у знаходженні балансу між інтеграцією та конституційною автономією держави.

Розвиваючи цю тезу, Александр Тенасе наголосив: європейський досвід доводить можливість збереження державами-членами власної конституційної ідентичності за одночасної участі в європейському інтеграційному процесі. Відтак завдання України полягає не в запозиченні готових конституційних моделей, а в інтеграції європейських стандартів крізь призму конституційних традицій та конституційної ідентичності.

У виступі було зауважено, що між конституційними цінностями Українського народу та фундаментальними цінностями Європейського Союзу немає суперечностей, а основним завданням є їх трансформація у дієві інституційні механізми та повсякденну практику.

Александр Тенасе також згадав конституційні зміни 2019 року, які закріпили європейську ідентичність України та її незворотний євроатлантичний курс. Спікер наголосив, що відповідні положення були інтегровані й до конституційних повноважень Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України. На думку доповідача, це свідчить про перетворення європейської інтеграції із напрямку зовнішньої політики на конституційну ціль держави.

Доповідач сфокусувався на дефініції конституційної ідентичності, зазначивши, що сучасна конституційна наука розглядає її як сукупність ключових цінностей нації, від яких вона не готова відмовитися. На його думку, процеси, які відбуваються в Україні з 2014 року, а особливо після 2022 року, не послабили, а зміцнили українську конституційну ідентичність, об'єднавши суспільство навколо основоположних цінностей державності. У цьому контексті Александру Тенасе охарактеризував європейську інтеграцію як можливість для зміцнення та захисту конституційної ідентичності України.

Спікер наголосив, що демократія, верховенство права, людська гідність, свобода та права людини є не лише європейськими цінностями, а й невід'ємними складниками української конституційної ідентичності, а подальший євроінтеграційний процес має відбуватися через посилення цих конституційних цінностей.

Розглядаючи питання місця України в європейському конституційному просторі, Александру Тенасе зазначив, що Європейський Союз ґрунтується на принципі «єдності в розмаїтті» та повазі до національної ідентичності держав-членів. З огляду на це він зауважив, що Україна має зберігати власну державну та конституційну самобутність, водночас забезпечуючи практичне функціонування верховенства права, незалежності судової влади, захист основоположних прав людини та обмеження публічної влади Конституцією України.

На думку доповідача, майбутнє України не потребує відмови від її конституційної ідентичності, а навпаки — передбачає її інтеграцію до ширшого європейського конституційного простору. Успішність євроінтеграції пов'язана зі збереженням конституційної ідентичності держав-членів та утвердженням спільних цінностей Європейського Союзу. Резюмуючи, Александру Тенасе вкотре наголосив, що європейське майбутнє України полягає не у виборі між конституційною ідентичністю та інтеграцією, а в їх поєднанні.

Після завершення дискусійної частини Урочистої академії відбулася церемонія нагородження переможців конкурсу на кращу наукову статтю, проведеного Конституційним Судом України спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини з нагоди 30-річчя Конституції України. У заході взяли участь керівник Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини **Іван Вервейко** та представниця видавництва «Гельветика» **Катерина Головка**. До складу журі конкурсу увійшли судді Конституційного Суду України та члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України.

*Огляд підготував Правовий департамент
Секретаріату Конституційного Суду України*

ФОТОГАЛЕРЕЯ

Виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України **Олександр Петришин**

Голова Верховної Ради України **Руслан Стефанчук**

Генеральний секретар Ради Європи **Ален Берсе**

Федеральний міністр юстиції та захисту прав споживачів Німеччини **Штефані Губіг**

Голова Європейського суду з прав людини **Маттіас Гійомар**

Директорка Центру ОБСЄ із запобігання конфліктам та заступник керівника Секретаріату ОБСЄ **Кейт Фірон**

Голова Конституційного Суду Королівства Бельгія **П'єр Ніуль**

Голова Конституційного Суду Королівства Бельгія **Жозефін Мурман**

Голова Конституційного Суду Чеської Республіки **Йозеф Бакса**

Голова Верховного Суду Естонської Республіки **Віллу Кьове**

Голова Федерального Конституційного Суду Німеччини **Штефан Гарбарт**

Голова Конституційного Суду Латвійської Республіки **Ірена Куцина**

Голова Конституційного Суду Литовської Республіки **Томас Давуліс**

Голова Конституційного Суду Словацької Республіки **Іван Фіачан**

Судді Конституційного Суду України **Віктор Городовенко** та **Юрій Барабаш**

Завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, заступниця Голови Науково-консультативної ради Конституційного Суду України **Олена Бориславська** та суддя Конституційного Суду України **Василь Лемак**

Суддя Європейського суду з прав людини від України **Микола Гнатовський** та суддя Конституційного Суду України **Ольга Совгіря**

Голова Конституційного Суду Литовської Республіки у 2014–2021 роках **Дейнюс Жалімас**

Суддя Конституційного Суду України **Оксана Грищук**

Завідувачка кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, заступниця Голови Науково-консультативної ради Конституційного Суду України **Олена Бориславська**

Суддя Конституційного Суду України **Олександр Водянніков**

Суддя Конституційного Суду України **Сергій Різник**

Секретар Великої Палати Верховного Суду **Сергій Погрібний**

Декан юридичного факультету державного університету Іллі, міжнародний юридичний радник, член Венеційської комісії у 2007–2015 роках, Голова Конституційного Суду Грузії у 2006–2016 роках **Георгій Папуашвілі**

Міжнародний юридичний радник, член Венеційської комісії у 2017–2022 роках, Голова Конституційного Суду Республіки Молдова у 2011–2017 роках **Александру Тенасе**

Олександр БАТАНОВ

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного та муніципального права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

ЕКОНОМІЧНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що фінансово-економічні фактори усе більше впливають як на життя людини й її соціальне і природне довкілля, так і на процеси формування демократичної державності в цілому, функціонування й організацію публічної влади. Сучасні суспільство і держава з метою свого оптимального та цивілізованого функціонування, об'єктивно вимагають наявності системи взаємопов'язаних ринків, що втягує у свій обіг не тільки звичайні товари і послуги, але і саму працю, продукти культурної та інтелектуальної діяльності тощо. Вплив «ефекту економіки» відчувається практично на всіх суспільних структурах та інститутах. Соціально-політичне життя суспільства та функціонування соціальної держави чимдалі більше концентрується навколо створення умов для динамічного економічного розвитку.

Нові економічні виклики не лише для України й європейського континенту, а і світу в цілому, виникли в умовах триваючої понад 12 років російсько-української війни. Попри це, вже сьогодні актуалізується питання щодо проведення системних заходів з повоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме як інституційне й функціональне відновлення, насамперед, відбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини, так і визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди. Насамперед йдеться про підготовку стратегічних ініціатив щодо по-

силення ролі конституційного регулювання не лише відповідних та пов'язаних із зазначеними проблемами процесів, а й в цілому української державності [1].

З огляду на ці теоретико-методологічні установки, доцільно говорити про процес формування економіко-вимірної парадигми конституційного права, основні детермінанти якого доцільно розглядати як багаторівневу систему взаємопов'язаних чинників, що визначають не лише орієнтацію держави на людину, її економічні права та потреби, але й розкривають економічну природу самого конституційного права як інструменту організації національної економіки, розподілу публічних ресурсів та забезпечення якості життя.

У цьому контексті сучасний конституціоналізм постає як економіко-правова модель організації публічної влади, в межах якої держава виступає не лише носієм суверенної влади, а й ключовим суб'єктом економічної політики, регулятором ринку, гарантом економічної свободи та інституційним координатором розподілу суспільних благ.

На наш погляд, можна виділяти наступні ключові детермінанти економіко-вимірної парадигми конституціоналізму та економічної діяльності сучасної держави.

Так, філософсько-аксіологічні детермінанти (економіка людського розвитку) насамперед визначають ціннісну основу економічної функції конституційної держави. У межах сучасного конституціоналізму відбувається трансформація від етатистської моделі «економіки для держави» до моделі «економіки для людини». Це означає, що бюджет, публічні фінанси в цілому та державні ресурси розглядаються як інструменти забезпечення гідного рівня життя, пріоритет надається розвитку людського капіталу, соціальній інфраструктурі та інклюзивному зростанню, а економічна функція держави інтегрується у модель соціальної держави та держави добробуту.

Нормативно-правові детермінанти (конституціоналізація економіки) забезпечують правове оформлення економічної функції держави через закріплення економічних прав і свобод, визначення меж державного втручання в економіку та інституціоналізацію принципів ринкової економіки, конкуренції, соціальної спрямованості. З огляду на це, у межах економічного конституціоналізму право постає як система «правил гри», яка одночасно обмежує державу і легітимує її економічну діяльність.

Історичні детермінанти (еволюція економічної ролі держави) відображають перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової, від жорсткого державного контролю до інституційного регулювання, від централізованого розподілу ресурсів до змішаних моделей економіки. Це формує сучасне розуміння держави як економічного арбітра і координатора, а не монополіста й єдиного суб'єкта господарювання.

Політичні детермінанти (демократизація економічної влади) передбачають те, що політичні інститути безпосередньо впливають на зміст економічної функції держави через механізми демократичної легітимації економічної політики, прозорість бюджетних процесів та активну участь громадян у формуванні економічних пріоритетів. У результаті формується модель демократично контрольованої економічної влади держави.

Економічні детермінанти (ринкова економіка та публічні фінанси) є базовими для розкриття змісту економічної функції держави. Вони включають забезпечення макроекономічної стабільності, формування ефективної податкової та бюджетної системи, підтримку конкуренції та підприємництва, розвиток інфраструктури та інвестиційного середовища тощо. У цьому контексті держава виступає як інституційний гарант функціонування ринку, а не його замітник.

Культурно-ціннісні детермінанти (економічна культура суспільства) визначають рівень довіри до держави, податкової дисципліни, готовності до економічної участі. Це формує, насамперед, культуру відповідального платника податків, сприйняття держави як партнера, а не лише контролера, сталість економічної політики тощо.

Екологічні детермінанти (економіка сталого розвитку) передбачають інтеграцію екологічних вимог у економічну політику держави, зокрема розвиток «зеленої» економіки, екологічне регулювання ринків, поєднання економічного зростання з охороною довкілля тощо. У цьому контексті формується екогуманістична модель економіки та економічної функції держави.

Європейсько-інтеграційні та глобалізаційні детермінанти зумовлюють включення держави у глобальні економічні процеси та правові стандарти, а саме: імплементацію принципів належного врядування, орієнтацію на сталий розвиток, інтеграцію у міжнародні ринки, доступ до фінансових і інвестиційних ресурсів тощо. Це трансформує економічну функцію держави у напрямі відкритості та конкурентоспроможності.

Безпекові та посткризові детермінанти зумовлюють трансформацію економічної функції держави в умовах криз і війни, а саме: відновлення економіки, розвиток критичної інфраструктури, забезпечення економічної стійкості та безпеки. У даному аспекті держава постає як ключовий суб'єкт економічної мобілізації та відбудови.

У сукупності зазначені та інші детермінанти формують економіко-вимірну парадигму конституційного права, у межах якої, по-перше, економічні процеси підпорядковуються цілям людського розвитку, гідності та якості життя; по-друге, право виступає інструментом організації економіки, а економіка – змістовою основою права та, по-третє, економічна функція держави стає центральним елементом конституційного порядку.

Ключовою категорією цієї парадигми виступає публічний економічний інтерес, який відображає узгоджені потреби суспільства, визначає пріоритети економічної політики, спрямовує державну діяльність у сфері розподілу ресурсів тощо. Адже реалізація економічної функції сучасної держави відбувається через гармонізацію та балансування інтересів: індивідуальних (економічні права людини), колективних (суспільні потреби) та публічних (інтерес держави як організатора економічного порядку). У парадигмі сучасного конституціоналізму саме це перетворює економічну функцію держави на системоутворюючий механізм узгодження економічної свободи, соціальної справедливості та ефективності.

Пошук нових підходів до дослідження з відповідної проблематики пов'язаний, у своїй основі, зі складністю самих по собі фінансово-економічних явищ у їхньому конституційно-правовому та іншому галузевому юридичному оформленні. Тому цілком корисними можуть бути як дослідження економістів у конституційно-правовій сфері регулювання економічних процесів (що характерно більшою мірою для західних уявлень про «конституційну економіку»), так і конституційно-правовий, юридичний, своїй основі, аналіз економічних явищ та їх нормативно-правової бази, як це представлено вітчизняною доктриною конституційної економіки.

Але ні першим, ні другим підходами не вичерпується конституційно-економічна проблематика. Концепція економічного конституціоналізму – це системний, міждисциплінарний, багаторівневий аналіз взаємовпливу, взаємодії, взаємопроникнення фінансово-економічних, соціально-культурних, політичних, екогуманітарних, правових процесів на основі та відповідно до цінностей сучасного конституціоналізму, тобто. Це сам процес формування та функціонування конституційної соціально орієнтованої економічної організації державності. Тому «конституційна економіка» та «економічний конституціоналізм» – це не формальне жонгливання словами, а відносно самостійні, але системно взаємопов'язані та парадигмально взаємообумовлені напрями наукових досліджень, за вирішальної участі – якщо мати на увазі, зокрема, проблеми конституціоналізації економічної сфери, особливо – публічної власності та публічних фінансів, – насамперед конституціоналістів, але – у тісному союзі з економістами, фінансистами, соціологами, політологами, екологами, філософами тощо.

Видається, таким чином, цілком обґрунтованою постановка питання про вироблення підходів, що мають власне (а не запозичене, наприклад, у економічній науці) конституційно-правове значення, в основі якого – орієнтація на виявлення економічного змісту всієї системи конституціоналізму, з одного боку, та конституційного значення економічних відносин у всьому їхньому

різноманітні, з іншого. На це і націлена категорія економічного конституціоналізму, що включає дуже широке коло економічної проблематики в їх конституційно-правовому прояві, що природно передбачає необхідність врахування, в тому числі, і політичного значення і змісту економічних явищ та процесів.

При цьому слід мати на увазі, що економічний конституціоналізм є однією з граней конституціоналізму та його системи, що має свою специфіку, але ґрунтується на загальних засадах конституціоналізму та функціонує за притаманним йому алгоритмом. Тим не менш, економічному конституціоналізму притаманні свої змістові особливості, що можуть бути розкриті у його структурі. Першим елементом структури економічного конституціоналізму є його нормативно-правова основа, у якій Конституція України, зокрема, закріплює верховенство права (ст. 8), економічну багатоманітність (ст. 15), соціальну спрямованість економіки (ст. 13), рівність усіх суб'єктів права власності перед законом (ст. 13) та інші фундаментальні засади розвитку економіки в Україні.

У цьому контексті важливе теоретико-методологічне значення мають зроблені у вітчизняній конституційно-правовій науці висновки, по-перше, щодо «видового розмаїття і функціональної ролі конституційних норм, за допомогою яких здійснюється встановлення (заснування) економічної системи на рівні основного закону» на основі твердження, що таке встановлення «здійснюється за допомогою норм-цілей, норм-завдань і норм-принципів, які мають системоутворюючий (установчий) характер щодо економічної системи і надають загальний цілеспрямований характер правореалізаційному процесу в даній сфері», а також, по-друге, щодо розуміння конституції як «важливого інструменту досягнення балансу економічних інтересів та забезпечення економічної солідарності», при цьому з акцентом на тому, що «економічна солідарність є скоріше не запропонованим правилом поведінки, а ціннісним орієнтиром економічних відносин, основою належної комунікаційної активності між різними суб'єктами економічних відносин і консолідації суспільства з метою створення умов для сталого економічного зростання країни і підвищення добробуту громадян» [2, с. 7–8].

Другим елементом структури економічного конституціоналізму є економіко-правова свідомість, що поєднує сукупність правових та економічних знань і поглядів суб'єктів господарювання, що відображають економічну дійсність, а також здатність особистості пізнавати, відображати й узагальнювати економіко-правову реальність, передбачати і прогнозувати розвиток економічних процесів. Враховуючи те, що основним конструктивним втіленням економіко-правової свідомості є здійснення підприємницької діяльності, їй притаманні такі характеристики як ініціативність, ризиковість, тобто готовність до мінливості економіко-правових умов дійсності, що обумовлює її динамічність та гнучкість.

Третім елементом структури економічного конституціоналізму вважається динаміка його реалізації у певних правовідносинах (бюджетних, податкових, господарських, конституційно-юрисдикційних тощо), у тому числі за участю таких спеціалізованих конституційних органів як Національний банк України, Рахункова палата. Особливої ваги зараз набуває діяльність Конституційного Суду України з захисту економічних прав фізичних осіб та юридичних осіб приватного права під час розгляду конституційних скарг, тобто відбувається вдосконалення правозахисного механізму реалізації економічних прав в Україні [3].

З огляду на зазначене, насамперед, звертаємо увагу на те, що положення чинної Конституції України в аспекті регулювання фінансово-економічних відносин відрізняються фрагментарністю, суперечливістю, розпорошеністю по різних частинах конституційного тексту та надмірною еkleктичністю. Значною мірою це детермінувало кризові процеси в економіці, істотно впливаючи на стабільність економічних засад конституційного ладу України, які посилися та загострилися в умовах російсько-української війни.

У цьому контексті, економічний конституціоналізм у воєнний та повоєнний періоди доцільно розглядати як цілісну нормативно-ціннісну конструкцію, спрямовану на забезпечення стійкості економічної системи держави в умовах екзистенційних загроз та її здатності до швидкого відновлення. Його зміст визначається не лише обсягом конституційного регулювання економічних відносин, а передусім якістю інституційних механізмів, що гарантують безперервність функціонування публічних фінансів, захист критичної інфраструктури та керованість економічних процесів в умовах підвищеної невизначеності.

В сучасних умовах необхідність забезпечення стабільності конституційного ладу України набуває особливо важливого значення. Від стану економічної та фінансової систем, реального фінансово-економічного потенціалу держави значною мірою залежить зміст і спрямованість вітчизняного конституційно-правового регулювання. Взаємодія держави, права, економіки та фінансів набуває особливої значимості у періоди радикальних соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень. Про це свідчить досвід так званих нових індустріальних країн, де перехід до ринкової економіки та її стрімкий розвиток відбулися за самої активної участі та підтримки держави. Фундаментальні перетворення в економіко-правовій сфері постсоціалістичних держав із усією визначеністю порушують питання щодо необхідності кардинального перегляду ролі держави і місця органів публічної влади в процесах життєзабезпечення суспільства.

Щодо конституційної моделі економіки в умовах війни, то вона має ґрунтуватися на поєднанні принципу гнучкості з імперативом обмеженості державної дискреції. Втручання держави в економічні процеси та розширення повноважень публічної влади у сфері економічної політики допускається виключно як

тимчасовий та функціонально-телеологічно обумовлений інструмент, що супроводжується чітко визначеними часовими рамками, процедурами контролю та механізмами повернення до звичайного конституційного режиму. Таким чином, надзвичайність умов воєнного стану не повинна трансформуватися у перманентний стан правового порядку.

У цьому контексті особливого значення набуває конституціоналізація бюджетно-фінансових засад національної безпеки й оборони та повоєнної відбудови і миробудівництва. У цьому контексті Конституція має закріплювати базові пріоритети розподілу публічних ресурсів, встановлювати допустимі межі фіскальної гнучкості та забезпечувати баланс між потребами національної безпеки і збереженням соціальних стандартів. Водночас конституційні положення повинні передбачати механізми прозорості та підзвітності використання коштів, що особливо актуально в умовах залучення міжнародної допомоги.

З огляду на це, особливої актуальності набуває проблема сутнісного та змістового розуміння економічної функції держави у фокусі сучасного конституціоналізму. На наш погляд, методологія дослідження економічної функції держави у сучасних умовах має спиратися на поєднання парадигмальних і феноменологічних підходів, інтегрованих у загальну методологію права, а також у світоглядні засади публічної влади, її цілей, завдань і функцій. Водночас особливого значення набуває аналіз реальних проявів державної економічної діяльності як інституційно організованого та нормативно впорядкованого процесу впливу на економічні відносини.

Саме тому в умовах викликів сьогодення ключовим методологічним інструментом виступає концепція конституційної економіки, яка дозволяє, з одного боку, поєднати нормативно-правовий аналіз із дослідженням інституційних, функціональних та ціннісних аспектів економічної діяльності держави у межах сучасного конституціоналізму. На цьому рівні конституційна економіка виконує функцію свого роду метатеорії, в межах якої економічна функція держави постає як конституційно обумовлений напрям публічної діяльності, спрямований на забезпечення умов функціонування ринкової економіки, реалізацію принципів соціальної держави та гарантування економічних прав і свобод людини. Відтак економічна функція держави розглядається не як сукупність окремих повноважень щодо публічного адміністрування економічних відносин, а як системний прояв конституційного порядку в економічній сфері.

З іншого боку, повоєнний вимір економічного конституціоналізму пов'язаний із формуванням правових засад відбудови як системного процесу, що інтегрує інвестиційну політику, регіональний розвиток та інституційне відновлення. Конституція у цьому випадку виконує функцію стратегічного орієнтира, який визначає принципи рівності доступу до ресурсів відбудови, недискримінації-

йності економічної діяльності та пріоритетності сталого розвитку. При цьому, невід'ємною складовою є інституціоналізація антикорупційних гарантій, що мають зберігати свою дієвість незалежно від правового режиму. Конституційне закріплення незалежності органів контролю, відкритості фінансової інформації та цифровізації управлінських процесів створює передумови для мінімізації зловживань та підвищення довіри до держави.

Методологічною основою концептуалізації феномену економічного конституціоналізму виступає функціональний підхід, який дає змогу розкрити економічну функцію держави як самостійний напрям і вид державної діяльності [4–7]. Його застосування у поєднанні з ідеями конституційної економіки дозволяє відійти від формально-юридичного розуміння економічної компетенції держави та зосередитися на її змісті, соціальному призначенні та впливі на економічні процеси.

На парадигмальному рівні сучасне осмислення економічної функції держави пов'язане з трансформацією державоцентричної моделі регулювання економіки. Якщо традиційно держава розглядалася як домінуючий суб'єкт економічного управління, то у сучасному конституціоналізмі вона функціонує в умовах взаємодії з ринковими механізмами та інститутами громадянського суспільства. Це зумовлює перехід від моделі прямого адміністрування економічних відносин до моделі нормативного, інституційного та координаційного впливу.

У праксеологічному вимірі відповідні парадигмальні підходи знаходять своє відображення у безпосередньому конституційному закріпленні економічних інститутів та процесів. Так, у конституціях зарубіжних держав економічні відносини (по суті – «конституційна економіка») у вигляді виокремлених структурних частин доволі детально регламентуються в Австрії (розділ V «Контроль за розрахунковою і фінансовою діяльністю»), Албанії (частина XIII «Державні фінанси»), Бельгії (частина V «Фінанси»), Греції (Глава VI Розділу III «Оподаткування і управління фінансами»), Естонії (розділ VIII «Фінанси і державний бюджет»), Іспанії (Розділ VII «Економіка і фінанси»), Італії (Глава III «Економічні відносини»), Кіпру (Частина XI «Положення про державні фінанси»), Косово (Глава 9 «Економічні відносини»), Литви (Глава XI «Фінанси і державний бюджет»), Молдови (розділ IV «Національна економіка і публічні фінанси»), Польщі (Розділ X «Публічні фінанси»), Португалії (Розділ IV «Фінансова і фіскальна системи»), Румунії (Частина IV «Економіка і публічні фінанси»), Словенії (Розділ VI «Публічні фінанси») тощо.

Аналіз відповідних конституційних правоположень свідчить, що системне конституційне регулювання фінансових та економічних відносин є своєрідним мегатрендом сучасного конституціоналізму. З огляду на це, є необхідність кардинального оновлення «економічного блоку» норм Конституції України

у частині щодо конституційної економіки та публічних фінансів у повоєнній перспективі.

Резюмуючи, можна зробити висновок, що посилення конституційного регулювання економічних інститутів (нормативно-прикладний аспект) та доктринального супроводу відповідних процесів з т. з. науково-методологічного інструментарію конституційної економіки (теоретичний аспект) вказує не тільки на особливе конституційне значення відповідних інститутів, а й їх аксіологічний, синергетичний, функціонально-телеологічний зв'язок із принципами конституційного ладу, що врешті-решт є підтвердженням сформульованої у вітчизняній конституційно-правовій науці парадигми економічного конституціоналізму.

Зарубіжний досвід конституційної економіки свідчить, що більшість конституцій спочатку регулювали фінансово-економічні відносини доволі фрагментарно. По мірі розвитку конституціоналізму конституціоналізація економічних інститутів і процесів посилювалася: конституційне регулювання у цій сфері ставало з часом все більш деталізованим і розгалуженим, а, отже, і об'ємним та функціональним.

З огляду на це, посилення конституційного регулювання економічних інститутів не варто зводити лише до кількісного розширення норм чи їх деталізації. Йдеться про сутнісну трансформацію економічної функції Конституції та її ролі як «економічної рамки» держави, у межах якої визначаються базові правові параметри ринкової організації, соціальної відповідальності держави, гарантії власності, конкуренції та фінансової стабільності. У цьому сенсі нормативно-прикладний аспект виявляється у закріпленні не тільки інституцій (бюджет, податки, власність), але й процедур (прозорість, підзвітність, фінансова дисципліна) та стандартів (ефективність, справедливість, пропорційність економічних обмежень).

Економічний конституціоналізм у воєнний та повоєнний періоди постає як динамічна система, що поєднує стабілізуючу функцію Конституції з її адаптивним потенціалом, забезпечуючи водночас захист основ конституційного ладу і здатність держави до ефективної економічної трансформації. З іншого боку, повоєнна трансформація економічної свободи передбачає її поєднання з інноваційним розвитком, фінансовою інклюзією та інтеграцією у міжнародні економічні простори. У цьому сенсі держава має не лише утримуватися від надмірного втручання, але й активно створювати інституційні передумови для реалізації економічної ініціативи. З огляду на це, економічна свобода у воєнний та повоєнний періоди постає як складний правовий феномен, що поєднує елементи обмеження і стимулювання, індивідуальної автономії та публічного інтересу, формуючи основу для відновлення та довгострокового розвитку економіки держави.

Список використаних джерел:

1. Шаповал В. М. Конституційне регулювання української державності: стан і перспективи розвитку. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 серпня 2024 року. *Вісник НАН України*. 2024. № 9. С. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2024.09.043>.
2. Пустовалова І. С. Економічний вимір конституції: дис. ... д-ра філософії: спец. 081 «Право». Харків, 2024. 206 с.
3. Олькіна О. В. Економічний конституціоналізм: структурна характеристика. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 268–270.
4. Варич О. Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2006. 20 с.
5. Лоцихін О. М. Теоретико-правові характеристики економічної функції сучасної держави: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2010. 38 с.
6. Матієва Я. С. Економічна функція держави: міжнародно-правовий вимір: дис. ... д-ра філософії: спец. 081 «Право» (08 – Право). Ужгород, 2026. 287 с.
7. Тисянчин В. М. Правові форми здійснення економічної функції держави: теоретичні і практичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Львів, 2011. 18 с.

Віктор БЕСЧАСТНИЙ

доктор наук з державного управління,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
керівник Секретаріату
Конституційного Суду України

СЕКРЕТАРІАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ ДОСТУПНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Повномасштабна збройна агресія стала випробуванням не лише для системи державного управління, а й для конституційного ладу України загалом. У таких умовах особливого значення набуває здатність конституційних інституцій забезпечувати безперервність функціонування, адже саме їхня стабільна діяльність є запорукою дотримання принципу верховенства права, забезпечення демократії та захисту прав людини.

Конституція України проголошує людину, її права і свободи найвищою соціальною цінністю; закріплює принцип верховенства права; гарантує кожному право на судовий захист, а також визначає особливий статус Конституційного Суду України [1]. У системному взаємозв'язку ці положення формують конституційний обов'язок держави забезпечити ефективне функціонування механізму конституційного правосуддя навіть в умовах воєнного стану.

У науково-правовій доктрині дедалі більшого значення набуває концепція інституційної стійкості (*institutional resilience*), сутність якої полягає в організаційній готовності й здатності державних інституцій адаптуватися до криз, зокрема через інструменти управління якістю роботи та самооцінювання, які мають органічно впроваджуватися у сферу публічного управління.

Представники наукової спільноти в галузі державного управління обстоюють думку, що інституційна стійкість (резильєнтність) органів державної влади в умовах воєнного стану в Україні є основою національної безпеки, оскільки забезпечує безперервність урядування, стабільність управлінських рішень і здатність підтримувати критично важливі функції держави. Інституційна спроможність державного органу має оцінюватися не тільки за обсягом формальної документації, а й за реальною здатністю установи діяти в умовах

часового дефіциту, порушених ланцюгів управління та інформаційної невизначеності, ефективністю впровадження кризових протоколів комунікації, узгодженістю повідомлень, а також швидкістю реагування на гібридні впливи та дезінформацію [2].

У цьому контексті слушною є фахова думка О. В. Гришук про те, що періоди кризи зумовлюють підвищену вразливість конституційного ладу та фундаментальних людських прав, у зв'язку з чим постає питання можливих легітимних заходів захисту конституційної демократії. Конституційні цінності в кризових умовах становлять основу збереження демократії, і навпаки – їх захист під час екстраординарних подій уможливлюється сталими процедурами демократії, вартовим і реалізатором яких є Конституційний Суд України [3].

Послідовна позиція щодо потреби зміцнення державних інституцій знайшла своє відображення у Плані дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Задекларована мета цього плану, серед іншого, полягає в наданні підтримки українським органам державної влади в частині реформування Конституційного Суду України під час війни та в післявоєнний період відповідно до рекомендацій Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) та стандартів Ради Європи.

Одним із ключових заходів досягнення цієї мети визначено сприяння ефективній діяльності Конституційного Суду України та розвитку конституційного правосуддя. Інші запропоновані заходи спрямовані на підтримку процесу відбудови та економічного відновлення в Україні для посилення стійкості українських державних установ, демократичного управління і верховенства права та захисту основоположних прав громадян [4].

Забезпечення інституційної стійкості органу конституційної юрисдикції в умовах воєнного стану є багатоаспектним процесом, складність якого обумовлена специфікою діяльності Конституційного Суду України, що ґрунтується на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості його рішень і висновків (частина друга статті 147 Конституції України). У контексті реалізації заходів, спрямованих на зміцнення інституційної резильєнтності, передусім слід наголосити, що принцип незалежності Конституційного Суду України полягає в самостійному, без будь-якого стороннього впливу, здійсненні органом конституційної юрисдикції своїх повноважень та нерозривно пов'язаний із конституційно-правовими гарантіями незалежності суддів Конституційного Суду України. Зокрема, це зумовлено особливим конституційним статусом Конституційного Суду України, юридичною природою його рішень, а також надзвичайною важливістю покладених на нього функцій та завдань, пов'язаних із забезпеченням верховенства Конституції України [5].

У цьому аспекті особливого значення набуває діяльність Секретаріату Конституційного Суду України (далі – Секретаріат), функціонування якого безпосередньо пов'язане зі створенням належних умов для ефективного здійснення конституційного правосуддя та реалізації права на доступ до нього. Традиційно функції Секретаріату розглядають як допоміжні, що пов'язані зі здійсненням організаційного, аналітичного, юридичного, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності Конституційного Суду України [6]. Проте умови воєнного стану суттєво трансформували зміст цих функцій, через що стабільна робота Секретаріату стала одним із ключових елементів забезпечення інституційної стійкості Конституційного Суду України.

Конституція України не оперує терміном «доступність конституційного правосуддя», однак зміст цього поняття впливає із сукупності конституційних засад та є посутньо пов'язаним із принципом верховенства права, правом на судовий захист, а також правом на звернення до Конституційного Суду України через механізм індивідуального доступу особи до конституційного судочинства у спосіб звернення із конституційною скаргою.

У своїх рішеннях Конституційний Суд України послідовно наголошує, що принцип верховенства права є фундаментальною засадою функціонування демократичної держави, тоді як доступ до правосуддя є невід'ємною складовою цього принципу. Механізм реалізації конституційного права на судовий захист має бути практичним та ефективним, а не ілюзорним і теоретичним [7].

Доступність конституційного правосуддя не обмежується лише законодавчим закріпленням права на конституційну скаргу, конституційне подання чи конституційне звернення. Забезпечення доступу до конституційної юстиції передбачає створення комплексу організаційних, правових та інституційних умов, за яких особа матиме реальну можливість реалізувати відповідне право незалежно від перебоїв у роботі критичної інфраструктури, повітряних тривог, ракетних обстрілів чи інших наслідків війни. Саме тому діяльність Секретаріату набуває не лише адміністративного, а й конституційно-правового значення, оскільки інституційна спроможність забезпечувати належне функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану є важливою передумовою ефективної стабільності конституційного правосуддя та практичної реалізації права на доступ до нього.

Воєнний стан поставив перед Секретаріатом низку нових викликів. Насамперед це потреба в забезпеченні безперервності роботи в умовах безпекових загроз, адаптації внутрішніх процедур до кризових умов, відповідальне використання цифрових технологій та посилення заходів кібербезпеки. Не менш важливими стали питання кадрової стійкості, перерозподілу функціонального

навантаження між структурними підрозділами, забезпечення належної взаємодії між суддями Конституційного Суду України та працівниками Секретаріату.

Слід також акцентувати, що в умовах сучасних викликів Секретаріат, на який чинним законодавством покладено повноваження щодо офіційного спілкування із суб'єктами звернень, а також обов'язок оприлюднювати і надавати інформацію за запитами, має ефективно застосовувати механізми протидії дезінформації та маніпулятивній інформації, яка негативно впливає на рівень правосвідомості суспільства та завдає шкоди авторитету конституційної юрисдикції в Україні. Це також зумовлює потребу в активному застосовуванні Секретаріатом комунікаційних засобів, методів та прийомів, що сприяють висвітленню об'єктивної оперативної інформації про діяльність Конституційного Суду України, формуванню його позитивного іміджу як в українському суспільстві, так і на міжнародному рівні.

У контексті євроінтеграційного курсу України такі заходи відповідають вимозі достатньої транспарентності органу публічної влади, принципам належного врядування (*good governance*) та доступності конституційного правосуддя, які є складовими європейського правового простору.

Війна продемонструвала, що Секретаріат не слід вважати передусім допоміжним адміністративним органом, оскільки таке його розуміння не повною мірою відповідає сучасним реаліям. Сьогодні діяльність Секретаріату безпосередньо впливає на можливість Конституційного Суду України ефективно здійснювати свої повноваження, забезпечувати доступ особи до конституційного правосуддя та підтримувати стабільність функціонування конституційної юрисдикції в державі. За цих обставин Секретаріат фактично виконує функцію інституційного гаранта доступності конституційного правосуддя та забезпечує стійкість конституційної юстиції в умовах воєнних загроз.

Отже, під час воєнного стану робота Секретаріату є інституційною гарантією безперервності здійснення конституційного правосуддя, реалізації права особи на доступ до Конституційного Суду України та забезпечення стабільного функціонування органу конституційної юрисдикції. Сьогодні можна стверджувати, що організаційна спроможність Секретаріату є об'єктивним індикатором інституційної стійкості Конституційного Суду України та стає невід'ємним елементом механізму забезпечення верховенства Конституції України й ефективного здійснення конституційного контролю в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами).
2. Семенець-Орлова І. А., Русинюк М. М. Інституційна резильєнтність органів державної влади як основа забезпечення стійкості та національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2026. № 2. С. 51–59. URL: <https://humanitarian.com.ua/index.php/public-administration/article/download/1802/1832>.
3. Гришук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 6. С. 96–106. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gryshchuk_o.v._konstytucijni_cinnosti_ta_pryncypu_v_rishennyah_ksu_2022_0.pdf.
4. План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Документ підготовлено Директоратом з координації програм, затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 року (CM/Del/Dec (2022)1452/2.4). URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>.
5. Рішення Конституційного Суду України від 2 грудня 2019 року № 11-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text>.
6. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України від 13 листопада 2024 року № 10-п(II)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-24#Text>.

Марина БУЛКАТ

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»,
суддя місцевого загального суду
ORCID: 0009-0007-4647-8199

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТРУКТУРИ ОРГАНІВ УРЯДУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Окреслюючи поняття та структуру органів урядування (врядування, адміністрування, управління) судової влади слід зазначити, що наукова площина концептів судової влади як в Україні, так і в західноєвропейській доктрині – багатоманітна. Вітчизняна ж практика державотворення відзначається перманентним реформуванням органів судової влади, зміною підходів до їх структури і повноважень.

Фахівці відзначають, що «існує декілька органів, найважливішими з яких є Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, з'їзд суддів України, Рада суддів України, Державна судова адміністрація України, Служба судової охорони, Комісія з питань вищого корпусу державної служби в системі правосуддя, Національна школа суддів України, Комісія з питань етики, Конкурсна комісія, Громадська рада доброчесності та Громадська рада міжнародних експертів» [1, с. 5]. А також вказують, що «у законодавстві України поняття «органи суддівського врядування» та «органи суддівського самоврядування» – розрізняються. У цьому аналізі термін «органи суддівського самоврядування» охоплюватиме значення обох українських термінів» [1, с. 3].

Тож характеризуючи наявну конфігурацію слід зазначити, що в її основі – розуміння відмінності правової природи органів урядування (врядування, адміністрування, управління); органів самоврядування; установ та підприємств, утворених органами судової влади; консультативно-дорадчих органів судової влади.

Колегіальним органом, який забезпечує формування та здійснює контроль за діяльністю суддів, а також гарантує їх незалежність, є Вища рада правосуддя (ВРП) [2]. Її статус неодноразово був предметом наукових досліджень [3; 4; 5].

Для реалізації повноважень ВРП щодо здійснення дисциплінарних проваджень суддів у складі її Секретаріату утворено самостійний структурний підрозділ – Службу дисциплінарних інспекторів (СДІ) [6]. Серед повноважень ВРП – кадрові повноваження у сфері органів судової влади, зокрема добір членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Крім того, Державна судова адміністрація України та Служба судової охорони підзвітні ВРП у межах, визначених законом. Тобто повноваження з урядування (врядування, адміністрування, управління) ВРП в межах системи органів судової влади носять координаційний характер.

Вища кваліфікаційна комісія суддів України (ВККСУ) – є колегіальним органом, який забезпечує добір суддів та формування кадрового резерву, а також здійснює первинне кваліфікаційне оцінювання суддів на відповідність їх займаній посаді. Повноваження ВККСУ змінювались протягом останніх десятиліть, в певні періоди науковці навіть відносили її до виконавчих органів влади [7, с. 34].

Державну судову адміністрацію України (ДСАУ) статтею 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено державним органом, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом [8]. Питання її статусу та напрямів роботи також всебічно досліджено вітчизняними науковцями [9; 10; 11]. ДСАУ підзвітна ВРП у межах, визначених законом. У структурі ДСАУ діють територіальні управління, до яких входять відділи, сектори, зокрема Служби судових розпорядників [12]. Рішення про утворення, реорганізацію та ліквідацію територіальних управлінь, визначення їх кількості, приймається ДСАУ також за погодженням з ВРП [13].

На вебпорталі «Судова влада України» наведено перелік підприємств, установ та організацій, що створені ДСАУ, зокрема Державне підприємство «Інформаційні судові системи», Державне підприємство «Судовий будівельно-експертний центр» з філіями, Державне підприємство «Центр судової експертизи та експертних досліджень», Санаторно-курортний лікувальний центр «Феміда», Санаторно-курортний лікувальний центр «Шкло» [14]. Установи та підприємства, утворені органами судової влади, не є органами влади, мають іншу правову природу.

Національна школа суддів України (НШСУ) забезпечує підготовку та підвищення кваліфікації кадрів для системи органів судової влади, здійснює науково-дослідну діяльність тощо. НШСУ утворено в організаційно-правовій формі «державна установа» рішенням ВККСУ від 21 грудня 2010 року № 822/4-Зп. Вона здійснює свою діяльність відповідно до чинного законодавства України та Статуту, затвердженого ВККСУ [15], має регіональні відділення. Питання її статусу та напрямів роботи також всебічно досліджено [16; 17; 18; 19].

Служба судової охорони (ССО) відповідно до статті ст. 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8] – державний орган в системі органів судової влади, що через свої підрозділи забезпечує охорону та підтримання громадського порядку в судах, запобігає проявам неповаги до суду та припиняє такі прояви, охороняє приміщення та інше майно судів, органи судової влади, забезпечує державний захист суддів, працівників апаратів судів та їхніх родин, а також гарантує безпеку учасників судового процесу. Служба судової охорони підзвітна ВРП та підконтрольна ДСАУ, у межах, визначених законом. Вища рада правосуддя 04 квітня 2019 року затвердила «Положення про Службу судової охорони № 1051/0/15-19» [20]. ССО складається з центрального органу управління (ЦОУ ССО) і територіальних управлінь (ТУ ССО). Навчальний центр Служби судової охорони є структурним підрозділом територіального управління Служби судової охорони у Вінницькій області і забезпечує підготовку кваліфікованих кадрів, їх перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Органи суддівського самоврядування за своєю правовою природою не є органами державної влади. Між тим формулювання, що «органи суддівського самоврядування виконують функції судового управління» [21, с. 9] – вельми поширені.

Первинною структурною одиницею органів суддівського самоврядування в Україні є збори суддів. Вищими органами суддівського самоврядування є з'їзд суддів України та Рада суддів України. Рада суддів України (РСУ) – є вищим органом суддівського самоврядування у період між з'їздами суддів, який здійснює захист професійних інтересів суддів. Рішення Ради суддів України є обов'язковими для органів суддівського самоврядування.

Серед основних питань у площині правового статусу органів суддівського самоврядування науковці виокремлюють визначення правової природи повноважень, наданих суддівському самоврядуванню законодавцем, відсутність дослідження контрольних функцій суддівського самоврядування [22].

Список використаних джерел:

1. Аналіз статусу органів суддівського самоврядування в Україні проблеми та рекомендації / проєкт «Забезпечення ефективної реалізації права на справедливий суд (стаття 6 ЄКПЛ) в Україні», який реалізується Відділом програм співробітництва Ради Європи. 2023. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnibpsajpcgclcfndmkaj/https://rm.coe.int/-/002-/1680b565bb>.
2. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7–8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1798-19#Text>.
3. Косткіна Ю. О. Правовий статус Вищої ради правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ. 2018. 264 с.

4. Боровицький О. А. Конституційно-правові засади діяльності Вищої ради правосуддя : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право». Вінниця, 2020. 247 с.
5. Голобутовський Р. З. Вища рада правосуддя як суб'єкт кадрового забезпечення судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 110–113.
6. Про затвердження Положення про службу дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя : рішення Вищої ради правосуддя від 19 грудня 2024 року № 3713/0/15-24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3713910-24#Text>.
7. Ігонін Р. В. Адміністративно-правова природа Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. *Адвокат*. 2011. № 2. С. 34–38.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
9. Хливнюк А. М. Правовий статус Державної судової адміністрації України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Академія адвокатури України. Київ, 2009. 20 с.
10. Красноборов О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної судової адміністрації України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 19 с.
11. Кирилюк Р. І. Державна судова адміністрація України як суб'єкт забезпечення діяльності судів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2012. 199 с.
12. Положення про порядок створення та діяльності Служби судових розпорядників : наказ Державної судової адміністрації України від 20 липня 2017 № 815. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0815750-17#Text>.
13. Положення про Державну судову адміністрацію України : рішення Вищої ради правосуддя від 17 січня 2019 року № 141/0/15-19. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/about_dsa/about/.
14. Підприємства, установи та організації, що створені ДСА України. Судова влада України : вебпортал. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/about_dsa/456/pidprdsa.
15. Статут Національної школи суддів України. URL: <chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://nsj.gov.ua/files/1437652131%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82.pdf>
16. Оніщук М. В. Роль Національної школи суддів України в підготовці кадрів для судової системи: реалії та перспективи. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2014_1_15.
17. Шукліна Н. Г. Національна школа суддів України – загальнонаціональний центр суддівської освіти. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2012_1_4.
18. Кухта М. М. Особливості конституційно-правового статусу Національної школи суддів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2019. Вип. 57. Т. 1. С. 44–46. URL: <chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.57-1.pdf>.
19. Ніколайчук С. В. Адміністративно-правовий статус Національної школи суддів України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Відкритий міжнародний університет

- розвитку людини «Україна». Київ, 2015. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Specializovani_vcheni_radi/Nikolaychuk/Nikolaychuk_avtoref.pdf.
20. Положення про Службу судової охорони : рішення Вищої ради правосуддя від 4 квітня 2019 року № 1051/0/15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19#Text>.
21. Єдаменко І. В. Адміністративно-правові засади функціонування суддівського самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Дніпро. 2016. 20 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/auto/8/3.pdf>.
22. Леськів С. Р. Правовий статус суддівського самоврядування України в контексті забезпечення професійних прав суддів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів. 2016. 196 с.

Олексій ГАНЖА

доктор філософії у галузі права (PhD),
науковий консультант судді
Конституційного Суду України

ЗНАЧЕННЯ ЛАТИНІЗМІВ У ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ДЛЯ ЛАТИНІЗАЦІЇ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Останнім часом усе більше юристів схилиються до думки, що латинська мова у сучасному правовому вимірі зазнає «чергової реінкарнації» [1, с. 112]. Саме на європейському правовому просторі можна спостерігати «рух за відродження й активне використання латинської мови» [2, с. 333], зокрема видиму навіть неозброєним оком присутність латинських термінів і висловів як у науковій юридичній літературі, так і на практиці [3, с. 201].

Ураховуючи специфіку юридичної сфери, а також стрімку та виразну тенденцію поширення латини в національній судовій практиці, ми пропонуємо позначити терміном «латинізація судових рішень» лінгвоправовий процес і результат використання у судових рішеннях юридичних термінів і висловів латинською мовою. Тобто мова не йде про лексику латинського походження, асимільовану національною мовою [4, с. 124]; сучасний процес латинізації в судовій практиці пов'язаний саме з тими мовними одиницями та конструкціями, що передаються на письмі мовою оригіналу – латиною. Сама ж латинізація судових рішень є свідченням «органічної єдності й тісного взаємозв'язку мови і права» [5, с. 476], позаяк латинізми (під цим терміном матимемо на увазі виключно слова, словосполучення та речення, які передаються на письмі латиницею) є невід'ємним елементом римської та, внаслідок рецепції римського права, європейської правової культури [6, с. 80].

Аналіз правових актів Конституційного Суду України на предмет наявності латинських юридичних термінів і висловів свідчить про те, що останніми роками орган конституційної юрисдикції транспонував чималу їх кількість в юридичну площину. Зокрема, це латинізовані форми принципів права:

- «*in dubio pro homine*» (принцип найбільш сприятливого для людини тлумачення закону) [7];
- «*in dubio pro reo*» (при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості) [8];
- «*in dubio pro libertate*» (свобода має перевагу над її обмеженням) [9];
- «*lex posterior derogat priori*» (закон пізніший має перевагу над давнішим), «*lex specialis derogat generali*» (закон спеціальний має перевагу над загальним),

«*lex posterior generalis non derogat priori speciali*» (закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим) [10];

– «*jura novit curia*» (суд знає приписи права) [11];

– «*nemo judex in causa sua*» (ніхто не може бути суддею у власній справі) [12];

– «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» (немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари) [13];

– «*pacta sunt servanda*» (договорів слід додержувати) [14; 15];

– «*res judicata*» (принцип остаточності судового рішення) [16; 17];

– «*substantia potior est forma*» (сутність важливіша за форму) [18].

На думку українських науковців, ці латинізми Конституційний Суд України використовує не лише як елемент юридичної традиції, але й як концептуальні орієнтири у формуванні юридичних позицій: «У більшості випадків латинські формули виконують функцію узагальнення правових принципів, забезпечують зв'язок між національним і міжнародним правовим дискурсом, а також підвищують логічну та доктринальну аргументованість судових рішень» [19, с. 5].

Не оминає Конституційний Суд України у своїх рішеннях і латинських юридичних термінів, зокрема клішованих: *a priori* (те, що передуює досвіду) [14]; *conditio sine qua non* (доконечна умова) [20]; *expressis verbis* (висловлено прямо, чітко) [21]; *forum internum, forum externum* [відповідно внутрішній і зовнішній аспект права на свободу світогляду і віросповідання (релігії)] [22]; *inter alia* (між іншим) [23]; *jus cogens* (імперативна норма) [24]; *non ultra petita* (не вихід за межі предмета) [25; 26]; *prima facie* (на перший погляд) [27]; *stricto sensu* (вузьке розуміння) [23; 28]; *ratione valoris* (компетенція з огляду на цінність) [16]; *restitutio in integrum* (відновлення попереднього юридичного стану) [17]; *ultima ratio* (останній засіб) [29]; *vacatio legis* (час з моменту офіційного оприлюднення закону до набрання ним чинності) [30].

Чи мають латинізми, якими оперує Конституційний Суд України у своїх рішеннях, обов'язкове значення для судової практики в Україні? Тобто чи є вітчизняний орган конституційної юрисдикції чинником латинізації судових рішень? Відповіді на ці питання залежать від того, що ми розуміємо під обов'язковістю ухвалених Конституційним Судом правових актів.

Так, відповідно до статті 151² Конституції України рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Обов'язковість ухвалених Конституційним Судом рішень і висновків є одним із принципів, на яких ґрунтується діяльність цього органу (частина друга статті 147 Конституції України, стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Незважаючи на поверхневу очевидність змісту вказаних конституційних положень, деякі юристи все ж залишають відкритим питання конкретизації терміна «обов'язковість», «оскільки невідомо, яка частина рішення є обов'язковою

для всіх суб'єктів права» [31, с. 30]. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду висувала, що «тлумачення законів України, яке здійснюється Конституційним Судом України в мотивувальній частині рішення, не є офіційним нормативним (загальнообов'язковим), оскільки відповідно до пункту 2 статті 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення тільки Конституції України» [32]. У науковому середовищі також лунають твердження про «обов'язковість резолютивної частини рішення Конституційного Суду, а не того тлумачення, яке дане в мотивувальній частині рішення на його обґрунтування» [33, с. 61–62].

З іншого боку, колишній суддя Конституційного Суду України М. П. Запорожець у своїй окремій думці наголосив, що «обов'язковою є не лише резолютивна частина Рішення Конституційного Суду України, а й мотивувальна» [34]. Однак очевидно, що не будь-які мотиви Суду є імперативними для суб'єктів правозастосування, тож наразі дискусія в науковій літературі про обов'язковість правових актів Конституційного Суду України зводиться до питання про нормативне значення його юридичних позицій.

Так, згідно з частиною першою статті 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» юридичну позицію Конституційний Суд викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку; юридична позиція Суду може міститися в ухвалях про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою. Тобто Закон України «Про Конституційний Суд України» не містить дефініції терміна «юридична позиція» та не передбачає критеріїв розмежування загальнообов'язкових положень актів Суду від загального обсягу їх мотивування.

Загалом у науковій літературі зустрічаються схожі погляди стосовно нормативності юридичних позицій Конституційного Суду України. Так, О. М. Спінчевська висновує, що юридичні позиції Конституційного Суду слід розглядати як специфічне джерело права, в якому знаходять свій розвиток і деталізацію положення Конституції України [35, с. 62–63]. В. Й. Данко і Д. М. Белов вважають, що термін «юридична позиція» активно використовують «з метою відображення аргументів, які визначають позицію Конституційного Суду України з питань правозастосування»; юридичні позиції «набувають й нормативного обов'язкового змісту, що впливає із форми вираження у яких вони відображені – актів Конституційного Суду України» [36, с. 174].

На думку вітчизняних науковців, юридичною позицією Конституційного Суду України є вміщений у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення чи висновку Суду «правовий припис загального характеру, що слугує підставою (ratio decidendi) для вирішення питання про конституційність закону чи іншого правового акта або є офіційним тлумаченням Конституції України» [37, с. 35].

П. Б. Євграфов і Є. П. Євграфова наголошують, що у мотивувальній частині рішення юридична позиція «фіксує обґрунтовану нормативну юридичну конструкцію стосовно підсумкового вирішення Конституційним Судом певного питання», а тому не можна ототожнювати це поняття з резолютивною частиною рішення [38, с. 74]. На переконання Г. А. Карелової, юридична позиція є системою аргументів Конституційного Суду України, що зумовлюють вирішення певних правових питань [39, с. 25]; юридичну позицію, викладену в мотивувальній частині рішення Суду, слід також вважати обов'язковою, оскільки в ній «розкриваються і відображаються основні правові поняття, принципи, положення, які приймаються Судом як на користь аргументів заявника, так і проти них; частина з яких трансформується у висновках Суду і викладається уже в резолютивній частині рішення» [39, с. 38].

Так чи інакше, усі академічні погляди зводяться до обов'язковості юридичних позицій Конституційного Суду, викладених як у резолютивній, так і в мотивувальній частині правового акта, для всіх судів системи судоустрою України. Тож з практичної точки зору латинізми як елементи цитування юридичних позицій Конституційного Суду відображаються в національній судовій практиці, що є суттєвим чинником латинізації судових рішень в Україні.

Наприклад, принцип «*in dubio pro reo*» до 2019 року українські судді використовували не часто, причому або з посиланням на рішення ЄСПЛ у справі «Вассилиос Ставропулос проти Греції» [40], або без такого [41]. Однак каталізатором активного вжитку «*in dubio pro reo*» у національній судовій практиці стало ухвалення Рішення від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019, в юридичній позиції якого Конституційний Суд України розкрив принцип «*in dubio pro reo*» як елемент принципу презумпції невинуватості, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості [8], фактично деталізувавши положення статті 62 Конституції України.

Так само й принцип «*in dubio pro libertate*» (свобода має перевагу над її обмеженням) після ухвалення Конституційним Судом України Рішення від 21 липня 2026 року № 9-р(II)/2026 став аксіологічним дороговказом для судів системи судоустрою України під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу та забезпечення реальної альтернативності застави триманню під вартою.

Водночас варто звернути увагу, що у чималій кількості судових рішень, зокрема й Верховного Суду, суди через некоректне вкраплення латинізму фактично помилково висловилися про те, що в Рішенні Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 року № 4-зп закріплено правило «*lex posterior derogat priori*» (наступний закон скасовує попередній) [42]. У цьому Рішенні Суд дійсно передбачив, що «з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше» [43], проте не надав цьому твердженню латинізованої форми.

Компаративний аналіз підтверджує, що конституційні суди зарубіжних країн також спираються на багату латиномовну юридичну традицію. Тому використання латинізмів у конституційному судочинстві може розглядатися як (1) інтеграційний фактор у межах європейського правового простору, а також (2) інструмент для полегшення пошуку шляхів розв'язання національних правових проблем. Завдяки латинізмам конституційні суди можуть переймати найкращі практики застосування принципів права у зарубіжних країнах і наднаціональних судових інституціях, подивитися, як аналогічні питання були вирішені закордоном, легше осягнути логіку судової аргументації. Саме тому застосування конституційними судами латинізмів – це абсолютно логічний процес, що свідчить про подальшу інтеграцію практики органу конституційної юрисдикції у найкращі правові тенденції, які відбуваються в Європі та світі [6, с. 232].

Отже, у національній правовій системі Конституційний Суд України може бути одним із каталізаторів раціональної латинізації судових рішень, позаяк його юридичні позиції є фактично «продовженням» Конституції України та обов'язкові для застосування. Використання латинізмів на рівні офіційної конституційної доктрини є не лише одним із способів їх комеморації та доказом новітньої форми (неоренесансу) рецепції римського права, але й привносить в українську судову практику вагу конституційних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Шевченко Л. Латинська мова в інтелектуальному житті європейців XX–XXI ст. *Studia Polsko-Ukraińskie*. 2023. С. 105–118.
2. Синявська О. Є. Сучасна латинська мова. *Інноваційні тенденції підготовки фахівців в умовах полікультурного та мультлінгвального глобалізованого світу*: збірник тез доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11 квітня 2023 року) / за заг. ред. Я. В. Абсаямової, І. С. Пшеничної. Київ : КНУТД, 2023. С. 332–335.
3. Ristikivi M. Latin: The Common Legal Language of Europe? *Juridica International*. 2005. X. P. 199–202.
4. Рій М. М. Жанр «закон» у сучасній німецькій та українській мовах (на матеріалі законів кримінального права ФРН та України) : дис. ... д-ра філософії : спец. 035 «Філологія» / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2025. 199 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : Філософія права / Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1128 с.
6. Ганжа О. Г. Теорія та практика латинізації судових рішень в Україні : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 «Право» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2025. 318 с.
7. Ухвала Конституційного Суду України від 17 вересня 2025 року № 29-у(II)/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v029u710-25#Text>.

8. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-п/2019.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2026 року № 9-п(II)/2026.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-26#Text>.
10. Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-п(II)/2020.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>.
11. Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2021 року № 2-п(II)/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text>.
12. Рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2026 року № 1-п(II)/2026.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-26#Text>.
13. Рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2022 року № 3-п(II)/2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text>.
14. Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 5-п(II)/2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-22#Text>.
15. Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 6-п(II)/2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text>.
16. Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-п(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text>.
17. Рішення Конституційного Суду України від 14 лютого 2024 року № 1-п(II)/2024.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-24#Text>.
18. Рішення Конституційного Суду України від 15 липня 2026 року № 6-п(II)/2026.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-26#Text>.
19. Єрмоленко Д. О., Макаренков О. Л., Пелех І. В. Латинські вирази в рішеннях Конституційного Суду України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2025. № 18. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-18-01-05/2025-18-01-05>.
20. Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-п/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>.
21. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-п(II)/2024.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text>.
22. Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 року № 4-п/2022.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-22#Text>.
23. Рішення Конституційного Суду України від 15 липня 2026 року № 7-п(II)/2026.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-26#Text>.
24. Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-п(II)/2021.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>.
25. Рішення Конституційного Суду України від 26 листопада 2025 року № 5-п(II)/2025.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-25#Text>.
26. Рішення Конституційного Суду України від 3 грудня 2025 року № 6-п(II)/2025.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-25#Text>.
27. Рішення Конституційного Суду України від 11 грудня 2025 року № 7-п(II)/2025.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-25#Text>.
28. Рішення Конституційного Суду України від 15 січня 2025 року № 1-п(II)/2025.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-25#Text>.

29. Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 4-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-21#Text>.
30. Рішення Конституційного Суду України від 21 січня 2025 року № 3-п(II)/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-25#Text>.
31. Марченко А. А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). Ч. 2. Кн. 1. С. 26–32.
32. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 вересня 2021 року у справі № 910/10374/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100428590>.
33. Новітнє вчення про тлумачення правових актів : навч. посіб. з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / відп. ред., кер. авт. кол. В. Г. Ротань. Харків : Право, 2013. 752 с.
34. Окрема думка судді Конституційного Суду України Запорожця Михайла Петровича стосовно Рішення Конституційного Суду України від 28 лютого 2018 року № 2-п/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/ng02d710-18?utm_source=chatgpt.com#Text.
35. Спінчевська О. М. Юридичні позиції Конституційного Суду України як джерело правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 57–67.
36. Данко В. Й., Белов Д. М. Правові позиції Конституційного Суду України: аналіз правової доктрини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 73. Ч. 2. С. 174–181.
37. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 404 с.
38. Євграфов П. Б., Євграфова Є. П. Особливості правової природи актів Конституційного Суду України. *Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 16 трав. 2008 р.) / Конституційний Суд України. Київ : Ін Юре, 2008. С. 72–82.
39. Карелова Г. А. Кримінальна відповідальність в правових позиціях Конституційного Суду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. 313 с.
40. Вирок Ковпаківського районного суду міста Суми від 9 листопада 2018 року у справі № 1806/1-464/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77872875>.
41. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 25 жовтня 2016 року у справі № 337/6796/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62311523>.
42. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25 червня 2020 року у справі № 826/9665/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90073603>.
43. Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 року № 4-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97#Text>.

Альберт ЄЗЕРОВ

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Верховного Суду

ЮСТИЦІАБЕЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ТА КОНСТИТУЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ

Забезпечення соціально-економічних прав виступає імперативною та безальтернативною умовою для повноцінного розвитку та стабільного функціонування самих інститутів конституційної демократії. Будь-які формальні демократичні процедури, включаючи виборчий процес, свободу слова, право на мирні зібрання та рівний доступ до державних посад, неминуче перетворюються на юридичну ілюзію, якщо громадяни перебувають у стані хронічної майнової незахищеності, крайньої бідності чи соціального виключення. Фізичне виживання особи та відсутність доступу до базових соціокультурних благ, таких як якісна освіта та охорона здоров'я, об'єктивно позбавляють людину автономії волі, роблячи її вразливою до маніпуляцій, адміністративного тиску та деструктивного впливу політичного опортунізму. Бідність деформує електоральну культуру, оскільки відчужений від суспільних благ індивід схильний обмінювати свій політичний голос на сиюхвилинні патерналістські обіцянки, що руйнує засади представницької демократії та стимулює розвиток популістичних або авторитарних режимів. Відповідно, гарантування соціальних прав у межах конституційного правопорядку формує той необхідний матеріальний фундамент, який забезпечує реальну спроможність громадян брати усвідомлену та незалежну участь у державному житті.

Конституційна демократія є способом організації публічної влади, що гарантує права і свободи людини, ставлячись до неї, її добробуту та прав як цінності, яка визначає діяльність держави. Одним з механізмів, без якого унеможливується функціонування системи демократичної організації влади, є судовий конституційний контроль. Як наголошує Богдан Футей, суди є найнадійнішим bastionом захисту прав людини та запобігання зловживанням владою з боку законодавчої й виконавчої гілок, що дає підстави характеризувати судовий захист прав і свобод як «серцевину» постановня демократичної правової держави в Україні [1, с. 127]. Відсутність інституту конституційного контролю несумісна з розбудовою демократичної держави, адже втрачається гарантія того, що держава не постане над правом [2, с. 227].

Осмислення захисту соціально-економічних прав крізь призму конституційної демократії зумовлене потребою подолання класичного парадоксу, за яким примусове виконання майнових зобов'язань держави через суди трактується як нелегітимне втручання невиборної юстиції у фінансові повноваження парламенту. Спростування цього скепсису полягає в тому, що конституційна демократія не тотожна волі арифметичної більшості, а є ладом, де легітимність політики залежить від поваги до невідчужуваних прав індивіда. Ісає Берлін небезпідставно вважав, що без базисних соціально-економічних прав інші права людини не можуть «працювати», оскільки пропонувати політичні права голодним, хворим і неписьменним означає насмішку над ними [3, с. 369–386].

Дослідження контр-мажоритарної природи судової влади у захисті соціально-економічних прав посідає чільне місце в європейській доктрині. Джефф Кінг доводить, що коли суди обмежують дискрецію парламенту щодо скорочення соціальних витрат за умов суворої економії, вони виконують необхідну «раціоналізуючу функцію» конституційної демократії, а не підривають демократичний процес [4]. Карі Рагнарссон обґрунтовує, що традиційна вимога невтручання судів у соціальну політику втрачає легітимність в умовах політики суворої економії, коли уряди де-факто розглядають фінансові ринки як свою електоральну спільноту нарівні з громадянами [5]. Крістіна Еккес та Андреас Філіппопулос-Міхалопулос розглядають європейські суди як «немажоритарні інститути», легітимність яких ґрунтується не на електоральній підтримці, а на захисті фундаментальних прав від поточних політичних криз [6; 7]. Валентина Вольпе додає, що сучасна європейська модель демократії за суттю є контр-мажоритарною, оскільки обмежує всевладдя тимчасової більшості на користь стандартів прав людини [8].

Концептуальний аналіз потребує звернення й до вітчизняної доктрини ад'єктивного конституціоналізму. Дмитро Терлецький обґрунтовує, що ліберальна демократія зазнає випробувань, відповіддю на які стало конструювання «прикметникових» модифікацій конституціоналізму [9, с. 25–37]. Надання державі статусу «соціальної» не повинно трактуватися як створення штучної форми ладу: соціальні права мають розглядатися як імперативна умова збереження істинної сутності самої конституційної демократії, а не як декларація, що розмиває ліберальні свободи [9, с. 25–37].

На специфічний зв'язок судової влади і демократичної держави звернув увагу Антуан Гарапон, вказуючи, що суд у демократії не просто застосовує закони, а й оцінює їх зміст та дії інших гілок влади [10, с. 210]. Юрій Полянський справедливо зазначав, що передумовою становлення демократичної держави є утвердження самостійної й незалежної судової влади [11, с. 6].

Особливістю судового механізму є його всеосяжність: частина третя статті 124 Конституції України визначає, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і кримінальне обвинувачення, а стаття 55 гарантує судовий захист прав і свобод людини, під який підпадають і соціальні права. У межах сучасного конституціоналізму демократія більше не тлумачиться спрощено як арифметична влада більшості: суверенна воля парламентської більшості обмежена принципом верховенства права та каталогом фундаментальних прав, а судова влада трансформується у контр-мажоритарний запобіжник, що захищає конституційний порядок від політичного опортунізму й тиранії тимчасової законодавчої більшості.

Показовою є практика Державної Ради Франції — вищого органу ординарної адміністративної юстиції, сформульована в рішенні від 25 березня 2011 року у справі *Association Emmaüs*. Оцінюючи розпорядження місцевої влади, які обмежували доступ бідних верств населення до центрів тимчасового розміщення, Суд визнав такі дії протиправними, наголосивши, що забезпечення базового матеріального рівня є безумовним обов'язком держави, без виконання якого індивід об'єктивно позбавляється можливості реалізовувати фундаментальні публічні й політичні свободи, що підриває засади демократії [12].

Аналогічний вектор демонструє практика Великої Британії. У справі *R (on the application of Limbuela) v Secretary of State for the Home Department* Палата Лордів скасувала урядові обмеження, які позбавляли вразливі категорії осіб базової соціальної підтримки та житла, вказавши, що доведення людини до стану крайніх злиднів руйнує її статус особистості, здатної бути учасником демократичного суспільства [13]. У справі *R (on the application of Bracking) v Minister for Disabled People* Апеляційний суд заблокував автоматичне закриття Незалежного фонду проживання та скасування житлових субсидій для осіб з інвалідністю, застосувавши *judicial review* і постановивши, що виконавча влада не вправі урізати соціальні видатки без ретельного аналізу потреб і ризику маргіналізації громадян [14]. Ця практика доводить, що діяльність ординарних судів у соціальній сфері виходить за межі каузального врегулювання майнових претензій до скарбниці — судова влада здійснює функціональну реституцію конституційного статусу особи.

Дослідження механізмів практичної імплементації соціальних стандартів вимагає переосмислення категорії юстиціабельності (*judicial enforceability*), яка тривалий час залишалася дискусійною. У класичному ліберальному праворозумінні панував скепсис, згідно з яким соціальні права вважалися політичними деклараціями, позбавленими прямої юридичної сили, через їхню текстуальну «еластичність» і залежність від економічних ресурсів держави [15]. Сучасна доктрина переосмислює це явище: «еластичний» характер соціальних прав є

не недоліком юридичної техніки, а необхідною властивістю конституційного дизайну, що дозволяє адаптувати цінності до мінливих реалій, подібно до того, як судова практика історично наповнювала конкретикою ліберальні категорії «публічного порядку» чи «поваги до приватного життя» [16].

Логічним наслідком подолання нормативної невизначеності стало впровадження доктрини «мінімального ядра» (minimum core obligations), генеза якої пов'язана з Комітетом ООН з економічних, соціальних і культурних прав, що в Зауваженні загального порядку № 3 (1990 р.) обґрунтував наявність невідчужуваного ядра кожного соціального права — мінімальних рівнів життєзабезпечення (охорона здоров'я, екстрене житло, освіта, прожитковий мінімум), які держава зобов'язана гарантувати негайно, незалежно від бюджетних криз [17, с. 3; 18]. Для подолання суперечки про межі судового активізму судова юриспруденція виробила методологію перевірки на «розумність» (reasonableness): суд оцінює не конкретні суми, а те, чи пропонує влада чутливе до контексту обґрунтування рестрикцій та чи враховано потреби найбільш вразливих груп [18].

Невід'ємним елементом судового контролю є принцип заборони регресу (non-retrogression), що встановлює презумпцію протиправності регресивних заходів, які погіршують раніше досягнутий рівень соціального захисту. Тягар доведення правомірності таких рестрикцій покладається на державні органи. Ці стандарти знаходять послідовний розвиток у практиці Верховного Суду України. Так, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду у постанові від 11 вересня 2025 року у справі № 120/1081/25, оцінюючи запровадження Кабінетом Міністрів понижуючих коефіцієнтів до пенсій військовослужбовців на період воєнного стану, констатував, що «у період дії в Україні воєнного стану... не обмежується конституційне право громадян на соціальний захист, передбачене статтею 46 Конституції України», і що мета «збалансованості бюджету» «не повинна досягатись у спосіб, який обмежує соціальні стандарти та гарантії» [19]. Суд також відхилив довід пенсійного органу про те, що обмеження виплат нібито слугує соціальному захисту найбільш вразливих верств, зазначивши, що такий підхід нівелює обов'язковість судового рішення та право на справедливий суд за статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Показовою є й Постанова Верховного Суду від 20.05.2026 у справі № 600/1438/25-а, де Суд, оцінюючи припинення доплат непрацюючим пенсіонерам у зонах радіоактивного забруднення через обмеження, закладені в Законі України «Про Державний бюджет України на 2025 рік», сформулював висновок: «...держава не може скасовувати чи зменшувати гарантовані законом соціальні виплати шляхом внесення змін до закону про бюджет на відповідний рік. Конституційні права і свободи не можуть бути обмежені». Суд підкреслив, що колізія між спеціальним законодавством і бюджетним законом вирішується

на користь першого, оскільки «Конституція України не надає закону про Державний бюджет України вищої юридичної сили щодо інших законів» [20]. Аналогічний підхід простежується в Постанові Верховного Суду від 17.03.2023 у справі № 340/3144/21 щодо зменшення відсоткового розміру пенсії військовослужбовця з 90 % до 70 %: Суд наголосив на аксіологічній природі прав військовослужбовців і констатував неправомірність вирішення фінансових проблем держави за рахунок обмеження їхніх пенсійних гарантій [21].

Частини друга і третя статті 22 Конституції України встановлюють, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав. При цьому на відміну від міжнародних актів — зокрема статті 22 Загальної декларації прав людини, яка застерігає обсяг соціального забезпечення «відповідно до структури і ресурсів держави» [22], та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., який вимагає вжиття заходів «у максимальних межах наявних ресурсів» [23], — Конституція України таких застережень не містить. Це дало Василю Лемаку підстави зробити припущення про те, що соціально-економічні права, закріплені як у Конституції, так і в законах України, не можуть бути скасовані чи звужені в обсязі, а держава позбавила себе легальної можливості раціоналізувати соціальну сферу навіть під час економічної кризи [24, с. 42]. Водночас дослідник застерігає, що законодавець не завжди враховує своєрідність цих прав як претензій людини на відновлення мінімальних позицій, утрачених унаслідок складної життєвої ситуації, шляхом перерозподілу економічних ресурсів [24, с. 42]. В. Лемак також указує, що західна доктрина традиційно протиставляє соціально-економічні права класичним особистим і політичним правам, розглядаючи перші не як суб'єктивні права, а як програмні цілі держави, залежні від стану економіки [24, с. 45].

Ключова складність юстиціабельності соціальних прав, на слушну думку Миколи Козюбри, полягає у визначенні того, чи можна захистити їх у судовому порядку так само ефективно, як класичні права-свободи [25]. Складність обумовлена тим, що соціальні норми часто мають характер норм-цілей, що ускладнює їх безпосереднє застосування ординарними судами і актуалізує роль Конституційного Суду України як арбітра у визначенні межі, за якою невиконання соціальних зобов'язань трансформується у порушення Конституції.

Порівняльно-правовий досвід демонструє активну роль ординарних судів у наповненні соціальних гарантій конкретним змістом. У Німеччині суди з трудових спорів на підставі конституційного обов'язку захищати слабшу сторону договору розробили доктрину, за якою звільнення працівника може бути визнане соціально невинуватим навіть за формального права роботодавця на розірвання договору [26]. В Італії, за відсутності законодавчо встановленої мінімальної

заробітної плати, суди самостійно визначають її розмір, посилаючись на статтю 36 Конституції Італії [27]. Точкою відліку стала постанова Касаційного суду Італії у трудових справах № 461 від 21 лютого 1952 року, яка вперше визнала статтю 36 нормою прямої дії, що наділяє суди правом коригувати умови трудових договорів у разі несправедливості [28]. Цей підхід розвинула постанова Верховної судової палати касаційного суду Італії № 27711 від 2 жовтня 2023 року: суддя вправі визнати оплату праці соціально заниженою навіть за формального дотримання роботодавцем колективного договору й самостійно перерахувати виплати [29].

Водночас порівняльний практика засвідчує й ризики недостатньої юстиціабельності соціальних прав. Показовою є підхід Конституції Республіки Польща 1997 року, яка у статті 81 встановила застереження, за яким соціальні права можуть реалізовуватися лише в межах, встановлених звичайними законами, — це фактично перемістило їх з конституційного на законодавчий рівень, поставивши обсяг у залежність від волі парламентської більшості. Пасивність органу конституційної юрисдикції в періоди економічної нестабільності послабила інституційну довіру й дозволила популістським силам використати незахищеність вразливих верств для демонтажу класичних ліберальних стримувань і противаг [30]. Для української практики цей досвід слугує застереженням: повна деюстиціабельність соціальних прав руйнує ціннісний баланс Конституції.

Методологічне підґрунтя творчої ролі суду переконливо розкрив Микола Козюбра, довівши, що офіційне тлумачення конституційних норм за своєю природою є не формально-логічною операцією, а «процесом творчим», який передбачає осягнення закладених у тексті ціннісних орієнтирів, у тому числі принципів, явно не виражених у його букві [31, с. 177–178]. Саме ця властивість тлумачення уможливорює перехід від декларативної норми-цілі до юридично захищеної вимоги: шляхом проконституційного тлумачення поточного законодавства ординарні суди здійснюють трансформацію абстрактних програмних установок у конкретні, юридично захищені суб'єктивні права особи, не підміняючи законодавця, а лише встановлюючи межі, за які політична дискреція виходити не може.

Важливе доктринальне значення для концептуалізації компенсаторної місії правосуддя має праця Аарона Барака «Суддя в демократії», у якій обґрунтовується, що головне завдання судді в конституційній демократії полягає в захисті конституції та її засадничих цінностей, серед яких людська гідність посідає центральне місце; коли парламент чи уряд звужують соціальні гарантії нижче критичної межі, вони руйнують саму сутність конституційного ладу, а судові втручання постає не узурпацією повноважень, а легітимною реалізацією системи стримувань і противаг [32].

Важливим практичним підтвердженням цих засад є Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. Оцінюючи конститу-

ційність скасування низки медичних, транспортних і житлово-комунальних пільг для ветеранів праці, Суд визнав це відповідним Конституції, оскільки такі пільги не мають фундаментального характеру, а є лише формою заохочення за колишні заслуги, а не захистом від соціальних ризиків за статтею 46 Конституції. Натомість скасування права на дострокову пенсію для осіб похилого віку, звільнених за незалежних від їхньої волі обставин, Суд визнав неконституційним, оскільки ця норма була безпосередньою гарантією захисту від ризику безробіття за статтями 46 і 48 Конституції, спрямованою на забезпечення особи від бідності. Ключовим стало застосування принципу правової визначеності: запровадження обмежень із перехідним періодом менш як один день позбавило осіб можливості адаптуватися до нових умов, що знівеловало передбачуваність правопорядку [33]. Цей прецедент демонструє відхід від формально-текстуального патерналізму та здатність судової влади здійснювати зважений контроль, захищаючи сутнісне ядро соціальних прав.

Особливої ваги набувають підходи Малкольма Ленгфорда, який виокремлює критерії юстиціабельності соціальних прав: взаємозалежність із класичними цивільними свободами; переосмислення позитивних обов'язків, що спростовує міф про «безкоштовність» цивільних прав; оцінку розумності державної соціальної політики; та критерій незвідного мінімуму — абсолютної межі, нижче якої держава не може опускатися. Матеріалізація цих критеріїв породила практику структурних інтердиктів, судового моніторингу виконання державних програм і судової медіації в публічному праві [34]. Так, французька Державна Рада після реформи 2016 року застосовує медіацію, зупиняючи розгляд масштабних спорів між міністерствами й профспілками щодо фінансування соціальних програм, зобов'язуючи сторони шукати компромісне рішення [35].

Марк Ташнет у праці «Слабкі суди, сильні права» обстоює позицію, за якою суди здатні захищати соціальні права, дотримуючись слабкої моделі (weak-form) судового контролю, що передбачає діалог із законодавцем і залишає вибір конкретних форм реалізації прав на його розсуд, дозволяючи уникнути проблеми легітимності судів [36]. Водночас Девід Ландау звертає увагу на диспропорції правозастосування, зазначаючи, що найбільша частина справ спрямована не на захист соціальних прав незаможних, а на забезпечення інтересів середнього й вищого класу — державних службовців, суддів, працівників правоохоронних органів [37, с. 403]. У національній практиці цей тренд також помітний: лівова частка успішних соціальних спорів стосується саме спецсуб'єктів, тоді як інтереси найменш захищених категорій громадян, позбавлених можливості кваліфікованого ведення складних процесів, часто залишаються на периферії судової уваги.

Отже, юстиціабельність соціальних прав не повинна вимірюватися виключно кількістю задоволених позовів чи формальним скасуванням законів про урізання виплат. Ефективність судової конституційної юриспруденції в соціальній сфері полягає у спроможності правосуддя долати фактичну нерівність, забезпечуючи непорушність абсолютного ядра людської гідності для найбільш уразливих верств. Судова влада, захищаючи права-претензії, виконує загально-демократичну функцію інтеграції громадян у публічно-правовий простір, слугує бар'єром проти розмивання електорального базису демократії та підвищує довіру до Основного Закону — а отже, є базовим елементом конституційної політики, що гарантує стійкість демократичного ладу.

Список використаних джерел:

1. Футей Б. Становлення правової держави України 1991–2001 рр. Київ, 2001. С. 127.
2. Скрипнюк В. М. Конституційний контроль та його роль у процесі функціонування державної влади. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Львів, 2002. Вип. 37. С. 227.
3. Berlin I. Two Concepts of Liberty. *Four Essays on Liberty*. Oxford : Oxford University Press, 1990 [1958]. P. 369–386.
4. King J. *Judging Social Rights*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 384 p.
5. Ragnarsson K. H. The counter-majoritarian difficulty in a neoliberal world: Socio-economic rights and deference in post-2008 austerity cases. *Global Constitutionalism*. 2019. Vol. 8, Issue 3. P. 605–638.
6. Eckes C. Non-Majoritarian Instruments and Institutions: Dissensus and Democracy in Europe. *European Papers*. 2016. Vol. 1, № 1. P. 45–62.
7. Philippopoulos-Mihalopoulos A. *Spatial Justice: Body, Lawscape, Atmosphere*. London : Routledge, 2015. 260 p.
8. Volpe V. Drafting Counter-Majoritarian Democracy: The Venice Commission's Constitutional Assistance. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (ZaöRV)*. 2016. № 76. S. 811–843.
9. Терлецький Д. С. Ад'єктивний конституціоналізм як вияв самотності. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 2. С. 25–37.
10. Garapon A. *Le gardien des promesses : Justice et démocratie*. Paris : Éditions Odile Jacob, 1996. P. 210.
11. Полянський Ю. Є. Судові та правоохоронні органи України. – Одеса, 1998. – С. 6.
12. Judgment of the Court of Appeal (Civil Division) (United Kingdom) in the case of Bracking & Ors v Secretary of State for Work and Pensions EWCA Civ 1345. CaseMine.
13. House of Lords judgment in Limbuela. *Garden Court Chambers*. 2005.
14. Judgment of the Court of Appeal (Civil Division) (United Kingdom) in the case of Bracking & Ors v Secretary of State for Work and Pensions [2013] EWCA Civ 1345. BAILII.

15. Judicial Enforcement of Economic, Social and Cultural Rights. Geneva Forum Series No. 2 / International Commission of Jurists. Geneva, 2015. 94 p.
16. Porter B. The Justiciability of Social and Economic Rights: An Updated Appraisal. *Center for Equality Rights in Accommodation*. Ottawa, 2006. 42 p.
17. Minimum Core Obligations. The Practice of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights / Scottish Human Rights Commission. Edinburgh, 2023. P. 3.
18. Minimum Core Obligations of Socio-Economic Rights / World Bank. Washington, D.C., 2018.
19. Постанова Верховного Суду (КАС) від 11.09.2025 у справі № 120/1081/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
20. Постанова Верховного Суду (КАС) від 20.05.2026 у справі № 600/1438/25-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
21. Постанова Верховного Суду (КАС) від 17.03.2023 у справі № 340/3144/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
22. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
23. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16 груд. 1966 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1973. № 44. Ст. 441.
24. Лемак В. Соціально-економічні права людини в контексті верховенства права: вітчизняний досвід закріплення та застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1 (60). С. 42–45.
25. Козюбра М. Соціальна держава і соціальні права як цінності конституціоналізму: основні виклики та напрями трансформації в умовах війни. *Соціальні права. Виклики воєнного часу* : зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 06 липня 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 45–49.
26. Waas B. Enforcement of Labour Law: The Case of Germany. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*. 2021. Vol. 37, Iss. 2/3. P. 225–246.
27. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. *Конституції країн світу* / уклад. М. В. Цвік. Харків : Право, 2009. С. 112–145.
28. Amoroso G. La garanzia costituzionale della retribuzione proporzionata e sufficiente (art. 36, primo comma, Cost.). *Lavoro Diritti Europa*. 2024. № 4. P. 1–20.
29. Santaniello R. Salario minimo: per la Cassazione si può andare oltre il CCNL di riferimento. *Rödl & Partner: Legal Newsletter*. 2023. 30 ott.
30. Krajewski M. The constitutional quandary of social rights: Questions in times of the Polish illiberal turn. *International Journal of Constitutional Law*. 2023. Vol. 21. № 1. P. 156–186.
31. Козюбра М. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційно-судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 177–178.
32. Barak A. The Judge in a Democracy. Princeton : Princeton University Press, 2006. 332 p.
33. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповід-

ності Конституції України пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 № 76–VIII.

34. Langford M. The Justiciability of Social Rights: From Practice to Theory. *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law* / ed. by M. Langford. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. P. 3–45.
35. Expérimentation de la médiation préalable obligatoire : Bilan et perspectives. Rapport du Conseil d'État. Paris, 2021.
36. Tushnet M. V. Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law. Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2008.
37. Landau D. The Reality of Social Rights Enforcement. *Harvard International Law Journal*. Vol. 53. 2012. № 1. P. 401–459, 403.

Prof. dr. Dainius ŽALIMAS

Member of the European Parliament,
visiting Professor at the Law Faculty of the Vytautas Magnus University,
expert of the Venice Commission, former President (2014–2021)
and Judge (2011–2021) of the Constitutional Court of Lithuania,
former Dean of the Law Faculty
of the Vytautas Magnus University (2021–2024),
former Member of the Venice Commission (2018–2026)

**THE EVOLUTION OF CONTEMPORARY
CONSTITUTIONALISM:
LESSONS FROM AND FOR UKRAINE
(Еволюція сучасного конституціоналізму:
уроки з України та для України)**

Introduction

Contemporary constitutionalism operates in a complex environment. Democratic backsliding, external aggression, hybrid threats, rapid technological developments and the growing interaction between national, European and international legal orders have generated constitutional questions that the framers of many constitutions could not have anticipated. Addressing these challenges requires constitutional interpretation guided by the constitutional principles and values upon which the constitutional order is founded. In this context, constitutional courts are increasingly called upon to safeguard democracy, the rule of law, fundamental rights and constitutional continuity under conditions of profound political, social and security challenges.

These challenges have reinforced the significance of the substantive foundations of constitutionalism. Contemporary constitutional scholarship [see, e.g., 33, pp. 87–88, 303, 372–378; 27, 2021, pp. 25, 203–208] recognises that constitutional legitimacy depends not only on the organisation and exercise of public power but also on whether that power remains constrained and guided by the fundamental principles and values of democratic constitutionalism, including human dignity, fundamental rights, democracy and the rule of law. This development has become particularly evident in response to democratic backsliding and the growing use of constitutional mechanisms to undermine constitutional democracy from within [see 26; 27]. Consequently, concepts such as constitutional identity, constitutional

continuity, substantive limits on constitutional amendment and value-oriented constitutional interpretation have assumed a more prominent place in contemporary constitutional doctrine [see, e.g., 25; 32]. Although these concepts have evolved through distinct doctrinal debates, they reflect the same underlying transformation: the growing recognition of core values as the principal normative framework for preserving democratic constitutional order.

Ukraine offers a valuable case study for examining this broader transformation. Since declaring its independence in 1991, Ukraine has undergone two profound and overlapping constitutional transformations. The first has been its transition from a post-Soviet authoritarianism to a democratic constitutional order, shaped by successive constitutional reforms and civic movements, including the Revolution on Granite, the Orange Revolution and the Revolution of Dignity [38, p. 211; 35, pp. 12–32]. The second has been the defence of its constitutional order and statehood against Russian aggression, beginning with the illegal annexation of Crimea in 2014 and escalating into a full-scale aggression in 2022 [38, p. 211]. Parallel to these developments, Ukraine is pursuing European integration, including constitutional entrenchment of the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of its European and Euro-Atlantic course through the 2019 constitutional amendments [6]. This evolution has required the Constitutional Court of Ukraine to resolve constitutional disputes in a manner that preserves not only the continuity of the constitutional order but also the core values on which that order is founded. Its recent constitutional jurisprudence demonstrates an increasing reliance on democracy, statehood, national sovereignty, human dignity, the rule of law and respect for human rights as normative benchmarks for constitutional adjudication [see, e.g., 38, pp. 212–215; 30; 29, pp. 1–18].

This article argues that the Ukrainian constitutional experience illustrates several broader trends in contemporary constitutionalism. It proceeds from the premise that contemporary constitutionalism is increasingly characterised by a value-based understanding of constitutional order. This development is reflected in five interrelated aspects. First, constitutional legitimacy increasingly rests upon constitutional values rather than institutional arrangements alone. Second, constitutional identity has emerged as a defining feature of contemporary constitutional orders. Third, constitutional continuity preserves that constitutional identity by ensuring continuity with democratic constitutional traditions while rejecting regimes incompatible with the principles of constitutional democracy. Fourth, constitutional amendment powers are increasingly understood as being subject to substantive constitutional limits designed to protect the constitutional core. Finally, constitutional interpretation increasingly extends beyond the literal wording of the Constitution and requires constitutional principles and values to guide the response to new constitutional issues.

I. The importance of value-based constitutionalism

Traditional constitutionalism has primarily focused on the organisation and limitation of public power. Constitutional legitimacy was largely understood through institutional arrangements, including the separation of powers, checks and balances and the allocation of competences among constitutional institutions. These structural elements remain indispensable to every constitutional democracy. However, institutional design alone cannot determine whether constitutional government remains democratic. Institutions can function while simultaneously being used to weaken constitutional democracy. Constitutions may formally remain in force, elections may continue to be held, and constitutional procedures may be respected, while democratic governance, the rule of law and fundamental rights are progressively undermined. Contemporary experience demonstrates that constitutional crises increasingly arise not from the absence of constitutional institutions but from their instrumental use for purposes incompatible with the constitutional order itself.

For this reason, constitutional legitimacy cannot be assessed solely through institutional arrangements. It equally depends on whether public power remains constrained by the fundamental constitutional values upon which the constitutional order is founded. In this sense, democracy, the rule of law, human dignity and fundamental rights constitute substantive constitutional standards against which the exercise of public power must be assessed.

Ukraine illustrates this development. The constitutional conflicts surrounding the Orange Revolution and the Revolution of Dignity formally concerned constitutional amendments, presidential powers and the distribution of competences between constitutional institutions. However, in substance, they concerned the preservation of democratic constitutional order, the rule of law, human rights and Ukraine's constitutional commitment to European integration. Institutional solutions alone proved incapable of resolving those conflicts because the underlying dispute concerned competing understandings of the constitutional values that should define the State.

The same observation applies to constitutional questions arising during Russia's full-scale aggression against Ukraine. The Constitution does not provide explicit answers to many of the constitutional dilemmas generated by war. Questions concerning the continuity of democratic institutions, the postponement of elections, restrictions on fundamental rights and the exercise of emergency powers require interpretation that cannot be derived from constitutional text alone. Their resolution depends upon the constitutional principles and values that define the constitutional order and determine the permissible limits of public power under exceptional circumstances. The Ukrainian experience therefore demonstrates that constitutional

resilience depends on the capacity of constitutional values to guide constitutional interpretation when constitutional text alone provides no sufficient answer.

A similar development can be observed in the constitutional jurisprudence of Lithuania. Perhaps the most prominent example remains the impeachment case of President R. Paksas [9]. In that case, the Lithuanian Constitutional Court (hereinafter – LCC) emphasised that the Constitution is not merely a set of formal rules organising public power but a coherent value-based legal order. The LCC held that constitutional officials are bound by a duty of loyalty to the Constitution and the State and that the constitutional oath creates a permanent obligation to respect and protect the universal constitutional values upon which the constitutional order is founded. Thus, the Constitution is understood not merely as a framework governing the exercise of public power but as a normative system founded upon substantive constitutional values.

The same logic can be seen in the recent impeachment proceedings concerning Member of the Seimas R. Žemaitaitis [15]. The LCC emphasised that the Constitution does not tolerate the incitement of national, racial, religious or social hatred and that a Member of the Seimas, as a Representative of the Nation, is bound by the constitutional obligations arising from the oath. The LCC reaffirmed that the Lithuanian constitutional order is founded upon the constitutional values of an open, just and harmonious civil society and a State under the rule of law. Anti-Semitic statements and the incitement of ethnic hatred were found to be incompatible with the constitutional status of a Representative of the Nation precisely because they undermine the constitutional commitment to human dignity, equality and a democratic society based on mutual respect.

The growing importance of constitutional values is equally evident at the supranational level. For many years, considerable debate surrounded the legal nature of Article 2 Treaty on the European Union (hereinafter – TEU) [7]. While some regarded it primarily as a declaratory provision expressing the common values of the EU, such as human dignity, democracy and the rule of law, others argued that it constituted a source of legally binding constitutional obligations [e.g., 22, pp. 431–451; 31, pp. 1–24.]. The recent judgment of the Court of Justice of the European Union (hereinafter – CJEU) in *Commission v Hungary* settled this debate. The CJEU confirmed that the values enshrined in Article 2 TEU are legally binding commitments that form part of the constitutional foundations of the EU [20]. The judgment therefore demonstrates that the transformation towards value-based constitutionalism extends beyond national constitutional systems.

Both constitutional courts and the CJEU increasingly perform a defensive constitutional function by protecting the substantive constitutional commitments

upon which democratic constitutionalism is founded. Thus, constitutional values serve as normative safeguards against attempts to erode constitutional democracy.

II. Constitutional Identity

Once constitutional legitimacy is understood as resting upon constitutional values, a further question arises: which values define a particular constitutional order and distinguish it from others? Contemporary constitutional doctrine increasingly answers this question through the concept of constitutional identity [see, e.g. 25; 28; 34].

Constitutional identity should not be understood as constitutional exceptionalism or as a concept of constitutional isolation. Rather, it refers to the fundamental constitutional principles, values and traditions that reflect the essence of a constitutional system, express the fundamental constitutional choices and commitments of a political community and preserve its constitutional continuity [see, e.g., 25, pp. 7–8, 103–113].

In contemporary constitutional doctrine, constitutional identity increasingly functions as a legal concept that enables constitutional courts to identify the constitutional commitments that cannot be disregarded without undermining the constitutional order itself. For example, the German Federal Constitutional Court has expressly linked constitutional identity to the eternity clause contained in Article 79(3) of the Basic Law. In its Lisbon Judgment, the Court held that this provision safeguards the inviolable constitutional core of the Basic Law and ensures that participation in European integration remains compatible with the fundamental constitutional principles that define Germany's constitutional identity [21, paras. 218–219]. A similar approach has been developed by the LCC. In its ruling of 11 July 2014, the LCC held that the principles of State independence, democracy and the inherent nature of human rights constitute the absolute constitutional core of the Lithuanian constitutional order [13]. According to the LCC, the revocation of any of these principles would destroy the constitutional identity of the People and amount to a denial of the very essence of the Constitution. Consequently, these principles cannot be abolished even by constitutional amendment or referendum [13, paras. 5.3–5.4]. This doctrine was further reinforced in the ruling of 30 July 2020, where the LCC linked these unamendable constitutional principles to Lithuania's fundamental constitutional acts (first and foremost, the Act of Independence of 16 February 1918) and held that they may not be denied even through the adoption of a new constitution [14, para. 6]. In this sense, constitutional identity provides a link between constitutional values and constitutional continuity.

Importantly, constitutional identity can encompass both national and supranational dimensions. It may reflect the constitutional traditions, historical

experience and constituent choices of a particular constitutional community, while at the same time incorporating the common constitutional values shared within a broader constitutional space. Depending on the constitutional context, these common values may derive from regional or supranational constitutional orders. Therefore, constitutional identity does not necessarily place national constitutions in opposition to supranational constitutionalism but may serve to connect national constitutional traditions with the shared constitutional values upon which broader constitutional communities are founded.

The constitutional development of Ukraine offers a particularly important illustration of this dual nature of constitutional identity. While it reflects the historical experience and constituent choices of the Ukrainian people, it also embodies constitutional values that form part of the common European constitutional tradition.

During the restoration of Ukrainian statehood, these constituent choices have been expressed, first and foremost, through the Declaration of Independence of Ukraine of 24 August 1991, which established the independent Ukrainian State on the basis of the Ukrainian people's right to self-determination [2]. It clearly distanced Ukraine from the dangers associated with the Soviet Union and relied on «the thousand-year tradition of state development in Ukraine». The Declaration of Independence also referred to the Declaration of State Sovereignty of Ukraine of 16 July 1990, which already proclaimed the sovereignty of the Ukrainian people, the supremacy of the Constitution and laws of Ukraine, the separation of powers, respect for human rights and the objective of building a the rule-of-law state and democratic society [3]. Importantly, the Declaration expressly provided the intention to serve as the basis for the new Constitution of Ukraine [3]. The Declaration of Independence was reaffirmed in the referendum of 1 December 1991, thus these constituent choices acquired direct democratic legitimacy. The Constitution of Ukraine of 1996 transformed these foundational constitutional commitments into a coherent constitutional framework. It defined Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social and rule-of-law State and established democracy, state independence, the rule of law, human dignity and fundamental rights as the core principles of the constitutional order [5, see, e.g. preamble, Arts 1–3, 22, 157].

This constitutional value-based orientation was further strengthened by the constitutional amendments adopted in 2019, which expressly affirmed the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course [6]. In doing so, Ukraine constitutionalised a fundamental civilisational choice of the Ukrainian people concerning the future direction of the State. Also, these amendments introduced the language of identity into the constitutional text itself.

In its Opinion No. 3-v/2018 of 22 November 2018, the Constitutional Court of Ukraine assessed (though, only formally) the constitutionality of constitutional amendments introducing textual references to the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course. The Court concluded that the proposed amendments complied with Articles 157 and 158 of the Constitution and could therefore be considered by the Verkhovna Rada [17].

Although then the Ukrainian Constitutional Court missed the chance and has not yet developed a comprehensive doctrine of constitutional identity comparable to that of some European constitutional courts, the constitutional identity is gradually becoming an increasingly visible category of Ukrainian constitutional jurisprudence [see, e.g., 24; 23; 18].

The term «constitutional identity» was first explicitly used in the Constitutional Court's decision of 14 July 2021 (No. 1-r/2021) in a case regarding the constitutionality of the Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language». The Constitutional Court of Ukraine stated that «<...>the legal status of the Ukrainian language as the state language is simultaneously a fundamental constitutional value, an inherent feature, and a key factor of unity (integrity) of the Ukrainian state and an inseparable part of its constitutional identity» [19].

A useful comparison may be drawn with Lithuania. The Lithuanian constitutional doctrine demonstrates that constitutional identity combines both universal and national elements. On the one hand, as mentioned above, its unamendable constitutional core consists of the principles of State independence, democracy and the inherent nature of human rights, which reflect universal constitutional commitments shared across the European constitutional tradition [40, pp. 1–13]. These principles define the minimum substantive requirements of constitutional democracy. On the other hand, Lithuanian constitutional identity also encompasses constitutional traditions rooted in the State's particular historical experience and constituent (fundamental) constitutional acts. These include, *inter alia*, the parliamentary form of government, Lithuania's Western geopolitical orientation expressed through its commitment to European and Euro-Atlantic integration and the constitutional rejection of both Nazi and Soviet totalitarian regimes [39, pp. 13–15]. While these traditions express the constitutional particularity of Lithuania, they simultaneously reinforce the universal constitutional values upon which democratic constitutionalism is founded. In this sense, constitutional identity should be understood as a concept that reconciles the specific constitutional experience of a State with the common constitutional heritage of democratic Europe.

These examples illustrate that constitutional identity represent one of the most important developments in contemporary constitutional doctrine. Constitutional

identity is increasingly defined through commitment to the constitutional values that sustain democratic constitutionalism.

III. Constitutional Continuity as an Element of Constitutional Identity

The Constitution is not an end in itself. Rather, it is an instrument designed to serve and safeguard the existence and continuity of the State, understood as the common good of the people. If the Constitution was interpreted or amended in a way that would undermine or destroy the State's independence, democracy or commitment to the protection of human rights, it would betray its essential purpose and thus lose its legitimacy [41, pp. 1–13]. Constitutional continuity therefore constitutes an indispensable condition for the preservation of constitutional democracy.

Constitutional continuity cannot be understood independently of constitutional identity. While constitutional identity identifies the fundamental constitutional values and principles that define a constitutional order, constitutional continuity explains how these commitments are preserved despite constitutional changes, political transformations, revolutions, occupation or external aggression. It ensures that constitutional development remains a process of evolution rather than the creation of an entirely new constitutional order.

Constitutional continuity should not be equated with uninterrupted institutional continuity. Constitutional continuity depends primarily upon the continuity of constitutional values and constitutional traditions rather than upon the uninterrupted existence of institutions. This distinction assumes particular importance in States that have experienced authoritarian rule or foreign occupation. In such circumstances, constitutional continuity entails constitutional discontinuity with constitutional systems that denied democracy, the rule of law and fundamental rights. Constitutional continuity performs a normative function by distinguishing those constitutional traditions that continue to form part of the contemporary constitutional order from those that have been definitively rejected.

The constitutional jurisprudence of Lithuania provides one of the clearest illustrations of this understanding. Since the restoration of independence, the LCC has consistently held that the Republic of Lithuania restored on 11 March 1990 is not a new State but the continuation of the State established on 16 February 1918, whose existence as a subject of international law was not extinguished by the Soviet occupation and annexation but whose sovereign powers were unlawfully suppressed [see, e.g., 11; 12; 14]. Accordingly, the Act of Restoration of Independence of 11 March 1990 was understood not as the creation of a new constitutional order but as the expression of the constitutional continuity of the modern independent Lithuanian State. The LCC has further recognised that Lithuania's constitutional identity and constitutional traditions derive from the fundamental constitutional

acts of the Lithuanian State, including the Act of Independence of Lithuania of 16 February 1918, the Resolution of the Constituent Seimas of 15 May 1920 on the Re-established Democratic State of Lithuania, the Declaration of the Council of the Lithuanian Freedom Fight Movement of 16 February 1949 and the Act on the Re-establishment of the Independent State of Lithuania of 11 March 1990 [14]. It follows from this jurisprudence that the constitutional regime imposed during the Soviet occupation could not acquire constitutional legitimacy or become a part of Lithuania's constitutional tradition, despite its *de facto* operation over several decades. The Soviet regime and law is perceived as alien to the Lithuanian constitutional tradition, as it was imposed by force by foreign State.

The Latvian experience follows a similar logic. Following the restoration of independence, Latvia proceeded on the basis of the constitutional continuity of the Republic established in 1918 rather than on the creation of a new constitutional order. The *Satversme* of 1922 was regarded as having remained legally in force throughout the period of Soviet occupation, notwithstanding the interruption of its practical application [see, e.g., 37, pp. 91–110; 36].

The constitutional development of Ukraine can, in principle, also illustrate this distinction. The modern State of Ukraine cannot be understood as maintaining constitutional continuity with the constitutional order of the former Ukrainian Soviet Socialist Republic. The latter was likewise imposed by force, following the suppression of the authentic will of the Ukrainian people through the conquer of the Ukrainian People's Republic. Soviet constitutionalism cannot be regarded as a part of the modern constitutional tradition of the Ukrainian State, as it is also alien and completely inconsistent with the value-based constitutionalism and the European identity of the Ukrainian people. It is well known that Soviet constitutions were fictitious, serving primarily ideological and propagandistic purposes rather than operating as effective constitutional instruments. They were not designed to limit public power, guarantee fundamental rights or uphold the rule of law. As well, they have nothing in common with popular sovereignty and genuine democracy. Rather, they functioned as instruments legitimising the monopoly of political power exercised by the Communist Party and therefore represented a constitutional order fundamentally incompatible with the concept of constitutional democracy.

Thus, the constitutional continuity of contemporary Ukraine is rooted in the Declaration of Independence of 24 August 1991, which, as mentioned above, can be seen as a break with the Soviet past. In this spirit the Constitution of 1996 has to be interpreted as rejecting the Soviet legacy. This is all the more evident given that the Act of Independence itself refers to a thousand-year-old tradition of Ukrainian statehood. Therefore, the traditions of Ukrainian constitutionalism should be traced to the authentic expressions of its statehood, e.g., the founding acts of the

Ukrainian People's Republic of 1917-1919, the *Pylyp Orlyk* Constitution of 1710, or even the legal tradition of Kyivan Rus', including the *Rus'ka Pravda* of XI-XII century. Rather than continuing the Soviet constitutionalism, the Act of Independence of Ukraine of 1991 (together with the preceding Declaration of State Sovereignty of 1990) replaced it with a democratic constitutional order grounded in European constitutional values, including genuine popular sovereignty, democracy, the rule of law and respect for human rights.

IV. Substantive Limits on Constitutional Amendment

If constitutional identity reflects the fundamental commitments of a constitutional order and constitutional continuity ensures their preservation over time, a further question arises: can those commitments be removed through constitutional amendment? Contemporary constitutionalism increasingly answers this question in the negative.

The traditional understanding of constitutional amendment proceeds from the assumption that the constituent power may alter the Constitution in accordance with the amendment procedure established by the Constitution itself. Contemporary constitutional doctrine, however, increasingly distinguishes between constitutional amendment and constitutional destruction. While constitutional amendment allows constitutional development, it cannot be used to abolish the fundamental principles that define the constitutional order. Otherwise, constitutional change would become a means of dismantling constitutional democracy through formally constitutional procedures. Thus, one of the most significant developments of modern constitutionalism is the recognition that constitutional amendment power is not unlimited.

This understanding has become increasingly important in the context of democratic backsliding. Recent experience of some States demonstrates that constitutional erosion often occurs not through unconstitutional seizures of power but through formally lawful constitutional amendments that weaken judicial independence, restrict fundamental rights, undermine democratic institutions or alter the constitutional balance between state powers. Contemporary constitutionalism therefore increasingly recognises that certain constitutional commitments form a part of the constitutional core and cannot be removed without destroying the constitutional order itself. Constitutional democracies have increasingly developed mechanisms of self-defence through so-called eternity clauses.

Different constitutional systems have developed different mechanisms to protect this constitutional core. The best-known example is Germany. Article 79(3) of the Basic Law protects the fundamental principles of the constitutional order from constitutional amendment [1]. In its judgment of 30 June 2009, the Federal

Constitutional Court of Germany acknowledged the unamendable nature of the structural principles of the state, including principles of democracy, the rule of law, respect for human dignity and fundamental rights [21].

Ukraine has embraced the same logic through an explicit constitutional limitation on amendment powers. Article 157(1) of the Constitution provides that the Constitution «shall not be amended if the amendments provide for the abolition or restriction of human and citizens' rights and freedoms or are aimed at the liquidation of the independence or violation of the territorial integrity of Ukraine» [5]. Article 157 protects both universal constitutional values and state-constitutive constitutional commitments. Human rights belong to the universal foundations of constitutional democracy, whereas independence and territorial integrity safeguard the continued existence of the constitutional community itself. Thus, human rights, state independence and territorial integrity are treated as foundational elements of the Ukrainian constitutional order itself.

Some other constitutional systems have reached similar conclusions through constitutional adjudication. Already in 2000, the Taiwanese Constitutional Court declared that no constitutional amendment can infringe the liberal democratic constitutional order encompassing the principles of a democratic republic, sovereignty of the people, the protection of fundamental rights, the checks and balances of governmental powers [16]. Similarly, in 2009 the Latvian Constitutional Court proclaimed that the fundamental values, upon which the State of Latvia is based, including the fundamental rights and freedoms, democracy, sovereignty of the state and people, separation of powers, the rule of law, cannot be infringed by amendments to the *Satversme* [8].

In its rulings of 11 July 2014 and 30 July 2020, the LCC held that the fundamental principles of Article 1 of the Lithuanian Constitution, such as the independence of the State, democracy and the inherent nature of human rights, have the status of unamendable, or eternal, clauses, which cannot be denied by any constitutional amendment [13, 14]. This conclusion was particularly significant because the Lithuanian Constitution contains no express eternity clause. The LCC therefore derived substantive limits on constitutional amendment from fundamental constitutional acts of supra-constitutional nature, first and foremost the Act of Independence of 16 February 1918. Notably, despite the development of this doctrine, the LCC has not yet been required to invalidate a constitutional amendment or referendum initiative on the grounds that it violated the constitutional core. For many years, the doctrine remained and still effectively works as largely preventive.

In this regard, contemporary constitutionalism increasingly recognises a distinction between constitutional amendment and constitutional destruction. A constitutional amendment changes the Constitution. Constitutional destruction

abolishes the essential constitutional commitments that make the Constitution what it is. The doctrine of eternity clauses therefore serves as a safeguard against the use of constitutional amendments for anti-constitutional purposes.

V. Constitutional Interpretation as a Guarantee of Constitutional Continuity

The growing importance of constitutional values, constitutional identity and substantive limits on constitutional amendment has inevitably strengthened the role of constitutional interpretation. If constitutional legitimacy depends not only on constitutional text but also on the principles and values underlying the constitutional order, constitutional courts cannot limit their reasoning to the literal wording of constitutional provisions. Constitutional interpretation becomes the principal mechanism through which the Constitution remains capable of responding to new constitutional challenges while preserving its coherence and continuity. As a result, constitutional courts no longer operate solely as institutions reviewing the constitutionality of legislation. They increasingly serve as guardians of the constitutional order by ensuring that constitutional values continue to guide the exercise of public power even in situations that were not expressly foreseen by the constitutional text.

The experience of Ukraine illustrates this development particularly clearly. The Constitution adopted in 1996 could not have anticipated many of the constitutional questions arising from full-scale war, including the continuity of democratic institutions, restrictions on fundamental rights, the functioning of public authorities under martial law or the constitutional implications of European integration. In many such situations, the constitutional text alone cannot provide complete answers. Constitutional interpretation therefore requires constitutional institutions to identify solutions that remain consistent with the principles and values underlying the Constitution rather than relying exclusively on its literal wording.

The same approach can be observed in comparative constitutional jurisprudence. The LCC has consistently developed the understanding of the Constitution as an ideal and coherent legal act without gaps. In this conception, constitutional jurisprudence functions as a living Constitution, ensuring the continued effectiveness of the Constitution in changing circumstances.

Such a constitutional doctrine can fulfil its function only if it is developed in accordance with certain fundamental principles. First, constitutional doctrine must develop gradually rather than through abrupt and unpredictable departures from established jurisprudence. Second, constitutional interpretation must remain consistent. The authority of constitutional justice depends upon the coherence, predictability and continuity of constitutional doctrine. Third, the Constitution cannot be interpreted on the basis of lower-ranking legal acts, such as statutory laws and sub-statutory legal acts. Fourth, contemporary constitutionalism increasingly operates

within a broader European and international legal space. Therefore, constitutional interpretation requires the harmonisation of constitutional doctrine with international law and European Union law. Finally, constitutional interpretation cannot rely solely on literal interpretation. Constitutional courts must employ systemic, logical, teleological, historical and comparative methods of interpretation in order to understand the Constitution not only according to its text, but also in light of its principles and values [for a more detailed discussion of these aspects, see 41 and 42].

The jurisprudence of the LCC provides a particularly illustrative example. In its ruling of 15 March 2011 concerning the constitutionality of the deployment of NATO military forces and the establishment of military facilities in Lithuania, the LCC rejected a purely textual reading of Article 137 of the Constitution, which provides that «there may not be any foreign military bases on the territory of the Republic of Lithuania» [11]. The LCC held that this provision must be interpreted in light of the Constitution as a whole, its purposes, and the constitutional values it seeks to protect [11]. The constitutional prohibition could not be construed in a manner that would undermine the State's ability to defend its independence, democracy and other fundamental constitutional values. Such an interpretation would be self-destructive, effectively requiring Lithuania to confront external threats in isolation from its NATO allies. The LCC therefore concluded that the Constitution is not a suicide pact and that Article 137 cannot be interpreted as prohibiting military facilities operated and controlled jointly by Lithuania and its NATO allies [11]. This approach can be relevant to Ukraine that has in its Constitution the identical prohibition of foreign military bases.

The contemporary relevance of this approach can also be observed in current constitutional debates in Lithuania. Article 137 of the Constitution additionally provides that there may not be weapons of mass destruction on the territory of the Republic of Lithuania. In the context of Russia's aggression against Ukraine and the changing European security environment, discussions have emerged concerning nuclear deterrence and the possible stationing of allied capabilities in the region. These debates raise an important constitutional question: should such a constitutional provision be interpreted exclusively according to its literal wording, or in light of the Constitution as a whole, including its fundamental objectives of safeguarding State independence?

These principles of interpretation are particularly important in times of crisis. Extraordinary circumstances inevitably generate pressure for extraordinary constitutional solutions. However, the authority of constitutional courts depends precisely on their ability to demonstrate that constitutional responses remain grounded in constitutional principles rather than political expediency. Public trust in constitutional justice ultimately depends on the consistency and coherence of the constitutional doctrine developed by constitutional courts.

The Ukrainian experience demonstrates that constitutional interpretation constitutes one of the principal guarantees of constitutional continuity. By ensuring that constitutional values continue to guide constitutional development even under extraordinary circumstances, constitutional interpretation enables constitutional orders to adapt to new challenges without abandoning their fundamental constitutional commitments.

Conclusions

This article has argued that contemporary constitutionalism is undergoing a normative transformation. Constitutional legitimacy increasingly depends upon the preservation of the constitutional values that define and sustain the democratic constitutional order. The comparative analysis demonstrates that constitutional identity, constitutional continuity, substantive limits on constitutional amendments and value-oriented constitutional interpretation should not be regarded as separate constitutional doctrines. Instead, they constitute mutually reinforcing elements of a coherent constitutional framework that enables constitutional democracies to preserve their constitutional core while adapting to new constitutional challenges. Together these concepts strengthen constitutional resilience against democratic backsliding, external aggression and attempts to undermine constitutional democracy through formally constitutional means.

Bibliography

Legal acts

1. Basic Law for the Federal Republic of Germany. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html.
2. Declaration of Independence of Ukraine of 24 August 1991. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/1427-12#Text>.
3. The Declaration of State Sovereignty of Ukraine of 16 July 1990. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/55-12#Text>.
4. Constitution of the Republic of Lithuania. Available at: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm>.
5. Constitution of Ukraine. Available at: <https://zakonst.rada.gov.ua/docs/en/constitution.pdf>.
6. Law of Ukraine No. 2680-VIII of 7 February 2019, On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Strategic Course of the State towards Full Membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization), 2019, No. 9, Art. 50. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19?utm_source=chatgpt.com#Text.
7. Treaty on the European Union. 2012, Official Journal of the European Union, C 326/13.

Case Law

8. Constitutional Court of Latvia, Judgment of 7 April 2009. Available at: <https://www.satversmestiesa.lv/en/case-no-2008-35-01>.
9. Constitutional Court of Lithuania, Conclusion of 31 March 2004 (case on the compliance of actions of President Rolandas Paksas of the Republic of Lithuania against whom an impeachment case has been instituted with the Constitution of the Republic of Lithuania). Available at: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1263/content>.
10. Constitutional Court of Lithuania, Ruling of 15 March 2011 ruling (case on international military operations, exercises and other events of military co-operation). Available at: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1099/content>.
11. Constitutional Court of Lithuania, Ruling of 22 February 2013 (case on the period of service required to qualify for a state pension of officials and servicemen). Available at: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta886/content>.
12. Constitutional Court of Lithuania, Ruling of 18 March 2014 (case on criminal responsibility for genocide). Available at: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta853/content>.
13. Constitutional Court of Lithuania, Ruling of 11 July 2014, No. KT36-N10/2014 (case on organising and calling referendums). Available at: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta859/content>.
14. Constitutional Court of Lithuania, Ruling of 30 July 2020, No. KT135-N11/2020 (case on the adoption of constitutional laws included in the list of constitutional laws). Available at: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta2220/content>.
15. Constitutional Court of Lithuania, Conclusion of 25 April 2024, No KT37-12/2024 (case on the compliance of the actions of Remigijus Žemaitaitis, a member of the Seimas of the Republic of Lithuania, against whom an impeachment case has been instituted, with the Constitution of the Republic of Lithuania). Available at: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta3018/content>.
16. Constitutional Court of R.O.C. (Taiwan), Interpretation of 24 March 2000, No. 499. Available at: <https://cons.judicial.gov.tw/en/docdata.aspx?fid=100&id=310680>.
17. Constitutional Court of Ukraine, Opinion No. 3-v/2018 of 22 November 2018. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-18#Text>.
18. Constitutional Court of Ukraine, Decision No. 9-r/2019 of 16 July 2019 (case concerning the constitutionality of the Law on the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Regimes in Ukraine and the Prohibition of Propaganda of Their Symbols). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>.
19. Constitutional Court of Ukraine, Decision No. 1-r/2021 of 14 July 2021 (case concerning the constitutionality of the Law on Ensuring the Functioning of Ukrainian as the State Language). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v001p710-21#Text>.

19. Court of Justice of the European Union, Judgment of 21 April 2026, *Commission v. Hungary*. Available at: <https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?publishedId=C-769%2F22&searchTerm=C-769%2F22>.
20. Federal Constitutional Court of Germany, Judgment of 30 June 2009, 2 BvE 2/08. Available at: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2009/06/es20090630_2bve000208en.html.

Scholarly Literature

1. Tom L. Bokestein. Making Do With What We Have: On the Interpretation and Enforcement of the EU's Founding Values. *German Law Journal*, Vol. 23, No. 4, May 2022, pp. 431–451. Available at: <https://doi.org/10.1017/glj.2022.33>.
2. Olena Boryslavska. State language and constitutional identity of Ukraine: the nature of the relationship, *Український часопис конституційного права*, 2023, No. 3, pp. 3–15. Available at: <https://www.constjournal.com/pub/3-2023/derzhavna-mova-konstytutsiina-identychnist-ukrainy-pryroda-vzaiemozviazkiv/>.
3. V. Kovalchuk. Constitutional identity and national values in the conditions of permanent threats to Ukraine's stateship, *ПРАВО*. 2024, Vol. 86, No. 1, pp. 206–213. Available at: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/32.pdf>.
4. Gary Jeffrey Jacobsohn, *Constitutional Identity*. Harvard University Press, 2010.
5. David Landau. Abusive Constitutionalism, *UC Davis Law Review*, Vol. 47, FSU College of Law, Public Law Research Paper No. 646, 2013, pp. 189–260. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2244629>.
6. David Landau, Rosalind Dixon. *Abusive Constitutional Borrowing: Legal Globalization and the Subversion of Liberal Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2021.
7. Christophe Maes, Raf Geenens and Ana van Liedekerke. Identity and difference: distinct disciplinary views on constitutional identity. *European Law Open*, 2026, Vol. 5, No. 1, pp. 156–17. Available at: <https://doi.org/10.1017/elo.2025.10052>.
8. Oleksandr Marusiak. Exploring Macro-Constitutional Reality in Ukraine: Multi-Textual Insights from the Constitutional Court. In: Richard Albert (ed), *Multi-Textual Constitutions of the World*, Hart Publishing 2026, forthcoming, July 22, 2025, pp. 1–18. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=6410418/>.
9. Andrii Nekoliak; Roman Nekoliak. Wartime Constitutionalism and the Politics of Constitutional Review in Ukraine, *VerfBlog*, 2024/8/09. Available at: <https://verfassungsblog.de/constitutional-review-ukraine-criminal-procedure/>.
10. Lucia Serena Rossi. «Concretised», «Flanked», or «Standalone»? Some Reflections on the Application of Article 2 TEU. *European Papers – A Journal on Law and Integration*. Vol. 10, No. 1, 2025, pp. 1–24.
11. Yaniv Roznai. *Unconstitutional Constitutional Amendments: the Limits of Amendment Powers*. Oxford, Oxford University Press, 2017.
12. András Sajó; Renáta Uitz. *The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford University Press, 2017.
13. Stanislav Shevchuk. Shaping the Doctrine of European and Constitutional Identity into the Context of the European Integration of Ukraine. *Central European Academy Law Review*, 2025, Vol. 3, No. 2.

14. Andriy Tyushka. Revolutionary Constitutionalism: Constitutional Order, Contentious Constitutional Politics and Participatory Constitutional Change in Ukraine since 1990 (October 5, 2022). In: Herbert Kuepper, Aziz Ismatov, Kaoru Obata (Eds.) (2022), *Dynamics of Contemporary Constitutionalism in Eurasia: Local Legacies and Global Trends* (pp. 117–148). Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag., Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4238792> (pp.1–35).
15. Ineta Ziemele. Role of the Constitutional Courts in Upholding and Applying the Constitutional Principles: the Case of Latvia, 2017. Available at: <https://www.satversmestiesa.lv/en/speeches/role-constitutional-courts-upholding-and-applying-constitutional-principles-case-latvia>.
16. Ineta Ziemele et al. Doctrine of State Continuity. Latvia's Experience. *Journal of the University of Latvia. Law*, 2021, 14, pp. 91–110. Available at: <https://doi.org/10.22364/jull.14.06>.
17. Larysa Zhdankina. Constitutionalism Under Fire: The Constitutional Court of Ukraine as a Guardian of Rights, Justice, and Democracy in Times of War and Transition. *US-China Law Review*, 2025, Vol. 22, No. 5, 205–217. Available at: [doi:10.17265/1548-6605/2025.05.001](https://doi.org/10.17265/1548-6605/2025.05.001).
18. Dainius Žalimas. The Doctrine of Supra-Constitutionality and Lithuanian Constitutional Identity. *Journal of the University of Latvia. Law*, 2022, No. 15, pp. 5–17. Available at: <https://doi.org/10.22364/jull.15.01>.
19. Dainius Žalimas. Constitutional Amendments and Constitutionality. *Encyclopedia of Contemporary Constitutionalism*, 2025, pp. 1–13.
20. Dainius Žalimas. Constitutional Justice in Lithuania. *Encyclopedia of Contemporary Constitutionalism*, 2025, pp. 1–13.
21. Dainius Žalimas. The Official Constitutional Doctrine: Concept, Significance and the Main Principles of Development, 2016. Available at: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2017/09/the-official-constitutional-doctrine-kiiv-2016-10.pdf>.

Богдан КАЛИНОВСЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор,
професор спеціальної кафедри № 1
Інституту Управління державної охорони України
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНИЙ МЕХАНІЗМ КОМПЕНСАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Під час триваючої вже понад 12 років збройної агресії РФ проти суверенної України важливим питанням було і залишається створення умов міжнародної підтримки українського народу. Спроможність реального впливу на конфлікти та акти агресії міжнародних інституцій щодо їх недопущення, а у разі необхідності – їх розв'язання викликає занепокоєння. Починаючи з лютого 2014 року на європейському континенті постало питання достатнього забезпечення прав і свобод людини, яке значно ускладнилося на тлі повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Особливим питанням у сфері захисту прав людини є створення дієвого механізму відповідальності РФ щодо злочину агресії проти України, включаючи також міжнародний компенсаційний механізм всім постраждалим.

Станом на 2026 рік спостерігаємо необхідність вироблення компромісної позиції основних міжнародних інституцій, зокрема ООН, Ради Європи (далі – РЕ), ЄС та інших, щодо гарантій української державності та захисту прав громадян України, включно з компенсацією матеріальних і моральних збитків.

Одним із діючих способів захисту порушених прав є звернення потерпілої особи до ЄСПЛ, юрисдикція якого поширюється на Високі Договірні Сторони ЄКПЛ. Існує практика подання до ЄСПЛ скарг постраждалими щодо захисту порушених прав людини у зв'язку з воєнними операціями Туреччини на півночі Кіпру в липні й серпні 1974 р. і триваючим поділом його території. Яскравим прикладом є справа Кіпру проти Туреччини, у якій основне рішення було постановлено 10 травня 2001 р. (Case of Cyprus v. Turkey, 25781/94, 2001), а рішення just satisfaction – 12 травня 2014 р. (Case of Cyprus v. Turkey, 25781/94, 2014) [1]. Слід визнати, що Туреччина не виконує рішення ЄСПЛ і не компенсує шкоду, заподіяну воєнною агресією, окупацією, знищенням житла чи іншого майна, примусового виселення внаслідок війни тощо, при цьому залишаючись

членом РЄ. Такі приклади вказують на неспроможність забезпечити належне виконання рішення ЄСПЛ. Очікувано, що рф з вересня 2022 року перестала бути стороною ЄСПЛ (у березні 2022 року рф була виключена з РЄ) і відповідно ухиляється від виконання міжнародних зобов'язань за положеннями ЄСПЛ, а тому забезпечити отримання відшкодування та відновлення порушених прав людини шляхом виконання рф рішень ЄСПЛ є нереалістичним.

Такий елемент механізму, як резолюції Комітету міністрів РЄ, також не здатний примусити виконати рішення ЄСПЛ. Отже, за умов військової агресії діяльність ЄСПЛ щодо захисту прав людини потребує реформування механізму компенсації заподіяної шкоди жертвам війни, який сприятиме примусовому виконанню рішень ЄСПЛ.

Європейська регіональна система забезпечення прав людини охоплює діяльність таких міжнародних організацій, як РЄ, ЄС та ОБСЄ. Визначальним результатом діяльності названих міжнародних організацій має бути утвердження на території Європи демократії, економічної стабільності та забезпечення прав людини.

Регіональний механізм захисту прав людини включає декілька основних елементів: наявність регіональних стандартів, закріплених в актах регіонального рівня, впровадження цих стандартів у національне законодавство і створення гарантій для реалізації та захисту цих прав, в тому числі й надання можливості звернутися до міжнародних регіональних інстанцій за захистом своїх прав [2, с. 219]. Інституційне (організаційне) забезпечення прав людини на міжнародному рівні – це система органів, задіяних у процесі забезпечення прав людини. На універсальному рівні інституційну систему забезпечення прав людини складає ООН та її органи, на регіональному рівні – це РЄ, ЄС та ОБСЄ [3, с. 13].

Розкриваючи діяльність РЄ під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, доречно навести такі основні її напрями: 1) правовий захист людини і громадянина, що включає розробку механізмів компенсації збитків, завданих бойовими діями (у РЄ завершили роботу над проектом конвенції щодо компенсаційного механізму збитків, завданих війною рф проти України, для України [4]); 2) надання допомоги у протидії торгівлі людьми, з метою чого функціонує Група експертів з протидії торгівці людьми – GRETA. Рекомендації GRETA зосереджені на створенні державної системи компенсацій для постраждалих, забезпеченні покращених умов для дітей-жертв під час судових процесів, посиленні контролю за агентствами з працевлаштування, звільненні жертв торгівлі людьми від відповідальності за протиправні дії, вчинені під примусом, сприянні реінтеграції жертв у суспільство та наданні належної медичної допомоги;

3) підтримка стійкості українського народу та відновлення суверенної України в рамках реалізації Плану дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», яка отримала фінансову (донорську) підтримку від ЄС, ФРН, Норвегії, Фінляндії, Швеції та інших держав.

Важливим та актуальним питанням є діяльність РЄ як однієї з регіональних інституцій забезпечення прав і свобод людини, особливо в умовах збройної агресії РФ проти України. Директорат з координації програм РЄ підготував «План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова»», який було затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 року [5]. Вищевказана програма зосереджена на: 1) захисті й ефективному дотриманні прав людини; 2) утвердженні принципу верховенства права і зміцненні інститутів правосуддя (КСУ та загальної системи правосуддя); 3) боротьбі з корупцією, економічними злочинами, кіберзлочинністю і торгівлею людьми; 4) підтримці належного демократичного врядування та реформі державного управління під час війни й у післявоєнний період; 5) підтримці забезпечення застосування європейських стандартів до виборчого й референдного законодавства та практики реалізації; 6) забезпеченні права на освіту і зміцненні системи освіти; 7) збереженні та примноженні культури і культурної спадщини [5].

В 2025-2026 рр. триває активна робота щодо вироблення підходу до утворення спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії проти України. Більшість експертів та міжнародних інституцій схиляються до створення спеціального трибуналу в рамках діяльності РЄ. Процес створення спеціального трибуналу триває із залученням України, Служби зовнішньої діяльності ЄС, Європейської комісії, РЄ, а також понад 35 держав. Уряд Нідерландів у липні 2026 року висловив готовність розмістити у Гаазі Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України. Таке рішення дасть змогу притягнути до відповідальності вище політичне та військове керівництво РФ саме за вчинення злочину агресії.

Окремо стоїть питання створення міжнародного компенсаційного механізму, який забезпечить стороні, потерпілій від збройної агресії, реальне відшкодування завданих збитків. Міжнародна практика демонструє, що постраждала сторона має можливість використовувати наявні механізми захисту порушених прав або порушувати питання й лобіювати створення нових. Доведено, що наявні міжнародні механізми захисту, в тому числі питання відновлення порушених прав, є неефективними. Постає питання утворення нових, і першим кроком у побудові нового міжнародного компенсаційного механізму за ініціативи України стало створення Реєстру збитків для України, завданих агресією РФ проти України [6], що об'єднало представників багатьох країн.

У свою чергу Європейська Комісія 4 лютого 2025 року ухвалила Рекомендацію для Ради ЄС щодо участі в офіційних переговорах щодо створення Міжнародної Комісії з розгляду позовів для України. Ця Комісія буде відповідальною за розгляд, оцінку й ухвалення рішень щодо претензій, зареєстрованих у Реєстрі збитків, а також за визначення суми компенсації в кожному окремому випадку [7].

Україна, як суб'єкт міжнародного права, який дотримується взятих на себе зобов'язань, має обґрунтоване право ставити перед міжнародною спільнотою питання про відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ проти України. Відповідно до положень чинного міжнародного права, держава, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана повною мірою компенсувати завдані збитки. Створення і діяльність Міжнародної комісії з розгляду заяв направлена на виконання державою-агресором репарацій жертвам.

Важливо наголосити, що Генеральна Асамблея ООН у своїй Резолюції 2022 року під назвою «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» зафіксувала положення, що РФ має бути притягнута до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права в Україні або проти неї, і має нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних діянь, включаючи відшкодування шкоди, зокрема, будь-яких збитків, завданих такими діяннями [8]. У Резолюції також було наголошено на необхідності створення міжнародного механізму відшкодування збитків, втрат або шкоди, що виникли внаслідок збройної агресії РФ проти України. РЕ з 2023 року активно працює над створенням комплексного механізму компенсації, що включає три головні компоненти. Перший компонент міжнародного механізму (створений Україною, ЄС та ще 42 країнами, знаходиться в м. Гаага) включає Реєстр збитків для України (RD4U), який працює та досить швидко збільшує кількість поданих заяв. З часу відкриття Реєстру для подання заяв 2 квітня 2024 року до нього вже надійшло понад 160 000 заяв, а понад 45 000 з них офіційно внесені до Реєстру, що свідчить про масштаб затребуваності цього механізму та постійний прогрес його діяльності [9]. Статут Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України, який передбачає, що робота Реєстру, включно з його цифровою платформою з усіма даними про заяви та докази, зафіксовані в ньому, став першою складовою майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який напрацьовано як окремий міжнародний інструмент за активної участі України. Передбачена можливість подачі заяви уповноваженим суб'єктом через портал «Дія». Подавати заяви в межах нових відкритих категорій мають право як фізичні, так і юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми та форми власності – це включає державні та комунальні підприємства, а також юридичні особи, які мають право господарського відання, право оперативного управління або право узуфрукту. При формуванні доказової бази важливо наголосити на необхідно-

сті доведення особою факту власності активу, факту пошкодження, знищення або втрати активу та факту того, що це відбулося внаслідок повномасштабного вторгнення рф, та обґрунтувати суму вимоги.

Другий компонент міжнародного механізму компенсації створює формування та закріплення статусу Міжнародної компенсаційної комісії для України, яка створена як незалежний адміністративний орган у інституційних рамках Ради Європи. Це положення зафіксовано у Конвенції Ради Європи про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України від 16 грудня 2025 року, яка була ратифікована Верховною Радою України Законом № 4868–ІХ від 30 квітня 2026 року [10]. Комісія приймає рішення щодо заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих міжнародно-протиправними діями, вчиненими рф в Україні або проти України, включаючи її агресію в порушення Статуту ООН, а також будь-які порушення рф міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Слід акцентувати увагу на тому факті, що Конвенція стосується міжнародно-протиправних діянь, вчинених рф в Україні або проти України 24 лютого 2022 року чи пізніше, і це не звільняє рф від будь-якої відповідальності за її міжнародно-протиправні дії, вчинені в Україні або проти України 20 лютого 2014 року або пізніше. У статті 36 Конвенції закріплено період її чинності – щонайменше десять років із можливістю продовження терміну дії.

Станом на травень 2026 року Конвенцію підписали 35 з 46 держав-членів Ради Європи, а також Європейський Союз. Естонія стала першою країною, яка офіційно завершила ратифікацію конвенції 30 квітня 2026 року. Крім того 11 травня 2011 року Канада стала першою державою, яка не є членом Ради Європи, що підписала конвенцію про створення Міжнародної Компенсаційної комісії для України. Таким чином, Міжнародна Компенсаційна комісія стане другою важливою складовою частиною всеохоплюючого компенсаційного механізму, створеного у відповідь на агресію рф, яка доповнить роботу вже функціонуючого Реєстру збитків для України.

Однією із форм роботи Конференції Учасників Реєстру збитків для України є засідання, так 5 червня у Страсбурзі відбулась сьома зустріч, що підтверджує факт активної та системної її роботи. Важлива заява була озвучена вже експрезидентом Конференції Сенді Мосс «Для того, щоб дійсно допомогти Україні та її народу, ми повинні разом досягти трьох цілей: забезпечити, щоб кожен українець – як всередині країни, так і за її межами – знав про Реєстр та мав змогу подати заяву; якнайшвидше заснувати Комісію з розгляду заяв для надання чіткого бачення наступних кроків та реального прогресу; а також забезпечити глобальну участь для підтвердження, що притягнення до відповідальності має підтримку широкої міжнародної коаліції на боці України». Актуальним залишається питання

створення дієвого механізму компенсації збитків для українців та України, базуючись на принципі справедливості та реальності відповідальності в розумний часовий проміжок. Важливо відмітити, що діючий механізм в рамках Реєстрації збитків для України буде інтегровано до Міжнародної Компенсаційної комісії, як це передбачає Конвенція. Важливим питанням залишається розроблення стандартів та вимог до доказів і механізму їх фіксації, а також процедурних правил подачі як основних, так і додаткових доказів.

Третій компонент міжнародного механізму компенсації, що перебуває на початковому етапі свого формування, – це утворення компенсаційного фонду. Означений інструмент передбачає акумулювання заморожених активів РФ та інших джерел для фактичної виплати коштів заявникам на основі рішень Міжнародної Компенсаційної комісії для України.

Насамкінець можна констатувати правове закріплення етапів міжнародного компенсаційного механізму для України і їх активний початковий етап реалізації. Так, Реєстр збитків для України збирає та реєструє заяви про відшкодування збитків і відповідні докази; Міжнародна Компенсаційна комісія для України розглядатиме звернення, оцінюватиме подані докази і прийматиме рішення щодо розміру присудженої компенсації; створений та наповнений Компенсаційний фонд безпосередньо виплачуватиме призначену компенсацію.

Список використаних джерел:

1. Іванова В. Рішення Європейського суду з прав людини в контексті компенсації шкоди, заподіяної воєнною агресією. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2024. № 1 (127). С. 21–26.
2. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ, 2008. 350 с.
3. Барсук В. М. Діяльність регіональних інституцій як складова механізму забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2025. № 1. С. 11–18.
4. Патока М. Рада Європи підготувала проєкт конвенції щодо компенсацій для України. *Суспільне новини*. 13 вересня 2025 року. URL: <https://susplne.media>.
5. План дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова». Затверджено Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 року (CM/Del/Dec(2022)1452/2.4). URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>.
6. Про створення Розширеної часткової угоди стосовно реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (19 квітня 2023). Рішення Комітету Міністрів Ради Європи CM/Del/Dec(2023)1464/1.6. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016_80aaf531.
7. Європейська Комісія та Висока представниця Кая Каллас вітають важливий крок на шляху до притягнення Росії до відповідальності за її загарбницьку війну

- проти України. Представництво Європейського Союзу в Україні. 05.02.2025. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk?s=232.
8. Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року № A/RES/ES-11/5. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/a_res_es_11_5.pdf.
 9. Ключковський М. Інформація Виконавчого директора Реєстру збитків для України. 05.06.2026. URL: <https://rd4u.coe.int/uk>.
 10. Конвенція про створення Міжнародної компенсаційної комісії для України від 16 грудня 2026 року (ратифікована Законом від 30.04.2026 № 4868-IX). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_003-25#n74.

Володимир КАМПО

кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України у відставці

Андрій СТЕЦЬ

доктор права, радник з правових питань
(Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego
w Wrocławiu, Польща)

**КОНСТИТУЦІЙНА ФІЛОСОФІЯ
УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСТВА 1960–1980-Х РОКІВ
ЯК НЕФОРМАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ТА ІНСТРУМЕНТ
РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА**

*Присвячується
95-річчю Івана Дзюби (1931–2022), шістдесятника,
фундатора конституційної філософії України,
95-річчю Віталія Чушенка (1931–2011),
конституціоналіста львівської наукової школи*

Питання про неформальні джерела конституційного права України не особливо розглядається галузевою наукою і це не випадково. Панівна доктрина юридичного позитивізму в Україні розглядає ці джерела лише як додаткові, другорядні, а то й взагалі їх не виділяє. За умов її панування формально це виглядає правильно, але в умовах крайньої необхідності трансформації конституційно-правової системи з пострадянської (по суті радянської, але з окремими елементами демократичної) у нову, засновану на стандартах європейського конституційного права, це питання виглядає неоднозначно. Дані стандарти є вимогою до України як кандидата на вступ до ЄС, а тому роль і значення неформальних джерел українського права, які фактично направляють та корегують практику реалізації норм і принципів конституційного права, важко переоцінити. До таких джерел відноситься і конституційна філософія як суміжна галузь конституційної та філософської науки, що забезпечує морально-етичне розуміння та обґрунтування механізмів реалізації конституційно-правових норм, інститутів і процесів.

Поряд з науковою доктриною конституційної філософії, створеною науковцями в Україні, також існує й морально-етична доктрина, яку започаткували за совєтської доби українські інтелектуали-інакомислячі [10, с. 38–48]. Такими у 1960–1980-х роках були правозахисники і громадські діячі, які боролись за національну ідентичність українців, за незалежну і демократичну Україну (далі – Дисиденти). Це були представники творчої інтелігенції та інших верств населення совєтської України, які кинули історичний виклик совєтському тоталітаризму та колоніалізму, їх катам з КГБ, совєтської міліції та репресивних судів. Своєю жертвовною боротьбою протягом трьох довгих десятиліть Дисиденти підтримували вільний дух українського народу та його надію на визволення з-під колоніального гніту совєтської, а фактично російської імперії. Фактично вони були громадянською опозицією злочинній імперській системі й жертвуючи своїм здоров'ям і нерідко життям, прокладали дорогу до національно-демократичної Революції незалежності 1990–1991 років, внаслідок якої Україна була проголошена незалежною державою, а Дисиденти фактично стали її «батьками», моральною силою та опорою для народу.

Сама ж Революція незалежності була вершиною громадсько-політичної діяльності Дисидентів та втіленням їх моральних, політичних і правових ідей. Не дивно, що в ініціюванні та підготовці проекту Акту проголошення незалежності України, прийнятого 24 серпня 1991 року, найбільш активними були Дисиденти і серед них один з їх лідерів – народний депутат України Левко Григорович Лук'яненко (1928–2018). Революція незалежності відновила конституційне право українського народу на власну національну державу, який його реалізує і захищає від рашистських агресорів, які розпочали війну проти України у 2014 році та масштабували її у 2022 році.

9 квітня 2015 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», автором якого був народний депутат-політв'язень совєтських таборів Юрій-Богдан Романович Шухевич (1933–2022 роки). Цим законом офіційно борцями за незалежність України у ХХ столітті визнаються особи, які брали участь у всіх формах політичної, збройної та іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у цьому столітті, але виключно у складі визначених ним органів влади, організацій, структур та формувань.

Серед Дисидентів до числа цих борців віднесено лише членів Української Гельсінської групи (спілки), яка з невеликої організації наприкінці 1980-х років перетворилась на масову. На основі цієї спілки 29-30 квітня 1990 року була створена націонал-консервативна Українська республіканська партія – перша легальна опозиційна партія до совєтської тоталітарної й колоніальної системи в новітній Україні, а її головою був обраний Л. Лук'яненко (потім його посаду

в партії обійняв народний депутат Михайло Горинь (1930–2013). Ця партія відіграла значну роль у здобутті незалежності України, але згодом втратила свій вплив.

Інша частина Дисидентів на чолі з Юрієм Васильовичем Бадзьом (1936–2018) заснувала 28 грудня 1990 року Демократичну партію України (ДемПУ), яка була більш ліберальною, як і належить демократам, ніж консервативна Республіканська партія. Між тим, багато Дисидентів, зокрема, з числа літературно-мистецьких і наукових кіл, які були справжніми борцями за незалежність України, але не входили до визначених законом органів влади, організацій, структур та формувань, а відтак офіційно не є борцями за незалежність, хоча це не так. Для цього досить провести аналіз Енциклопедичного довідника руху опору в Україні 1960–1990-х років [25]. Відтак існуючу прогалину в зазначеному законі необхідно заповнити задля торжества справедливості.

Однією з найбільших заслуг Дисидентів є формування власної доктрини конституційної філософії, в межах якої вони намагалися, виходячи з природничо-правової теорії, обґрунтувати національно-демократичний характер конституційного ладу незалежної України як альтернативу радянському імперському конституціоналізму, а також – конституційні цінності її суспільства і держави тощо. Фактично Дисиденти діяли в умовах, що їх можна порівнювати з часами, за яких у XVII–XVIII столітті творили представники епохи Просвітництва в Європі та Північній Америці. Тобто коли відбувався перехід від традиційного аграрного до індустріального суспільства, що базувався на раціоналізмі, вірі в силу знань та критичному переосмисленні суспільних та етичних відносин. У свою чергу українське дисидентство 1960–1980-х років діяло в період переходу від радянського тоталітаризму та колоніалізму в СРСР до незалежної й демократичної державності в Україні. Й так само в цей час воно спиралося на раціоналізм, віру в силу знань та критичне переосмислення відносин, що склалися в радянському суспільстві.

Дисиденти вірили у національну демократію й стверджували, що національна освіта робить людей рівними перед законом, звільняє їх від колоніальних звичок і забобів та озброєє знаннями, необхідними для участі в управлінні незалежною (національною) державою. Вони не раз критикували українську владу за те, що вона не виконувала завдань Революції незалежності, закладених в новітньому українському законодавстві. Так, у 2003 році у збірнику «Підпільна нація. Нове завоювання України. Статті» Ю. Бадзьо писав: «За вісім років свого суверенного існування державна влада України не зробила майже нічого, щоб розвинути історичну самосвідомість народу, переорієнтувати його з колоніального минулого в суверенне сучасне й виховати в ньому гідність господаря своєї країни» [2, с. 82]. Цю негативну тенденцію національно-дер-

жавного розвитку України вдалося переломити, головним чином, після Революції гідності 2013–2014 років. З початком агресивної війни путінської росії проти незалежної України, коли в українців пощезали останні ілюзії стосовно можливості налагодження нормальних відносин між двома країнами, Київ став поглиблювати національно-демократичні основи її суспільного і державного життя, більш дбайливо захищати національну ідентичність українців тощо.

Правові ідеї Дисидентів знайшли відображення у широкій практиці українського державотворення. Так, їх особливо турбувало становище української мови, яка через системну русифікацію культурного та освітнього життя українців постійно знаходилась у кризовому стані. Дисиденти Іван Дзюба (1931–2022 роки), Валерій Марченко (1947–1984 роки), Василь Овсієнко (1949–2023 роки), Микола Руденко (1920–2004 роки), Олесь Шевченко (1940 р.н.), Мирослав Маринович (1949 р.н.) та інші неодноразово вимагали від совєтської влади визнати незаконною цю практику. Саме захисту української мови і культури присвятив свій геніальний памфлет «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965) Дзюба, в якому були викладені перші ідеї конституційної філософії 1960–1980-х років. Однак тільки у незалежній Україні практику русифікації було обмежено, що знайшло відображення в чинному українському законодавстві та адміністративній практиці його реалізації, у рішеннях Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції тощо. Правда, до реального подолання русифікації українців справа ще не дійшла, бо за останніми даними біля 71 % з них користуються російським контентом, а це потужне джерело російської колоніального впливу.

Тенденції в розвитку дисидентського руху в Україні 1960–1980-х років були характерні й для польської демократичної опозиції 1970–1980-х років. Польські діячі опозиції не обмежувалися боротьбою проти комуністичного режиму, а й формували конституційну модель майбутньої демократичної держави, засновану на принципах верховенства права, людської гідності, свободи слова, свободи об'єднань, політичного плюралізму та соціальної солідарності. Теоретичні засади цього напряму громадської думки розробляли, зокрема, Яцек Куронь (1930–2004), Броніслав Геремек (1932–2008) та Тадеуш Мазовецький (1927–2013). Це були ключові лідери демократичної опозиції в особі руху профспілки «Солідарність» та архітектори мирного переходу Польщі від комуністичного режиму до демократії і ринкової економіки наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років. Вони, як й українські Дисиденти, розглядали права людини, громадянське суспільство та самоврядування як фундамент майбутнього конституційного ладу Республіки Польщі.

Водночас важливу роль відігравала дисидентська практика правового опору комуністичному режиму в республіці Польща. Ян Ольшевський (1930–2019),

Збігнєв Ромашевський (1940–2014) та Лех Качинський (1949–2010) здійснювали правову допомогу репресованим робітникам і діячам опозиції 1970–1980-х років, демонструючи, що навіть в умовах тоталітарної держави право може бути використане як інструмент захисту людської гідності та основоположних свобод. Не менш важливою була діяльність Анни Валентинович (1929–2010) – легендарної української та польської діячки, дисидентки, співзасновниці незалежної профспілки «Солідарність». Вона народилася на Рівненщині та була визнана у світі як «мати польської незалежності».

Конституційна філософія Дисидентів застосовується в політичному житті країни: для проведення просвітницької діяльності серед громадян, для протидії припиненню російських ІПСО в інформаційно-політичний простір України та для посилення її міжнародного інформаційного впливу. У цілому їх філософія фактично сприяє: а) переходу від пасивного сприйняття інформації громадянами до активного формування їх демократичного світогляду, де освіта і культура є інструментом реальної свободи.; б) формуванню демократичної національної ідентичності українців, їх держави; в) створенню ідеологічних гарантій проти внутрішнього авторитаризму та зовнішньої агресії путінської росії.

Після Революції незалежності на основі в т.ч. й конституційної філософії Дисидентів в конституційному праві України почали формуватись засади, які зближують Україну та Європу. Серед таких засад слід назвати:

а) людиноцентризм, тобто розгляд людської гідності в якості фундаменту правової системи. Гідність також є джерелом і гарантією прав людини: немає права людини чи громадянина, закріпленого в Конституції України, без його зв'язку та опертя на принцип людської гідності. Права і гідність людини діють як з'єднані судини: право людини не може практикуватися без визнання фундаментального значення її гідності, а гідність людини не може бути захищена без реалізації її прав;

б) морально-правові принципи також є важливими аспектами конституційної філософії Дисидентів: 1) верховенство права як правова основа конституційного ладу, що означає: конституційна діяльність у державі має спиратися не тільки на чисто формальні конституційно-правові норми, але й на норми моралі, природного права, які забезпечують баланс або оптимальне регулювання конституційних правовідносин. До цих принципів відноситься надзвичайно важливий для українців принцип справедливості, який забезпечується пропорційним (домірним) регулюванням тих чи інших конституційно-правових відносин;

2) рівність очевидно можна віднести до ключових морально-правових принципів конституційної філософії Дисидентів. Проте рівність – це не зрівнялівка, яка не має нічого спільного з рівністю, але ці два поняття нерідко

плутають і підміняють, особливо популісти різних мастей. Рівність у правовому відношенні допускає позаправову (наприклад, матеріальну) нерівність, але яка не може завдати прямої та безпосередньої шкоди правам і свободам будь-якого незаможного громадянина, який у протилежному випадку має право захищати свою гідність і права у законному порядку (в адміністративних і судових органах тощо);

3) ще одним морально-правовим принципом конституційної філософії Дисидентів є невідчужуваність та невичерпність прав людини, які є за своїм походження природними, а не октройованими державою, яка, насамперед, повинна гарантувати їх реалізацію, захист та охорону. Ці права людини не є вичерпними, так як природне право через культуру та соціальний розвиток людства постійно продукує все нові й нові ідеї прав людини, які можуть закріплюватись державою, а можуть і не закріплюватись, але від цього вони стають не менш обов'язковими для її органів і посадових осіб, якщо на їх основі будуть створені судові прецеденти;

4) взаємодія конституційних норм та їх пряма дія – це також морально-правові принципи конституційної філософії Дисидентів. Моральні норми (що є добрим або добром у суспільному житті) стають основою для конституційних норм, забезпечуючи моральну легітимність норм і принципів конституційного права. Конституційні принципи, засновані на моралі, діють безпосередньо, гарантуючи захист гідності та прав людини відповідно до статей 3, 8, 21, 22 та ін. Конституції України. Тобто для їх втіленні в дію не потрібні ніякі деталізуючі та конкретизуючі акти, хоча їх прийняття компетентними органами влади все ж доцільно, оскільки це усуває значні розходження між праворозумінням тих чи інших конституційно-правових норм, наприклад, скаржником та органом влади, який розглядає його скаргу.

Таким чином, конституційна філософія Дисидентів містить соціальні цінності, що є антропоцентричними, тобто спрямованими на захист особливого значення та ролі людини і громадянина у державі та суспільстві. Видно, що в незалежній, демократичній Україні інакше бути й не може. За совєтської тоталітарної й колоніальної системи Дисиденти виношували ідеї про дані цінності не тільки у своїй свідомості та працях, але й утверджували їх своїм життям, повним викликів, випробувань і жахливих репресій [5]. Хто з конституціоналістів цього не розуміє чи не сприймає, той не має шансів піднятися до усвідомлення справжнього сенсу конституційного права.

У совєтські та постсовєтські часи Дисиденти підготували певний масив літератури [3, 5, 6, 14, 15, 17, 21, 23], що нерідко містили і містять – і це дуже важливо – неklasичні, тобто альтернативні до імперської комуністичної системи конституційно-філософські ідеї, концепції та доктрини. Як наприклад,

концепції: незалежної України – на противагу тоталітарній доктрині советської держави в особі ССРСР та Української ССР; державної української мови – замість советської доктрини державної російської мови; демократичних прав людини і верховенства права – на відміну від доктрини фіктивних прав советської людини та домінуванням держави над особою з її систематичним терором советських спецслужб, прокуратури і судів; вільної та плюралістичної демократії – всупереч доктрині советської однопартійної системи тощо.

Один із відомих Дисидентів-будителів української нації, львів'янин Богдан Горинь (1936 р.н.) видав аж 14 книг спогадів та літературних праць, за одну з яких навіть отримав Шевченківську премію [9]! Все більше стає літератури про життя і боротьбу Дисидентів, підготовленої їх рідними і близькими, а також – фахівцями [7, 8, 10, 12, 13, 16, 18, 19, 22]. Однак велика література про час і діяння Дисидентів ще попереду і до неї в правовій літературі у числі перших варто було б долучитися конституціоналістам школи природного права. Хоча тут є предмет для діяльності й для представників інших юридичних наук: теорії та історії держави і права, філософії права, історії політичних і правових вчень, адміністративного (поліцейського), кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права, кримінології тощо.

Викладені в зазначених творах Дисидентів та їх близьких і нащадків конституційно-філософські знання мають важливу не тільки наукову, але й практичну і прогностичну цінність. Перед українською конституційно-правовою наукою стоїть важливі завдання: 1) оволодіти цими знаннями та на їх основі суттєво підвищити свій філософсько-теоретичний рівень і результати наукових досліджень; 2) посилити просвітницьку роль конституційно-філософської науки на всіх рівнях українського суспільства і держави, в т.ч. у ЗСУ, правоохоронних органах тощо; 3) посилити практично-прикладну роль конституційно-філософської науки, її розробок з питань прогнозування і програмування майбутнього України на основі сучасної природно-правової методології, що стимулює впереджальний розвиток суспільства.

Слід очікувати, що на кінець в Україні з'являться праці рівня неklasичної науки конституційного права, тобто науки, що виходить далеко за межі нинішньої традиційної науки. Процес формування такої наднауки постійно переживають як природничі, так і гуманітарні науки, починаючи з середини XIX століття. В силу тривалого панування в Україні советського юридичного позитивізму неklasичні школи конституційного права – соціологічна, реалістична та ін. фактично отримали певні можливості тільки після Революції гідності. Перехід конституціоналістів на позиції цих наукових шкіл має дати в Україні поштовх для появи принципово нових доктрин і концепцій її конституційно-правового розвитку в другій четверті та половині XXI століття.

Однак поки в українській науці конституційного права зберігає свій вплив постсовєтська доктрина юридичного позитивізму (з деякими несуттєвими поправками), існує постійна загроза збереження в її матриці ідей і параметрів фіктивної совєтської, а нині – російської імперської конституціоналістики. Перехід української науки конституційного права на позиції соціологічної, реалістичної та інших постпозитивістських шкіл конституційного права, що є першочерговим її завданням, вимагає глибокої критичної оцінки російсько-совєтських позитивістських доктрин, що до Революції гідності були для неї помітно близькими.

Звичайно, що вже давно минули 1990-ті роки, коли окремі українські конституціоналісти їздили в Москву, придбавали там 3-4 підручники з конституційного права РФ і на цій «методологічній основі» писали посібники для українських студентів. Однак поки українською наукою конституційного права не буде ґрунтовно розкритикований постсовєтський, а фактично совєтський юридичний позитивізм – як російської, так й української школи – між конституційними системами РФ та України буде зберігатися неформальна, навіть до кінця не усвідомлена система «з'єднаних судин», яку треба якомога швидше розірвати, щоб вона не шкодила науковому і практичному розвитку реального конституціоналізму в Україні. Звичайно, що російська школа фіктивного конституційного права зацікавлена в консервації української позитивістської школи, яка у випадку подолання цього недоліку буде створювати для неї теоретичні, іміджеві та інші незручності.

Саме збереження юридичного позитивізму в конституційному праві України викликає періодичні звинувачення з боку окремих представників радикальної демократичної громадськості у тому, що українська влада: 1) рухається у парадигмі путінської обскурантської влади; 2) час від часу дублює негативні традиції й тенденції російської імперської бюрократії (маківеалізм тощо). Відомо, що в РФ культивуються совєтські традиції керованої демократії, які приводять до позбавлення росіян елементарного впливу на владу. Ці традиції в Україні намагаються впроваджувати т.зв. «ждуни», «корисні ідіоти путіна» та інші антиукраїнські елементи. Вони підривають європейський вектор розвитку України, відмовляють громадянам в участі, зокрема, у місцевому самоврядуванні, насаджують в суспільстві ідеологічну невизначеність, патерналізм, непотизм, корупцію та інші пережитки колоніального минулого.

Очевидно, що з формальної точки зору недореформованій українській науці конституційного права ідеї конституційної філософії Дисидентів особливо не потрібні й на це вказує відсутність їх праць серед відповідних літературних джерел у низці підручників і монографій українських авторів. Між тим, як вже зазначалося, ця філософія за совєтських часів базувалась на некласичних наукових підходах, тобто вона випереджувала свій час і сьогодні завдан-

ня полягає в тому, щоб її розвинути до глобальної національної доктрини. Адже ця філософія містить значний інноваційний потенціал, а тому з її допомогою легше розвивати, зокрема, конституційну науку в неklasичному дусі. Саме тому з позицій даної філософії можна більш правильно та реально зрозуміти не тільки минуле й сучасне України, але й більш віддалене її суспільно-політичне, а відтак – і конституційне майбутнє [12, с. 87–91].

Стати на шлях написання творів неklasичної науки конституційного права України досить важко і більшість вчених-конституціоналістів про це навіть не думає. Проте є вчені, які про це думають та роблять перші спроби, але без підтримки держави і суспільства й тому їх праця належно не оцінена. Твори з неklasичної науки в будь-якій галузі знань повинні оцінювати як національний здобуток та високо оплачуватися по окремій шкалі. Держава має прийняти окремий закон про захист неklasичної та постнеklasичної науки в Україні й тим самим гарантувати високоінтелектуальний розвиток української науки, яка переживає не кращі часи. І не тільки через війну, але й – задавлені проблеми бюрократично-авторитарного стилю її керівництва. Для сучасних авторів важливо знати про досвід формування української та зарубіжної неklasичної науки у сфері природознавства і гуманітаристики. Тут слід звернути їх особливу увагу на праці таких титанів науки як Сергій Подолинський (1850–1891 роки) [11, с. 11–23], Макс Вебер (1864–1920 роки) [4], Михайло Грушевський (1866–1934 роки) [24, с. 19–28], Іван Дзюба (1931–2022 роки) [22, с. 36–39], Юрій Бадзьо [1], Мирослав Попович (1930–2018 роки) [21] та ін.

Дисиденти доходили до ідей демократичної конституційної філософії не з монографій та підручників, яких просто не було в тоталітарній Українській ССР, а скоріш через критичне осмислення відомої їм совєтської літератури. Вони також покладалися на життєву практику й усе це формувало їх світогляд та допомагало у процесі пошуків відповідей на складні питання про морально-світоглядні основи демократичного конституційного устрою майбутньої незалежної України. Дисиденти розмірковували над цими питаннями так, як їм підказувала їх совість та розум. Так само вони формували ідеї, доктрини і концепції про фундаментальні конституційні цінності, на яких мав би базуватися цей устрій та взаємовідносини між людиною, суспільством і владою у ньому. У своїх працях і публічних виступах Дисиденти зосереджуються на філософсько-правовому змісті конституційних принципів, де людина, її права, свободи та гідність були найвищою цінністю [13, с. 23–27].

Якщо конституційне право України — це сукупність юридичних норм, що регулюють державний устрій (форма), то конституційна філософія (зміст) — це вічний пошук не стільки правового, скільки позаправового сенсу цих норм, їхньої соціальної та етичної природи. І конституційна філософія Дис-

идентів тут має значну перевагу, насамперед, тому, що вона глибоко українська та позбавлена проросійських впливів. У кінцеву рахунку, конституційна філософія як наука досліджує, чому конституція, її принципи і норми мають бути саме такими, а не іншими за змістом і значенням. Вона також є основою для розуміння сучасного демократичного конституціоналізму, що ґрунтується на природно-правовій основі та відображається у конституційній правосвідомості та правопорядку.

В умовах агресивної війни путінської росії проти незалежної, демократичної України конституційна філософія Дисидентів служить засобом для пізнання морально-правових особливостей практики застосування і захисту конституційного механізму влади під час воєнного стану. Вона служить ідентифікації української політичної системи, гуманітарної науки, в т.ч. й науки конституційного права України, на що поки що мало звертають уваги, крім окремих випадків. До речі, українська ідентичність конституційної науки – це така ж проблема, як й ідентичність українських громадян, оскільки далеко не всі вчені-конституціоналісти її підтримують.

Конституційна філософія Дисидентів могла б зіграти значно більшу роль у розбудові інституцій та органів державної влади, в їх організації та діяльності. Однак поки що ця філософія потребує її легалізації як неформального джерела конституційного права України. Поряд з уже визнаними їх формами: ненормативними актами Верховної Ради (декларації, заяви, постановами тощо); конституційними звичаями; конституційною доктриною; правовими позиціями суддів Конституційного Суду України (якщо вони не заполітизовані); політико-правовими угодами і договорами.

Неформальність зазначених джерел конституційного права України означає, що вони не можуть бути основою для парламентського, адміністративного, муніципального чи судового рішення або іншого правозастосовчого акта. Проте ці джерела слугують інструментами тлумачення, обґрунтування або додаткової аргументації при ухваленні певних конституційних актів чи діянь. В існуючій системі неформальних джерел конституційного права, на нашу думку, конституційну філософію слід віднести до них в якості самостійного джерела. Проте не в позитивістському, а з точки зору реалістичної, аксіологічної або соціологічної школи конституційного права.

Легалізація норм і принципів конституційної філософії Дисидентів може відбутися через нормативні та ненормативні акти парламенту, рішення Конституційного Суду України або через інші формальні та неформальні джерела конституційного права України, наприклад, через конституційну доктрину. Цього треба добиватись, щоб ні в кого з опонентів не було сумніву, що конституційна філософія, зокрема, Дисидентів може бути джерелом конституційного права.

Без цієї твердої позиції юристи-позитивісти будуть у будь-який спосіб обходити питання про її джерельну природу та ціннісне застосування у конкретних справах. А значить роль конституційної філософії Дисидентів буде зводитися тільки до риторики, як це трапляється сьогодні.

Очевидно, що конституційна філософія Дисидентів базується на моральних цінностях, що були їх глибокими внутрішніми переконаннями, де найвищими з них суть людська гідність, свобода, справедливість та рівність. Зазначені моральні норми цієї філософії, як вже зазначалось, втілюються в Україні у конституційних принципах (права людини, верховенство права, конституційна демократія), перетворюючи етичні вимоги на обов'язкові правові норми прямої дії. Звичайно, що конституційна філософія Дисидентів постійно реалізується, але масштаб її впровадження бажає набагато ширшого і системного підходу. Адже від цього може залежати вирішення багатьох питань державної політики, в т.ч. найактуальніших, як наприклад, виділення Україні коштів європейських кредитів в обмін на запровадження верховенства права та інших конституційних цінностей. Тому в Києва немає інших варіантів, як глибоко і продумано впроваджувати конституційну філософію Дисидентів, бо нічого кращого українські інтелектуали поки що не придумали. Проте у тісному взаєв'язку з європейськими доктринами конституційного права та конституційної філософії. Щоб, як писав незрівнянний Тарас Шевченко (1814–1861 роки): і чужому научатись, й свого не цуратись.

На практиці маємо формалістичне розуміння принципів і положень конституційної філософії та майже значне ігнорування цієї філософії, започаткованої Дисидентами. Відтак, це пряма дорога до їх порушення чи ігнорування у процесі державної правотворчості та правозастосування, наприклад, під виглядом крайньої необхідності, політичної доцільності, роздутих вимог воєнного часу тощо. Особливих гарантій конституційно-правового захисту та охорони моральних засад конституційно-правового регулювання суспільних відносин практично немає, а тому залишаються тільки сподівання на морально-психологічні та суспільно-політичні засоби забезпечення їх додержання. Очевидно, що ці гарантії – насамперед справа громадянського суспільства, його незалежних інституцій, які мають дбати про додержання моральних засад українського конституціоналізму. І це не тільки і не стільки традиційні загальноукраїнські майдани, а у першу чергу інші форми профілактичної діяльності громадськості – від листів і звернень громадян в органи влади – до спільних заходів держави та інституцій громадянського суспільства (консультативно-дорадчі органи при владних структурах, громадські обговорення законопроектів та інших актів тощо).

В українському конституційному праві джерел багато, але тільки конституційна філософія надає йому належні моральні засади для реалізації та захисту національних і конституційних цінностей тощо. Це означає, що роль розробленої Дисидентами філософії важить більше ніж сама ця філософія формально. Тому що без моральних норм і принципів немає цивілізованого конституційного права. Відтак конституційна філософія Дисидентів є одним із вищих вимірів моральності конституційно-правової теорії та практики, а отже, крайнє необхідним елементом у механізмі конституційно-правового регулювання суспільних відносин.

У нормативістській конституційно-правовій літературі питання конституційної філософії як джерела права практично обходиться. В середині 2000-х років навіть конституційна доктрина не відносилась до числа нехай і неформальних, а все-таки джерел конституційного права [20, с. 347], а що вже говорити про конституційну філософію, тим більше Дисидентів, яких українське суспільство довгий час не розуміло і тому не сприймало. А все тому, що було некритичне ставлення українських вчених-конституціоналістів до формально-позитивістських поглядів совєтської доктрини в т.ч. й на джерела конституційного права – це майже загальне правило для конституційної науки України у 1990-2000-х роках.

Здавалося б, у монографії «Джерела конституційного права України» (2010 рік) мали б бути розставлені основні акценти стосовно неформальних джерел даної галузі права, але – ні, далі переважно формально-позитивістських підходів справа не пішла. Всупереч тому, що Конституція України закріпила принцип верховенства права, заснований на природно-правовій доктрині, а відтак – відмова від юридичного позитивізму мала б бути для авторів цієї монографії основним методологічним підходом. Тільки у 2016 році проф. Владислав Федоренко (1972–2023 роки) коротко зазначив, що «морально-етичні ... норми можуть бути джерелами конституційного права за умови їх санкціонування та формалізації суб'єктами конституційної правотворчості» [26, с. 80].

Після цього ігнорування норм і принципів конституційної філософії, конституційної моральності права, по крайній в теоретичному плані фактично втратило значення. Більше того, до етапів еволюції українського конституціоналізму слід віднести 1960–1980 роки як період становлення і розвитку альтернативної до совєтської науки державного права – конституційної філософії Дисидентів. Це треба зрозуміти, бо конституційне право незалежної України як галузь права, так і галузева наука неформально виросла саме з цієї філософії. Дисиденти – це конституційні моральники та праведники – зробили для конституційної науки і практики неоціненну річ: в умовах жорстокого совєтського тоталітарного і колоніального режиму вони викували конституційну філософію

як зброю, що допомогла відбутись Революції незалежності. А сьогодні вона сприяє реформуванню української держави і суспільства на європейських засадах і надихає український народ на перемогу над лютим ворогом – путінським рашизмом.

У цьому контексті заслуговує на увагу непересічний досвід Республіки Польщі. Запровадження правового статусу діячів антикомуністичної опозиції та осіб, репресованих з політичних мотивів за часів комуністичної диктатури, а також – системи державного визнання і соціальних гарантій стало прикладом практичної реалізації принципу поваги до людської гідності та історичної справедливості щодо осіб, які брали участь у боротьбі за демократію і права людини в країні. Не випадково центральне місце у польській конституційній доктрині посідає принцип людської гідності. Коментуючи статтю 30 Конституції Республіки Польщі, професор Богуслав Банахак (1955–2018) зазначав: «Гідність має той, хто здатний захищати цінності, які визнає своїми, оскільки саме їхній захист пов'язаний із його почуттям власної гідності. Визначаючи факт порушення гідності, необхідно враховувати погляди особи, яка звертається за її захистом» [29, с. 216]. Водночас учений підкреслював, що «Відсутність визначення поняття людської гідності як у самій Конституції, так і в судовій практиці та юридичній науці, безперечно, ускладнює перетворення гідності на самостійний об'єкт правового захисту» [29, с. 211]. Однак це не перешкоджає людській гідності виступати не лише фундаментальною конституційною цінністю, а й критерієм оцінки діяльності органів демократичної держави щодо осіб, які боролися за свободу, права людини та незалежність своєї держави. Очевидно, що таке правило має діяти і в Україні щодо її Дисидентів.

На нашу думку, в Україні варто заснувати Раду конституційної моральності, що була б заснована на конституційній філософії Дисидентів. Ця Рада могла б бути створена з числа Дисидентів та високоавторитетних конституціоналістів-постпозитивістів (9–11 осіб). Наприклад, при Президентові України як гарантові додержання Конституції України та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Мета цієї Ради – виконувати роль вищого громадського нагляду за моральністю конституційної правотворчості та правозастосування. Відомо, що конституційна мораль як сукупність фундаментальних етичних цінностей знайшла відображення у Конституції України (гідність, свобода, верховенство права), які слугують основою для захисту прав людини.

Цей захист може бути посилений завдяки діяльності Ради конституційної моральності, до якої мали б звертатися як вищі органи державної влади, так й спільноти громадян у кількості 25–30 тис. осіб. Рада мала б розглядати особливо важливі конституційні справи задля забезпечення єдності між народом і державою, додержання владою конституційних цінностей тощо. Можливо,

на основі конституційної філософії Дисидентів та практики її реалізації варто було б затвердити певний Кодекс конституційної моралі, який мав би відрізнятися від формально позитивістських професійних кодексів суддів і т.д., кодексів, які фактично повторюють переважно чинне законодавство. Рішення Ради мали б бути чисто моральними актами, але це не применшувало б їх значення для формування конституційного правопорядку та конституційної культури держави і суспільства. Звичайно, що створення такої Ради більш підходить для повоєнної розбудови України, але й сьогодні – це був би важливий сигнал про євроінтеграційну її мету.

Конституційна філософія Дисидентів заохочує конституційно-правові інституції України бути творчими інструментами у вирішенні її суспільно-політичних завдань. Серед цих завдань немає таких, які б не можна було вирішити з позицій реального конституційного права. Тому вчені-конституціоналісти несуть особливу відповідальність за стан конституційного правопорядку та реалізацію національних і конституційних цінностей: української мови як державної, прав людини, верховенства права і конституційної демократії. Так, саме конституційно-правові підходи потрібні для вирішення принципових питань, як наприклад, мобілізація в ЗСУ [13], боротьба з бідністю, непотизмом, корупцією, з «п'ятою колоною», злочинністю тощо. Поки не з'ясовані глибинні конституційні причини і наслідки тих чи інших суспільно-політичних проблем, їх годі належним чином вирішити.

Тому реальні конституційні підходи потрібні для вирішення будь-якої з цих та інших проблем, а відтак держава і суспільство мають принципово переглянути своє відношення до вчених-конституціоналістів, конституційного права і конституційної філософії. На кінець, ключовими юристами в Офісі Президента України повинні стати конституціоналісти, а не представники інших юридичних спеціальностей. Суспільству та владі слід зрозуміти, що поки конституційне право не стане реально ключовою галуззю права, до тих пір правова система Україна буде нагадувати недобудований будинок, в якому можна сховатись від дощу, але не можна нормально жити. Відповідно до запитів і викликів, пов'язаних з євроінтеграцією України, потрібно президентським указом розпочати модернізацію конституційного права як провідної галузі правової системи держави, зокрема, з урахуванням конституційної філософії Дисидентів. Без такої модернізації виконання вимог щодо підготовки України до вступу в ЄС буде складним, якщо взагалі можливим.

У час агресивної війни путінської росії проти незалежної України питання виживання держави і суспільства напряму залежить від конституційної системи та її складових – від формальних і неформальних джерел конституційного права до діяльності найвищих конституційних інституцій. Воєнний час вимагає дбати

не тільки про права людини, якими важливими вони не були б, але й про виконання громадянами їх конституційних обов'язків, зокрема, щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. З цим питанням є надзвичайно складні проблеми, але вчених-конституціоналістів до їх вирішення влада масово не залучає, а тому не маємо бодай якусь конституційну картину її вирішення. У цій ситуації Президент України і Верховна Рада мають стати справжніми промоутерами модернізації конституційної системи, наприклад, на основі Конституційного договору між ними на період до 2027 року. З тим, щоб у разі потреби його переглянути й продовжити, якщо війна путінської росії проти України не завершиться. Проте, якщо держава проведе таку модернізацію, то ця війна може закінчитися значно швидше. Бо рашисти зі своїм позитивістським конституційним правом не зможуть створювати видимість конкуренції, як це має місце зараз, з національним реформованим конституційним правом України, що буде значним морально-політичним ударом по російському імперському режиму.

Список використаних джерел:

1. Бадзьо Ю. Бойові генерали, сивовусі парубки з української вулиці і троянська кобила історичного процесу. Київ, 2010. 152 с.
2. Бадзьо Ю. Підпільна нація. Нове завоювання України: статті. Київ : МАУП, 2003. 104 с.
3. Бадзьо Ю. Право жити: Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. Київ : Таксон, 1996. 400 с.
4. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму. Київ : Наш формат, 2018. 221 с.
5. Дзюба І. Не окремо взяте життя / післямова Миколи Жулинського. Київ : Либідь, 2013. 700 с.
6. Дзюба І., Дзюба М. Сергій Параджанов. Більший за легенду. Вид. 2-ге. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 224 с.
7. Дзюба Марта. Прожити і пережити / передмова Миколи Жулинського. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2025. 480 с.
8. Зарецький О. Алла Горська. Мистець у просторі тоталітаризму: моногр. Харків : Прометей, 2023. 432 с.
9. Здоровега Т. Будитель нації. До 90-річчя Богдан Горинь прийшов із 14 написаними книжками. *Україна молода*, 25 лютого 2026. С. 11.
10. Кампо В., Губань Р. Конституційна філософія дисидентів 1960–1980-х років як інструмент подолання советського минулого та розбудови європейського сучасного і майбутнього України. *Світогляд*. 2026. № 4. С. 38–48.
11. Кампо В., Губань Р. Європейський геній України: Сергій Подолинський і сучасність. *Світогляд*. 2026. № 1 (117). С. 11–23.
12. Кампо В., Губань Р. Дисидент-шістдесятник Юрій Бадзьо і майбутнє незалежної України. *II Маріупольський конституційний форум «Візі майбутнього: консти-*

- туційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції» : збірник матеріалів і тез (м. Київ, 6 жовтня 2023 р.). Київ : ВАІТЕ, 2023. С. 87–91.
13. Кампо В. Фундаментальні конституційні цінності. До 90-річчя Івана Дзюби, академіка НАН України. *Світогляд*. 2021. № 4. С. 23–27.
 14. Кириченко С. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса / перед. сл. Юрія Бадзя. Київ : Смолоскип, 2016. 160 с.
 15. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади. Київ : Смолоскип, 2013. 920 с.
 16. Ключко Р. Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України. Київ : Віхола, 2023. 288 с.
 17. Маринович М. Всесвіт за колючим дротом (Спогади і роздуми дисидента). Видання 2-ге, виправлене. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2016. 536 с.
 18. «Ми дисиденти, політ'язні імперського комуністичного фашизму...». Збірка на пошану Юрія Бадзя (15.04.1936–01.09.2018). До 90-річчя від дня народження / вступ. слово й упоряд. др юрид. наук Радим Губань; канд. юрид. наук Володимир Кампо. Ужгород : Карпати, 2026. 260 с.
 19. Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 416 с.
 20. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Юридична думка. 543 с.
 21. Попович М. Червоне століття. Київ : АртЕк, 2007. 888 с.
 22. Речицький В. Іван Дзюба. In memoriam. *Критика*. 2023. № 1–2. С. 36–39.
 23. Руденко М. «Найбільше диво – життя». Спогади. Київ : КЛІО, 2013. 696 с.
 24. Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський – видатний український державний діяч (до 150-річчя з дня народження). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 19–28.
 25. Рух опору в Україні: 1960-1990. Енциклопедичний довідник : 2-ге вид. / передм. Осипа Зінкевича, Ореста Обертаса. Київ : Смолоскип, 2012. 896 с.
 26. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / до 20-ї річниці Конституції України та 25-ї річниці незалежності України. Київ : Ліра-К, 2016. С. 80.
 27. Челяк С. Вбивство військовослужбовця у Львові — ймовірному нападнику загрожує довічне ув'язнення. URL: <https://mail.ukr.net/desktop/u0/readmsg/inbox/17752285074230817880>.
 28. Шманько І. Не зрікаючись любові до України: Життєпис Юрія Бадзя. Ужгород : Карпати, 2021. 368 с.
 29. Banaszak B. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz, 2. Wydanie, Wydawnictwo C.H.BECK, Warszawa 2012.

Тетяна КОСТЕЦЬКА

кандидатка юридичних наук, доцентка,
старша наукова співробітниця
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ОКРЕМІ ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ

Конституціоналізм, як підтверджено численними доктринальними дослідженнями, є поняттям надзвичайно складним, комплексним, багатоаспектним, яке складно повністю охопити однією дефініцією. Конституціоналізм – явище, яке постійно трансформується, відповідно до різноманітних чинників, що сприяють оновленню його парадигми, тенденції модернізації, втілення у суспільно-політичну та державно-правову практику. Водночас, як наголошується у сучасних дослідженнях, сама суть його як втілення верховенства права та обмеження влади, «вірність» конституційним принципам та ідеям, залишається незмінною.

За висловом, Україна переживає сьогодні епоху глобальних та стрімких змін, що перетворюють основи суспільного життя й звичні парадигми конституційного мислення [1].

Зокрема, потреба оновлення парадигми конституціоналізму безпосередньо пов'язується із стратегією впровадження державної політики цифрової трансформації усіх сфер суспільних відносин, стратегічна спрямованість на становлення України як повноцінної електронної, цифрової держави нарівні з іншими розвиненими державами, оцифровування демократичних процесів тощо.

В останнє десятиріччя на державному рівні розроблені та впроваджуються стратегічні національні пріоритетні напрями інтенсивного впровадження цифрових технологій в усі сфери суспільного життя: концепції та програми розвитку е-урядування, е-демократії, цифрової економіки та суспільства, плану здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року тощо [1].

Сучасне інформаційне (цифрове) середовище, як світове, так і національне, процеси їх взаємної інтеграції зумовлюють істотні виклики конституційним встановленням найвищих цінностей в умовах зростаючої цифрової модернізації, Серед них: нові виклики та загрози для міжнародного правопорядку,

зумовлені проблемами кібертероризму, кібершпигунства, іншими формами кіберзлочинності; тенденція до поширення інформаційної агресії і насилля, маніпуляції свідомістю індивідуумів та груп населення, засоби й технології ведення інформаційного протистояння, проведення інформаційно-психологічних операцій тощо.

Істотними проблемами вітчизняної конституціоналістики у сучасних реаліях, що набули особливої гостроти, є предметом обговорення широкого кола правників, політиків, політологів, інших фахівців, постали питання захисту територіальної цілісності, конституційного ладу, державного суверенітету, національної безпеки України; проблеми територіальної організації публічної влади; проблеми функціонування громадянського суспільства; розвитку демократії; конституційно-правові проблеми забезпечення прав людини і громадянина, їх захисту; проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів у конституційне законодавство України тощо.

Сфера цифрової трансформації, що постійно і стрімко розвивається як нова система відносин цифровізації окремих сфер суспільного й політичного життя, необхідність вдосконалення їх правового забезпечення, ступінь розвитку впливають, безумовно, на теоретико-правову оцінку України як суверенної демократичної, правової, соціальної конституційної держави, її та громадянського суспільства трансформацію, механізм реалізації конституційних прав людини і громадянина, в тому числі й у цифровому форматі, оптимізацію загроз у цифровому середовищі для безпеки людини, національної безпеки держави, на інституційний розвиток конституціоналізму тощо [2].

Оскільки в основі модернізації конституціоналізму в умовах сучасних тотальних трансформацій як найактуальнішої проблеми сучасного державотворення, соціально-економічного розвитку України лежить системний підхід, на оновлення його парадигми як об'єктивної тенденції сучасних наукових підходів має бути спрямований комплексний теоретико-правовий аналіз процесів, пов'язаних із впровадженням новітніх ІКТ, цифрових технологій в усіх сферах суспільного життя, оцінки національної практики інформатизації, функціонування елементів е-демократії, е-урядування; механізму реалізації конституційно-правового статусу людини і громадянина за умов сучасної тотальної цифровізації; можливих ризиків у сфері правореалізації тощо.

Сучасні трансформаційні, цифрові процеси як глобальні, так і національні, зумовили у науковому, правовому, політичному, соціальному середовищі зумовили, зокрема, появу численних новітніх термінів і понять, трансформацію вже існуючих, в тому числі й юридичних, переосмислених і уточнених в умовах сучасних процесів.

Водночас, незважаючи на численні наукові пошуки вітчизняних та зарубіжних вчених, концептуально заявлена сфера цифрової трансформації суспільних відносин, стан та прогнозування подальшого її функціонування, розвитку та вдосконалення правового забезпечення, вплив на зростання різноманітних ризиків та загроз для держави, суспільства в цілому, реалізацію конституційно-правового статусу людини і громадянина, охорону і захист прав і свобод, на інституційний розвиток національного конституціоналізму, його функції, предметну сферу, систему тощо залишаються недостатньо дослідженими у сучасній вітчизняній науці.

Науковий інтерес саме до проблематики впровадження цифрових технологій, їхнього впливу на функціонування світових конституційних систем або ж засад конституційно-правового регулювання цифрового середовища, що при цьому формується, обумовили появу інноваційного термінопоняття «цифровий конституціоналізм» («digital constitutionalism»), яке згодом трансформувалось у науковий концепт, пов'язаний з аналізом конституціоналізації цифрових відносин. Формування концепту новітнього феномену світового конституціоналізму, фази його розвитку розвивається за міждисциплінарним підходом таких наук, як філософія, правова інформатика, політологія, теорія права, соціологія та ін. і є свідченням продуктивності ідей з цього приводу.

Втім, незважаючи на значний науковий інтерес, доктринальне визначення названого феномену все ще не отримало завершеної форми, чіткої загальноновизнаної дефініції термінопоняття. На даний період на загальних засадах цифровий конституціоналізм набором традиційних конституційних цінностей, адаптованих до нових вимог цифрового середовища [3]. З його позицій суспільство має реагувати на недоліки цифрових технологій і забезпечувати ідеали, цінності й принципи сучасного демократичного конституціоналізму, підтримувати його систему балансу і гарантій.

Аналіз концептуальних засад, основних теоретичних моделей виокремлення цифрового конституціоналізму – актуальний аспект вітчизняної науки. У наукових працях українських дослідників концептуалізація цифрового конституціоналізму як найбільш актуального та перспективного напрямку розвитку сучасного загального конституціоналізму стала предметом уваги порівняно нещодавно, на відміну від доробку зарубіжних фахівців. Окремими авторами здійснюються, зокрема, спроби комплексного дослідження новітнього феномену, яким є цифровий конституціоналізм, визначення його поняття, принципів, особливостей, перспектив можливого нормативного врегулювання відносин у цифровому середовищі тощо [4].

Процеси цифрової трансформації, цифровізації впливають на переосмислення традиційної предметної сфери сучасного конституціоналізму, консти-

туційного права, конституційного законодавства і, безумовно, конституційної основи, яка наразі формується.

Йдеться про численні багатовекторні складні процеси, практику їх здійснення, проблеми інституційного, організаційно-правового характеру, пов'язані з впровадженням названих технологій, їхній вплив на реалізацію конституційних встановлень щодо цінностей, зокрема, про модернізацію фундаментальних прав, свобод людини і громадянина, як основи конституціоналізму. ІТ, цифрові технології створюють нові можливості як для забезпечення реалізації, так і рівня їх захищеності. Водночас, зрозуміло, що завданням новітнього феномену загалом є забезпечення реалізації всіх елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина, який набуває принципово нового змісту в умовах розвитку цифрового середовища, а сьогодні ще й у тяжких реаліях загарбницької війни проти України.

Цифрова дійсність зумовила визнання на концептуальному рівні новітніх прав людини, «цифрової особистості», як обґрунтовують, пов'язаних із впровадженням ІКТ, цифрових технологій, функціонуванням у цифровому середовищі, а саме, цифрових прав (digital rights).

Певно, що сучасна доктрина конституціоналізму потребує принципово нової парадигми розуміння юридичної природи, сутності, змістовного як наповнення новітніх, так встановлених традиційних прав людини, переосмислити традиційні правові моделі гарантування та закріплення на нормативному рівні фундаментального права людини на інформацію, інших інформаційних прав і свобод у світлі розвитку цифрових технологій.

Не розвертаючи поглибленого дискурсу, зазначимо, що розроблення питання про виокремлення, видову класифікацію умовно самостійної групи під назвою «цифрові права» у наукових дослідженнях вітчизняної науки – популярна проблематика [6].

Розробка концепту цифрового конституціоналізму актуалізується, наприклад, у контексті розуміння, аналізу здійснення політичної влади, формування конституційно-правових засад її функціонування в умовах цифровізації і, зокрема, з огляду на виклики, які несе у собі використання новітніх цифрових технологій для сучасних демократичних процесів.

Доктринально система сучасного українського конституціоналізму спрямована, як відомо, на обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Такий підхід надає змогу акцентувати увагу саме на поширенні демократичних цінностей, вдосконаленні процесів безпосередньої і представницької демократії, розвитку інститутів громадянського тощо.

Складовою цифрового конституціоналізму має стати дієвий правовий механізм забезпечення, зокрема, прозорості, відкритості діяльності органів публічної влади, підзвітності суб'єктів владних повноважень, доступу до публічної інформації, здійснення форм е-демократії, реалізуючи першочергово її цільову сутність - залучення громадян до вирішення різноманітних суспільно-політичних завдань з використанням технологічної складової. Таким чином, сучасний етап його розвитку вимагає розробки нових відповідно до стратегічних напрямків суспільного розвитку та існуючих місцевих практик, переосмислення деяких існуючих концептуальних засад функціонування таких, зокрема, концептів, як «е-парламентаризм», «е-парламент», «е-голосування», «е-консультації», «е-петиції», «е-опитування», «цифрова громада» тощо.

Варто сказати про актуальність для новітньої доктрини сучасного конституціоналізму оновлення вітчизняної теорії парламентаризму, формування концепції е-парламентаризму, дослідження засад, форм, потенціалу функціонування парламенту як представницького органу в умовах розвитку цифрової держави на тлі теперішніх умов її існування [7].

Стан сучасного українського конституціоналізму як явища, що має змінюватися, трансформуватися, реагуючи на різноманітні чинники державотворення, напрями його розвитку, зумовлений, наприклад, необхідністю проведення внутрішніх системних демократичних політичних, економічних, правових та інших реформ як передумови досягнення поставленої стратегічної мети держави щодо набуття у перспективі статусу повноправного члена Європейського Союзу.

Зокрема, з переходом суспільства на новий етап соціально-економічного розвитку, завдання цифрової трансформації українського суспільства на тлі численних як глобальних, так і внутрішньополітичних, викликів й загроз національній безпеці в інформаційній сфері, гострою є потреба у створенні нового та оновлення наявного юридичного інструментарію для комплексної, системної організації і врегулювання інформаційно-комунікаційних, цифровізаційних процесів у суспільстві, державі, формування національного інформаційного простору та його захисту, вирішення проблем входження до світового, європейського інформаційного просторів на засадах забезпечення інформаційного суверенітету, інформаційної безпеки, взаємодії внутрішньодержавних та міжнародно-правових норм тощо.

За умов динамічних процесів жорсткої міжнародної конкуренції та інтенсифікації впливів глобального інформаційного простору на національні інформаційні ресурси, коли серед головних ділянок зіткнень і боротьби різновекторних інтересів держав стає якраз інформаційне середовище, проблема захисту інформаційного (цифрового) суверенітету будь-якої з них як інтегрованого

компоненту загального суверенітету, незалежності, основоположного елементу її національної (інформаційної) безпеки набуває беззаперечної значущості.

При цьому необхідно виокремити відповідні суспільні відносини, встановити їх приналежність до конституційно-правових відносин, що входять до предметної сфери конституційного права, конституційного законодавства, опосередковують напрями його розвитку та вдосконалення на сучасному етапі:

Зрозуміло, що трансформаційні процеси потребують інституціоналізації, де ключове значення належить Конституції України як Основному Закону. Відповідно до одного із принципів конституціоналізму верховенства конституції вони є основоположними для функціонування інформаційних, цифрових відносин, інституціоналізації у процесах їх цифрової трансформації, структурними складовими відповідного розгалуженого національного законодавства, що забезпечує функціонування таких концептів, як «інформатизація суспільства», «інформаційне суспільство», «електронна держава», «інформаційна функція держави» тощо, форми прояву яких вже отримали своє реальне втілення.

Конституція України закріпила цілу низку фундаментальних цінностей, як основоположних ідей, благ, засад функціонування і розвитку правовідносин у національній інформаційній сфері, соціального призначення держави щодо їх гарантування, впорядкування. Зокрема, конституційне закріплення забезпечення інформаційної безпеки країни як однією з найважливіших функцій держави, справи всього українського народу фундаментального права на інформацію та цілого кола інформаційних прав та свободи людини і громадянина, окремих гарантій їх реалізації тощо стало об'єднуючим чинником для становлення і розвитку вітчизняного законодавства в системі їх правового регулювання, формування відповідних самостійних правових інститутів.

Йдеться, зокрема, про конституційні норми, що встановлюють зміст фундаментального права людини на інформацію, інші інформаційні та конституційні права та свободи людини і громадянина, які мають інформаційну складову, конституційні обмеження поширення інформації в державі та суспільстві та ін. (зокрема, положення статей 31, 32, 34, 50, 54 Основного Закону), які у сучасній науковій, навчальній літературі загальноприйнято ідентифікувати інформаційними правами.

Конституційні приписи щодо закріплення принципу політичної, економічної та ідеологічної, багатоманітності як засад суспільного життя в Україні, заборони цензури, визнання однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу забезпечення її інформаційної безпеки (ст. 15, 17 Конституції України); гласності судового процесу як однієї із засад судочинства (п. 7 ст. 129 Основного Закону) та ін. з прийняттям Основного Закону опосередковували різноманітні національні інформаційні правовідносини, інститути

у різних галузях життєдіяльності суспільства та держави, об'єктом і предметом яких стали відповідного виду інформація, інформаційні права, появу нових категорій і понять, які функціонують, отримують подальший розвиток у сучасних комунікативних практиках. Можна також згадати про конституційний перелік виключного законодавчого визначення питань в інформаційній сфері, які стосуються засад утворення і діяльності засобів масової інформації; організації державної статистики та інформатики (ст. 92 Основного Закону).

Водночас декларативне формулювання названих конституційних норм не дають повного розуміння гарантій реалізації права кожного на інформацію відповідно до міжнародних стандартів, а, отже, ускладнена реальна пряма дія конституційних норм (ч. 3 ст. 8 Основного Закону) щодо забезпечення інформаційних прав.

У зв'язку з цим і з огляду на висловлену доцільність конституційної модернізації на сучасному етапі державотворення при можливому оновленні тексту Конституції України існує потреба уточнення, доповнення конституційних положень щодо так і не реалізованих за час їх дії названих гарантій. Це, зокрема, стосується надання всім учасникам відповідних суспільних відносин державних гарантій рівних прав і можливостей щодо реалізації відповідних прав і свобод, зокрема, доступу до інформаційних технологій (Інтернету); закріплення прямого обов'язку державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (суб'єктів владних повноважень) забезпечувати доступ до відкритої інформації, відомостей, що представляють інтерес для громадськості, без необґрунтованих відмов у наданні, передбачених законодавством для обов'язкового оприлюднення; можливості притягнення винних до юридичної відповідальності за порушення доступу до інформації тощо. Подібні приписи містяться в конституційних актах багатьох зарубіжних держав.

Названі вище та інші конституційні положення є актуальними й для новітніх процесів впровадження ІТ, коли їх застосування призводить до трансформації традиційних інститутів, появи нових об'єктів і суб'єктів, змісту суспільних правовідносин, що потребують ефективного правового врегулювання. Вони є нормами загального характеру, які можуть застосовуватись і до певних відносин цифровізації.

З визнанням новітніх цифрових прав і свобод людини окремі автори, наприклад, акцентують увагу на недосконалості їх правового регулювання, на доцільності конституціоналізації, на рівні окремих норм Основного Закону.

Значущості набувають питання відповідності норм Конституції України сучасним реаліям функціонування в контексті процесів, притримуючись логіки заявленої проблематики, цифрової трансформації суспільних відносин, пошуку

шляхів забезпечення їх дієвості, вироблення та затвердження на перспективу можливих змін до Основного Закону.

У зв'язку з цим для якісно нових умов сучасного праворозуміння у доктрині сучасного вітчизняного конституціоналізму, коли держава взяла на себе зобов'язання щодо реформування законодавства відповідно до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів, що сприяє виявленню чинників, які раніше не враховувалися або ігнорувалися, актуалізується проблема посилення науково обґрунтованого підходу до розробки наукою конституційного права загалом юридичною наукою як комплексної проблеми основоположних понять, категорій у сфері, зокрема, цифрової трансформації, процесів цифровізації.

Недоліки чинного законодавства, зокрема, істотні прогалини, неузгодженість, нечіткість правових приписів, що мають місце разом з тим є результатом сучасної тенденції законодавця до ігнорування науково обґрунтованих підходів у правотворчій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Стратегія сталого розвитку Україна-2020 : Указ Президента від 12.01.2015 р. № 5. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>; Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розп. Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p>; Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018–2020 роки : розп. Кабінету Міністрів України від 17.01.18 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text>; Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року : розп. Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1467-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-p#n15>.
2. Белов Д. М., Белова М. В. Сучасний конституціоналізм України в умовах європеїзації вітчизняного права. *Аналітично-порівняльне право*. 2022. № 5. С. 34–39.
3. Костецька Т. А. Про розвиток сучасного конституціоналізму в контексті новітніх інформаційно-комунікаційних процесів. *Правова держава*. Вип. 36. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2025. С. 351–361.
4. Бочарова Н. Цифровий конституціоналізм у сучасному інформаційному суспільстві. *Соціальний Калейдоскоп*. 2022. № 2 (3–4). С. 74–84. URL: <https://doi.org/10.47567/2709-0906.3-4.2022.74-84>.
5. Костицький М. В., Бесчасний В. М., Кушакова-Костицька Н. В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні: онтологія на антропології права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2/24. С. 9–26. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1510/1504>.

6. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 1. С. 15–23; Правдюк А. Л. Конституціоналізація цифрових прав людини. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9 (23) С. 44–54. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9\(23\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9(23)); Размєтаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2020/4.pdf.
7. Костецька Т. А. Про електронний парламентаризм в Україні: стратегія впровадження та чинники розвитку. *Правова держава*. Вип. 33. Київ : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2022. С. 314–324; Костецька Т. А. До питання про сутність електронного парламенту: український вимір. *Правова держава*. Вип. 34. Київ : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. С. 291–303.

Володимир КОЧИН

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
науковий консультант судді
Конституційного Суду України

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УПОРЯДКОВАНOSTІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМА ТРЬОХ ПОРЯДКІВ

Сучасна правнича доктрина розуміє право як засновану на уявленні про справедливість міру свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, формується у процесі повторюваних суспільних відносин та визнається й охороняється державою [9, с. 148]. Безумовно, право пізнають як відповідну систему, що має упорядковані елементи, унаслідок чого предметом наукового пошуку є такі категорії «правова система», «система права», «правовий порядок» тощо.

Правопорядок є складною системою, яка формується внаслідок взаємодії державної волі, правової системи, що зазнає впливу громадянського суспільства, правозастосовної діяльності органів держави та їх посадових осіб, рівня правосвідомості учасників правовідносин, а також юридичних та інших засобів забезпечення реалізації прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [7, с. 35–36].

Упорядкованість суспільних відносин не може бути зведена виключно до діяльності держави. Вона є результатом взаємодії різних суб'єктів та механізмів регулювання, серед яких державне регулювання поєднується з приватною ініціативою, самоорганізацією та саморегулюванням. Тому, пропонуємо розглядати такі ділянки впорядкованості суспільних відносин: 1) публічний порядок (public order); 2) економічний порядок (economic order); 3) соціальний порядок (societal order). Такий поділ дає змогу розмежувати різні механізми впорядкування суспільних відносин залежно від домінуючого суб'єкта та способу їх організації: публічне регулювання, економічну координацію та соціальну самоорганізацію.

У науковій літературі існує твердження, що «публічний порядок є певним ідеалом, до якого прагне суспільство, і саме з цією метою воно делегує свої повноваження владі, яка створює певні механізми у вигляді правових норм, що покликані стати конструкціями, спираючись на які уповноважені на те органи публічної влади будуть регулювати відносини у сфері охорони прав

і свобод особи та громадянина»; тому публічний порядок – основа, соціальний еталон відносин у соціумі [5, с. 75].

Примітно, що категорія ‘публічний порядок’ застосують у цивільному законодавстві як одну із підстав нікчемності правочину. Так, правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним (частина перша статті 228 ЦК України). У юридичній літературі існує твердження про синонімічність понять ‘публічний правопорядок’, ‘основи правопорядку’ та як наслідок ‘правовий порядок’ [8, с. 371–372].

Конституція України не містить вказівки про ‘публічний порядок’. Так, стаття 19 Основного Закону України встановлює засади правового порядку (частина перша), а також основний обов’язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб (частина друга). Натомість об’єктом конституційної охорони є не публічний порядок, а ‘громадський порядок’ (статті 35, 36), що до прикладу суголосно із приписами статті 8 Конституції Нідерландів (*openbare orde*).

Поняття ‘громадський порядок’ розглядають у кримінально-правових та кримінологічних дослідженнях як об’єкт правової охорони, зокрема «закріплені у нормах права та історично сформованих нормах моралі; уособлюють культурні, моральні та естетичні соціальні норми, які визначають правила поведінки людей у таких сферах діяльності, як побут, виробництво, дозвілля, сім’я, спорт, охорона здоров’я; є виразником нормального стану стосунків між людьми, належного ставлення до здоров’я осіб, державної, комунальної, приватної чи іншої форми власності» [4, с. 278].

Отже, під публічним порядком у цьому дослідженні розуміємо стан унормування суспільних відносин із здійснення органами держави та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами повноважень щодо забезпечення стабільності суспільних відносин, зокрема на ділянці основоположних прав та свобод людини, а також засад функціонування соціальних інститутів (держави, територіальної громади, суспільства та інших).

У демократичній та правовій державі поруч з публічним порядком формується приватний порядок, який має переважний прояв у соціальному порядку (відповідно до приватної ініціативи в нормування відносин), та певну дієвість у економічному порядку в умовах економічної конкуренції. Так, у літературі виділяють три умови прийнятності переваг приватного порядку: 1) можливість координації у мультирівноважному середовищі; 2) «страх» перед неюридичними санкціями; 3) інтернаціоналізація [1, с. 467].

Конституція України встановлює ділянки відносин, що визначаються та встановлюються виключно законами (стаття 92), а також порядок реалізації конституційних прав (наприклад, статті 26, 29 – 36 та ін.) та правовий статус конституційних органів (зокрема, статті 98, 100). Такий конституційний підхід створює парламентський обов'язок унормувати відповідні відносини, однак це не обмежує законодавчий орган у формуванні системи законодавства. Окрім того, законодавець, унормовуючи суспільні відносини, має забезпечити міру свободи приватного врегулювання відносин.

До такої міри належить формування так званого «економічного порядку», який має бути збалансованим відповідно до конституційних приписів щодо режиму власності та статусу власників, соціальної спрямованості економіки (частини третя, четверта статті 13), економічної безпеки України (частина перша статті 17), а також низки економічних прав людини, передусім права на підприємницьку діяльність (стаття 42).

Економічний порядок розуміємо у широкому значенні, яке охоплює як підприємницьку, так і непідприємницьку діяльність, що забезпечує належне функціонування економічної системи. Для забезпечення її функціонування виникає потреба у належному правовому регулюванні та впливі на економічні відносини шляхом їх закріплення, стимулювання та охорони [6, с. 142].

У літературі економічне регулювання розглядають окремо та виділяють структурне регулювання, що спрямоване на структуру ринку (порядок входження та виходу, вимоги до кваліфікації тощо); а також здійснене регулювання, що спрямовує вплив на поведінку виробників та споживачів на ринку; економічне регулювання застосовується переважно до природних монополій та значних структур на ринку, натомість соціальне ж регулювання стосується регулювання у сфері навколишнього природного середовища, захисту прав споживачів чи трудових прав з метою створення рівних можливостей [10, с. 27].

Соціальний порядок (не плутати із відносинами із соціального забезпечення) формують у межах відповідної соціальної організації, відмінної від держави та територіальної громади. О. фон Гірке розмежовував сфери права, в яких перебуває індивід особисто, у відповідній асоціації, а також державі. Так, приватне право обмежує волю особистості, натомість публічне право має наказовий характер впливу на волю. Якщо публічне право виходить від держави, то приватне право – від суспільних організацій, подібно до держави. Таким чином, окрема асоціація займає проміжне місце у регулюванні відносин між особистістю та державою, тим самим формується теорія соціального права [2, с. 72–75].

У сучасному розумінні соціальний порядок формується у межах саморегулювання суспільних відносин. Держава може встановити законом межі само-

регулювання, самоорганізації чи ділянку відносин, які регулює асоціація щодо своїх учасників (членів). Ідеться про формування нормативної моделі, в межах якої учасники суспільної організації узгоджують власні дії, які не повинні суперечити сутності свободи об'єднання, конституційних приписів та норм права.

У юридичній літературі виокремлюють п'ять моделей саморегулювання: 1) кодекси поведінки (*codes of conduct*) – урядова долученість має низький рівень, а кодекс ґрунтується на домовленостях між учасниками організаційної єдності; 2) законне саморегулювання (*statutory self-regulation*) – високий рівень делегування державою саморегулювній організації регуляторних функцій, встановлених законом; 3) регулювання встановлене фірмою (*firm-defined regulation*) – суб'єкти господарювання відповідальні перед урядом за дотримання «основних» правил, які ним розробляються, та зобов'язані ухвалити власні правила щодо конкретного застосування; 4) контрольоване саморегулювання (*supervised self-regulation*) – делегування повноважень саморегульованим організаціям із зазвичай обов'язковим членством для здійснення економічної діяльності; 5) регуляторне самоврядування (*regulatory self-management*) – відповідно до домовленості між урядом та самоврядною організацією (договірне або уповноважене за законом), яка не має широких повноважень подібно до саморегулювній організації [3, с. 245, 251, 256, 259, 262].

У Спеціальному дослідженні Венеційської Комісії «Осучаснене Мірило правовладдя» [CDL-AD(2025)002] (12–13 грудня 2025 року) вказано, що існують також сфери, де з'явилися приватні суб'єкти з таким рівнем домінування в певних секторах, що обсяг їхніх повноважень можна розглядати як еквівалентний тим, що зазвичай здійснюють суверенні держави; правовладдя полягає в регулюванні основних концентрацій влади, незалежно від їх походження, і таким чином виходить за рамки вимоги регулювання повноважень, які держава прямо делегувала приватним структурам; якщо і коли приватні сторони виконують публічні завдання (включаючи надання публічних послуг), здійснюючи владу, аналогічну державній, або до такої міри, що таке здійснення може загрожувати основним елементам демократії, правам людини або самому правовладдю, то ця приватна влада також повинна підлягати належному регулюванню з боку демократично обраного законодавчого органу та ефективному нагляду з боку судів, а не залишатися виключно під контролем через «свободу договору» або ринкові сили (див.: пункт II.A.3.29).

Проявом такої «приватної нормативності» є адвокатура України – «недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку,

встановленому цим Законом» (частина перша статті 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Конституційний Суд України у Рішенні від 10 вересня 2025 року № 4-р(II)/2025 висловив такі юридичні позиції відповідно до зміни конституційного статусу адвокатури України:

– «рішення та інші акти органів адвокатського самоврядування застосовні лише щодо визначеного і професійно обумовленого кола осіб – адвокатів, які добровільно обрали професію правника та статус адвоката й, як наслідок, мають підпорядковуватись самоврядним механізмам регулювання адвокатської діяльності. Рішення та інші акти органів адвокатського самоврядування встановлюють професійну діяльність адвокатів та не визначають їхніх прав і обов'язків у розумінні частин другої та третьої статті 57 Конституції України та інших її приписів» (абзац третій підпункту 4.8 пункту 4 мотивувальної частини);

– «Реалізація місії адвокатури України в механізмі захисту людських прав є складним завданням, що вимагає від кожного адвоката та органів адвокатського самоврядування професіоналізму, чесності та сумлінності.

Відносини між адвокатами та органами адвокатського самоврядування мають виникати і розвиватися не лише в межах вимог, визначених Конституцією України й законами України, а також із дотриманням духу корпоративної єдності та взаємоповаги. Тому органи адвокатського самоврядування мають забезпечити гласність своєї діяльності, зокрема відкритість та приступність ухвалених ними рішень, що є обов'язковими до виконання всіма адвокатами. Водночас адвокати мають бути професійними, чесними і сумлінними під час ознайомлення та виконання цих рішень» (абзаци другий, третій підпункту 5.6 пункту 6 мотивувальної частини).

Конституція України не лише гарантує незалежність адвокатури (частина друга статті 131²⁾), а й визначає її як недержавний самоврядний інститут (на відміну від «добровільного професійного громадського об'єднання» згідно із статтею 1 Закону України «Про адвокатуру» 1992 року, що втратив чинність), якому держава не делегує повноваження із встановлення відносин у професійному середовищі, а визнає його незалежною (фактично саморегулювальною організацією), для якої створює належні умови для діяльності та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності (стаття 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Однак, межі такої самоврядності головним чином не можуть суперечити конституційним приписам.

Підводячи підсумок, констатуємо наступне: 1) правопорядок є належним станом упорядкованості суспільних відносин, який не обмежується публічно-владним впливом, оскільки у демократичній та правовій державі він формується також через економічну координацію та соціальну самоорганізацію;

2) публічний, економічний та соціальний порядок відображають різні механізми впорядкування суспільних відносин, що дозволяє розглядати правопорядок як різнорівневу систему організації суспільства, керовану правом; 3) соціальний порядок виникає внаслідок нормативної самоорганізації соціальних організацій, які реалізують автономію у межах, визначених правом; 4) приватна нормативність є одним із механізмів формування соціального порядку, однак її автономія не має абсолютного характеру і підлягає конституційно-правовим обмеженням; 5) адвокатура України є прикладом інституційної автономії та приватної нормативності, що підтверджує можливість формування соціального порядку недержавними організаціями за умови його здійснення в межах Конституції та законів України.

Список використаних джерел:

1. Carbonara E. Law and Social Norms. The Oxford Handbook of Law and Economics. Volume 1: Methodology and Concepts. За ред.: Parisi F. Oxford University Press, 2017. С. 466–482.
2. Lewis J. D. The Genossenschaft-Theory of Otto von Gierke. A study in Political Thought. Madison 1935. 185 с.
3. Priest M. The Privatization of Regulation: Five Models of Self-Regulation. Ottawa Law Review. 1998. Вип. 29. № 2. С. 233–302.
4. Артюхова В. В. Хуліганство: сучасні кримінально-правові та кримінологічні проблеми: монографія / за наук. ред. А. А. Музики. Київ : Паливода А. В., 2022. 284 с.
5. Гриценко В. Г. Основні наукові аспекти щодо формування категорій «публічний порядок» та «публічний контроль». Наукові записки. Серія: Право. 2023. Вип. 1. № 13. С. 62–66. <<https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-13-62-66>>.
6. Кочин В. В. Правове регулювання цивільних відносин у невідповідних умовах адаптації до правової системи Європейського Союзу: монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПРН України, 2020. 435 с.
7. Пархоменко Н. М. Нормативно-ціннісні інтерпретації правопорядку. Правопорядок і правовий режим в Україні. Наукова монографія / за ред. А. О. Селіванова Київ : Логос, 2022. С. 24–37.
8. Спасибо-Фатєєва І. В., Морозова С. Е., Сібільов М. М. та ін. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2 : Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 784 с.
9. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
10. Regulation and economics. За ред.: Van der Bergh R. J., Paccas A. M. 2-ге вид. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2012. 781 с.

Євген КРАПИВІН

доктор філософії у галузі права (PhD),
старший викладач кафедри кримінального
та кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ПРИЗНАЧЕННЯ І ЗВІЛЬНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА В КОНТЕКСТІ ЙОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Вступ

Україна продовжує інтеграцію в Європейський Союз – процес, визнаний незворотним на конституційному рівні у 2019 році. У 2022 році Україна отримала статус країни-кандидатки в члени ЄС, а у 2026 році було відкрито перший і головний Кластер «Засади» (Fundamentals), виконання заходів якого найбільше впливає на стан дотримання верховенства права в Україні.

Серед іншого Кластер 1 «Засади», до якого входить розділ 23 «Правосуддя та засадничі права», передбачає низку вимог до системи прокуратури як складника правосуддя. Після відкриття Кластера 1 «Засади» Єврокомісія надала Україні проміжні критерії оцінювання (interim benchmarks), які передбачають серед іншого посилення незалежності та безсторонності судової влади (judiciary). До цих критеріїв входить перегляд процедури призначення і звільнення Генерального прокурора відповідно до європейських стандартів.

Викликом у виконанні цих зобов'язань є той факт, що конституційний статус Генерального прокурора визначений Конституцією України (ст. 131-1 Конституції України), яка згідно з імперативною вимогою ст. 157 Конституції України не може бути змінена під час дії правового режиму воєнного стану. З огляду на це будь-які пропозиції змін до порядку призначення і звільнення Генерального прокурора обмежені конституційними приписами, що зумовлює дискусію стосовно можливості обмеження дискреційних повноважень Президента України та ВРУ в питанні призначення і звільнення Генерального прокурора в цілому.

Таким чином в умовах євроінтеграції важливою є відповідь на питання чи можливо виконати проміжний критерій оцінювання (interim benchmark) щодо деполітизації посади Генерального прокурора без внесення змін до Конституції України. Зокрема які зміни до чинного порядку призначення можуть деполітизувати цю процедуру, залишаючись такими, що відповідають Конституції України.

Стан дослідження

Питання конституційного статусу Генерального прокурора, включно з питанням його призначення і звільнення недостатньо досліджене в українській юридичній науці. Окремі складники розглядались у монографіях А.В. Лапкіна [1, с. 97–98] та С.В. Подкопаєва [2, с. 66–68, 71–74], наукових статтях М.М. Стефанчук [3, с. 264–277], М.В. Руденка [4, с. 47–53] та інших науковців. Зазначені питання також проаналізовано у аналітичних записках, висновках та експертних дослідженнях [5, с. 54–62; 6; 7, с. 190–196].

Мета статті

Метою статті є пошук відповіді на питання відповідності Конституції України змін порядку призначення і звільнення Генерального прокурора, що обмежують дискреційні повноваження Президента України та Верховної Ради України, з урахуванням дії правового режиму воєнного стану, в контексті виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань.

Конституційний статус Генерального прокурора

Конституція України не висуває кваліфікаційних чи інших вимог до Генерального прокурора, лише визначає порядок його призначення і звільнення та строк перебування на посаді. Чинна редакція Конституції України передбачає, що: 1) Генерального прокурора призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України; 2) строк повноважень Генерального прокурора становить шість років; 3) одна й та ж особа не може обіймати посаду Генерального прокурора два строки поспіль (ст. 131-1 Конституції України).

Важливо дослідити розвиток конституційного статусу Генерального прокурора важливе для подальшого розгляду різних підходів до тлумачення норм Конституції, зокрема наміру законодавця враховувати європейські стандарти в сфері прокуратури під час конституційної реформи 2016 року.

Конституційний статус Генерального прокурора змінювався протягом дії Конституції України. В первинній редакції Конституції України, ухваленій вже 30 років тому, визначалось, що Генеральний прокурор призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України (ст. 122 Конституції України 1996 року). Строк повноважень складає п'ять років, обмежень щодо повторності не встановлено.

Таким чином за період дії Конституції України порядок призначення Генерального прокурора не змінювався, адже завжди був наявний подвійний суб'єкт призначення – Президент (ініціатор) та ВРУ (надання згоди). Це при тому, що конституційний статус прокуратури суттєво трансформувалася з наглядом

вого органу за додержанням законності (окремих розділ VII «Прокуратура» поза гілками влади) до органу публічного обвинувачення і процесуального керівництва досудовим розслідуванням в системі правосуддя (розділ VIII «Правосуддя» – суд, прокуратура, адвокатура).

Тому змін зазнали лише: 1) порядок звільнення (первинна редакція Конституції України не передбачала надання згоди ВРУ на звільнення, отже, відносила це кадрові рішення на одноосібний розсуд Президента України); 2) строк перебування на посаді збільшено з п'яти до шести років (що не збігається з каденцією Президента та Верховною Радою України – один з міжнародних стандартів ОЕСР [8, р. 47]); 3) впроваджено обмеження на зайняття посади Генерального прокурора одноразово (стандарт Венеційської комісії Ради Європи) [9] та 4) змінено назву посади з «Генеральний прокурор України» на «Генеральний прокурор».

Європейські стандарти

Для успішної євроінтеграції Україна має відповідати вимогам, поставленим перед нею. Критеріями оцінювання з боку ЄС в частині вимог до Генерального прокурора є: 1) деполітизація порядку призначення і звільнення; 2) об'єктивність; 3) прозорість; 4) заснованість на заслугах (merit-based) [10, р. 8, 28]. При цьому має бути враховано європейські стандарти у сфері прокуратури¹. Такі стандарти не встановлюють єдиної обов'язкової моделі призначення генерального прокурора. Акти м'якого права послідовно наголошують на необхідності забезпечення прозорості процедури призначення, професійності кандидатів та мінімізації політичного впливу. Важливим також є залучення думки професійної спільноти, що зазвичай відбувається у формі надання висновку (оцінки) кандидата з боку органів прокурорського самоврядування [11]. В частині звільнення генерального прокурора порядок має також включати професійну оцінку (конкретне порушення закону) і не бути винятково політичним рішенням Парламенту (саме з цих міркувань наявність можливості звільнити Генерального прокурора простою більшістю голосів від конституційного складу ВРУ була предметом критики Венеційської комісії щодо України [12]).

Проблема конституційності порядку призначення Генерального прокурора

Запровадження конкурсної процедури добору Генерального прокурора дедалі частіше розглядається як спосіб деполітизації посади Генерального прокурора. Один із проєктів Антикорупційної стратегії на 2026–2030 роки [13], який наразі перебуває на розгляді ВРУ, передбачає впровадження конкурсного

1 Під «європейськими стандартами» ми розуміємо широке коло стандартів: Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ, ОЕСР. Ключовими серед них є акти м'якого права Ради Європи (Венеційської комісії, КРЕП, GRECO тощо), які входять до *acquis* Європейського Союзу.

порядку призначення Генерального прокурора. Документ розроблено НАЗК, проте наразі він не є позицією Уряду. Крім того, в червні 2026 року зареєстровано проєкт Закону №15343 [14], яким народні депутати пропонують впровадити конкурс на посаду Генерального прокурора, що буде організовано Вищою радою правосуддя, а до конкурсної комісії входитимуть міжнародні експерти з вирішальним правом голосу.

Далі наводимо декілька аргументів щодо конституційності таких змін з одного боку та неконституційності – з іншого. Ці аргументи можуть бути застосовані до будь-якого обмеження дискреційних повноважень Президента України та ВРУ як подвійного суб'єкта призначення Генерального прокурора (не лише конкурсу на відповідну посаду).

На користь конституційності звуження дискреційних повноважень суб'єкта призначення можна навести такі аргументи:

1. Конституція України визначає дискреційні повноваження суб'єкта призначення, а не порядок його здійснення

Конституція України визначає *лише* суб'єкта призначення. Водночас порядок такого призначення, кваліфікаційні вимоги (освіта, стаж) до Генерального прокурора та інші складники процедури призначення визначаються законами України. З огляду на це ВРУ може деталізувати порядок призначення Генерального прокурора, зберігши подвійний суб'єкт призначення – Президента України за згодою ВРУ.

2. Суб'єкт призначення може самообмежити свою дискрецію, залишаючись в конституційних межах

Подвійний суб'єкт призначення – Президент України за згодою ВРУ – є суб'єктом права законодавчої ініціативи. У разі якщо конкурсна процедура призначення Генерального прокурора впроваджується ВРУ, то може бути застосовано підхід *самообмеження* законодавця. Водночас незалежно від того, чи ініціатором буде ВРУ (тоді Президент України висловлює самообмеження через незастосування вето), чи Президент України (тоді ВРУ акцептує самообмеження Президента України) самообмеження полягає у відмові від повного обсягу дискреційного повноваження обирати будь-якого кандидата з-поміж тих, які відповідають кваліфікаційним вимогам. Тоді будь-який варіант конкурсу з подальшим виконанням рішення конкурсної комісії буде конституційним.

3. Звернення до принципу «дружнього ставлення до міжнародного права», сформованого у правових позиціях Конституційного Суду України

Конституційний Суд України неодноразово звертався до принципу «дружнього ставлення» (або «прихильного тлумачення») до міжнародного права [15; 16]. С. Шевчук зазначає, що під цим принципом слід розуміти звернення

КСУ під час здійснення інтерпретаційної діяльності до міжнародно-правових норм, зокрема ЄКПЛ, а застосування ЄКПЛ без звернення до практики ЄСПЛ неможливе [17]. Дію цього принципу можна відстежити у випадку застосування Конституційним Судом України практики ЄСПЛ, в межах якого КСУ виявляє суперечність між національним законодавством та міжнародно-правовими нормами, обов'язковість яких визнана в установленому законом порядку.

Застосовно до конкурсного порядку добору Генерального прокурора це означає, що впровадження конкурсу буде імплементацією норм міжнародного права – «дружнім ставленням» до стандартів ЄС (деполітизація через впровадження меритократичного добору у виді конкурсу). Необхідність врахування таких стандартів буде зумовлене незворотністю європейського та євроатлантичного курсу України (Преамбула до Конституції України).

До аргументів *проти* конституційності (щодо невідповідності Конституції України) звуження дискреційних повноважень суб'єкта призначення на посаду Генерального прокурора можна віднести:

1. Дискреційні повноваження суб'єкта призначення не можуть бути звужені

Цей аргумент текстуального (формального) характеру звертається до того, що Конституція України чітко окреслила межі процедури призначення Генерального прокурора: «Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України» (ст. 131-1 Конституції України). Жодних інших вимог до процедури не встановлюється, отже, жоден конкурс чи консультації, чи інший формат відходу від волі подвійного суб'єкта призначення неможливий. Необхідно розрівняти кваліфікаційні вимоги, які дійсно можуть обмежуватись спеціальним законом та порядок призначення, тобто свободу розсуду суб'єкта призначення у тому хто з-поміж осіб, які відповідають кваліфікаційним вимогам, буде призначений на посаду Генерального прокурора.

На противагу цьому, оскільки прокуратура є частиною правосуддя, то можемо порівняти конституційно-правове регулювання призначення суддів і Генерального прокурора. Якщо мова йде про суддів (ч. 1 ст. 128 Конституції України) чи суддів Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 148 Конституції України), то Конституція України *прямо* передбачає конкурс на ці посади. Логічний висновок – для Генерального прокурора конкурс не передбачений. При цьому приклади з виконавчої влади, де конкурси визначаються спеціальними законами нерелевантні, з огляду на місце прокуратури в системі правосуддя і гарантії незалежності прокурора.

2. Законодавець свідомо залишив політичний порядок призначення Генерального прокурора, віднісши прокуратуру до системи правосуддя

У 2016 році розділ VII Конституції України «Прокуратура» було виключено, а розділ VIII «Правосуддя» було доповнено прокуратурою. Водночас порядок призначення і звільнення Генерального прокурора не зазнав змін, а пояснювальна записка до законопроекту та інші матеріали не відображають наміру законодавця змінити політичний порядок призначення Генерального прокурора.

Тож із позиції телеологічного (цільового) тлумачення, тобто наміру законодавця, він і не мав на меті змінити порядок призначення Генерального прокурора. Змінивши інститут прокуратури в системі правосуддя, цей комплекс норм не зазнав змін, отже, подальше звуження дискреційних повноважень Президента України та ВРУ не відповідає наміру законодавця залишити політичний порядок призначення Генерального прокурора як складника системи стримування і противаг в судовій владі.

3. Роль Президента правосудді як частини системи стримування і противаг не може бути зменшена

У 2016 році віднісши прокуратуру до розділу VIII «Правосуддя» Конституції України було повністю збережено ключову кадрову роль Президента України щодо суддів і Генерального прокурора, що є складником системи поділу влади або системи стримування і противаг. Президент України призначає суддів, бере активну роль у створенні судів – і врешті призначає Генерального прокурора. Отже, його повноваження не можуть бути звужені, адже це не просто дискреційні повноваження, а невід’ємний складник системи стримування і противаг та поділу влад в цілому, що забезпечує верховенство права в Україні. За аналогією з цим ВРУ не може звужити обсяг дискреційних повноважень Президента України стосовно призначення членів Кабінету Міністрів України (Міністр оборони, Міністр закордонних справ – п. 10 ч. 1 ст. 106 Конституції України).

Проблема конституційності порядку звільнення Генерального прокурора

Європейські стандарти передбачають, що звільнення Генерального прокурора з посади має відбуватись на підставах, перелік яких є вичерпним і відповідає принципу юридичної визначеності. Водночас порядок звільнення Генерального прокурора може мати лише професійний характер, а не політичний. Наразі це потребує змін двох типів: 1) вдосконалення чинної процедури звільнення Генерального прокурора з підстав вчинення ним дисциплінарного проступку або виникнення підстав несумісності – за поданням ВРП та/або КДКП; 2) скасування вотуму недовіри як повноваження ВРУ припинити повноваження через відставку Генерального прокурора з посади (п. 25 ч. 1 ст. 85 Конституції України). Конституційність першого кроку сумнівів не викликає, а стосовно другого можна застосувати всі аргументи, наведені щодо порядку призначення Генерального прокурора.

Проте варіантів деполітизувати цю процедуру без внесення змін до Конституції України у ВРУ більше, адже її процедурний Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» містить порядок розгляду вотуму недовіри, заслуховування Генерального прокурора, надання висновку профільним комітетом тощо.

Висновки

Деполітизація посади Генерального прокурора шляхом перегляду порядку його призначення та звільнення є умовою євроінтеграції України. При цьому в умовах дії правового режиму воєнного стану способи досягнення цієї мети обмежені питаннями конституційного статусу Генерального прокурора. Звуження дискреційних повноважень подвійного суб'єкта призначення Генерального прокурора – Президента та ВРУ – викликає сумніви з позиції Конституції України. Проте наперед визначити позицію Конституційного Суду України, перед яким може постати таке питання, неможливо, адже з позиції конституційного права існують аргумент як на користь конституційності таких змін, так і протилежного змісту. В усякому разі рішення залишається на розсуд законодавця, проте політичні та юридичні ризики такого кроку мають бути враховані, а подальша дискусія з цього питання знайти обґрунтовану відповідь на ступінь таких ризиків.

Список використаних джерел:

1. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.
2. Подкопаєв С. В. Теоретико-правові засади модернізації прокуратури в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук / Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 494 с.
3. Стефанчук М. М. Реформа органів прокуратури в Україні: кадрове перезавантаження чи дискримінація за професійною ознакою? *Право України*. 2020. № 4. С. 264–277.
4. Руденко М. В. Генпрокурори незалежної України: 30 років політико-правового досвіду з передумов призначення на посаду, строку повноважень та підстав звільнення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1 (41). С. 47–53.
5. Крапивін Є. О., Хавронюк М. І., Писаренко Д. В. Оцінка державної політики у сфері реформування прокуратури України протягом 2014–2023 років. *Адвокат майбутнього*. 2023. 200 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0c201847-6016-4e4b-bd68-0a941912cb42>.
6. Деполітизація порядку призначення і звільнення Генерального прокурора: європейські моделі, конституційні аспекти та можливі сценарії для України. Аналітична записка / Лабораторія законодавчих ініціатив. Червень, 2026.

- 33 с. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/hto-i-yak-maye-pryznachaty-ta-zvilnyaty-generalnogo-prokurora-bachennya-lzi>.
7. Тиньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» та розділу 24 «Юстиція, свобода та безпека» Звіту Європейської комісії щодо прогресу України в межах Пакета розширення Європейського Союзу у 2024 році / Коаліція громадських організацій. 2025. 1077 с. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/10/shadow-report-2025-ua-1.pdf>.
 8. OECD. The Independence of Prosecutors in Eastern Europe, Central Asia and Asia Pacific. 2020. 200 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/01/the-independence-of-prosecutors-in-eastern-europe-central-asia-and-asia-pacific_2c34f09e/3341b41f-en.pdf.
 9. Venice Commission. Report on European Standards as regards the Independence of the Judicial System: Part II – The Prosecution Service. 2010. URL: <https://rm.coe.int/1680700a60>.
 10. Accession Document. European Union Common Position – Cluster 1: Fundamentals. Brussels, 12 June 2026. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD-18-2026-INIT/en/pdf>.
 11. CDL-AD(2017)028, Poland – Opinion on the Act on the Public Prosecutor's office. § 33. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)028-e).
 12. CDL-AD(2013)025, Ukraine – Joint Opinion on the Draft Law on the Law on the Public Prosecutor's Office. §14. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)025-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)025-e).
 13. Проект Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026–2030 роки від 13.05.2026 № 15230. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70026>.
 14. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення незалежності посади Генерального прокурора від 22.06.2026 № 15343. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70230>.
 15. Рішення КСУ від 01.06.2016 № 2-рп/2016 (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/1858>.
 16. Рішення КСУ від 08.09.2016 № 6-рп/2016 (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/1924>.
 17. Шевчук С. Узгодженість практики ЄСПЛ та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 4–5. С. 122–130.

Елизавета ЛЬВОВА

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ХАРАКТЕРНІ РИСИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА КОРОЛІВСТВІ НІДЕРЛАНДІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Починаючи з 1990-х років концепт «конституційна стабільність» не отримував значної уваги вітчизняних конституціоналістів в порівнянні із увагою публікацій про «конституційну дестабілізацію» та «конституційні кризи». Водночас, останнім часом в Україні динамічність конституційного законодавства приймається дослідниками як данність, є недооціненою теоретичною характеристикою та не є терміном, закріпленим в законах.

Своєю чергою, стабільність також є функціональною властивістю конституційного законодавства України і ґрунтується багато в чому на іманентності законодавства, оскільки саме незмінність основоположних конституційних принципів (верховенство права, народовладдя, поділ влади, права людини тощо) забезпечує стабільність правової системи держави. Якщо концепт «іманентність конституційного законодавства» визначає яким є українське конституційне законодавство за своєю сутністю (гнучким, динамічним чи легітимним), тоді саме збереження іманентних властивостей забезпечує стабільність та ефективність, які також є окремими критеріями конституційного законодавства.

Недивно, що конституційне законодавство Нідерландів характеризується високим рівнем стабільності та ефективності, адже воно є результатом багатовікового розвитку державних монархічних інститутів. Водночас ефективність конституційного законодавства Нідерландів визначається не лише її змістом чи юридичною силою, але й здатністю забезпечувати тривалу стабільність політичної та правової системи країни Європейського Союзу. Українське конституційне законодавство є, навпаки, динамічним та адаптивним, оскільки з 1990-х років формується в умовах революційних, кризових, євроінтеграційних та воєнних чинників. Конституція України неодноразово ставала об'єктом масштабних політичних подій 2004, 2010, 2014, 2025 років, коли за судовими рішення йшли реформи, що істотно впливало на модель конституціоналізму та довіру до представників законодавчої та судової влади. Саме тому проблема конституційної стабільності посідає одне з провідних місць у сучасній доктрині порівняльного конституційного права.

Але все ж таки, чому в Нідерландах після 1945 року не було конституційних криз? Чому політичні конфлікти не стали конституційними? Чому ж і сьогодні конституційні кризи не є в Нідерландах популярними?

На нашу думку, саме завдяки повазі до конституційних звичаїв та парламентської відповідальності уряду в Нідерландах сформувалась довіра до демократичних інститутів та конституційних процедур, що забезпечує ефективність нідерландської моделі конституціоналізму.

Водночас, спільним для обидвох конституційних моделей (української та нідерландської) є іманентні принципи конституціоналізму – демократія, захист прав людини і громадянина, верховенство права, законність.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей забезпечення конституційної стабільності в Україні та Нідерландах, визначення спільних і відмінних рис відповідних моделей конституціоналізму, а також формулювання висновків щодо можливостей використання нідерландського досвіду для подальшого вдосконалення українського конституційного законодавства. В рамках цієї статті досліджено рівень практичної реалізації конституціоналізму цих держав в контексті досконалості узгодження з європейськими стандартами, та конституційна значущість політико-правових кризових явищ в Україні та Нідерландах.

Конституційна стабільність є складною багатовимірною категорією, що охоплює юридичні, політичні та соціальні аспекти функціонування держави. У сучасній юридичній літературі вона розглядається не лише як характеристика тривалості дії конституції, але насамперед як показник здатності конституційного порядку забезпечувати передбачуваність державної влади, ефективний захист прав людини та сталість демократичних інститутів.

На відміну від формального розуміння стабільності як відсутності конституційних змін, сучасна доктрина виходить із того, що стабільність є наслідком збалансованості між незмінністю фундаментальних конституційних принципів і можливістю їх адаптації до розвитку суспільства. Саме тому конституція повинна поєднувати стабільність основ державного ладу із достатньою гнучкістю для реагування на нові виклики політичного, економічного та міжнародного характеру.

Вочевидь, що конституційна стабільність Королівства Нідерландів характеризується високим рівнем інституційної послідовності, політичного консенсусу та поміркованого реформування. Незважаючи на те, що Конституція Нідерландів також зазнавала змін, розвиток відбувався без суттєвого порушення безперервності функціонування державної влади.

Сполучене Королівство Нідерландів є унітарною, демократичною, соціальною та правовою державою, парламентською конституційною монархією. Королівство Нідерландів – це суверенна держава, яка складається з чотирьох країн: Нідерланди (європейська частина, Бонайре, Сінт-Естатіус і Саба), острів

Аруба та острів Кюрасао в Карибському морі, Сінт-Мартен – південна частина острова Святого Мартіна). Конституція Нідерландів (*Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden*) 1983 року зі змінами у чинній редакції є результатом тривалого історичного розвитку і поширюється на європейську частину держави та її конституційний лад [2]. Її еволюція відбувалася не шляхом революційних змін, а через поступове вдосконалення конституційних механізмів відповідно до потреб суспільства. Перший проєкт Конституції Нідерландів був внесений на розгляд Зборів видатних осіб у 1814 році і більшістю голосів було закріплено спадковий характер влади, однопалатні генеральні штати та розподіл компетенцій між князем та представницьким органом суверенного князівства Нідерландів. У 1815 році відбулась ратифікація Конституції, було створено Об'єднане Королівство Нідерландів (сучасних Нідерландів та Бельгії), король став правителем та був створений двопалатний парламент. Особливого значення набула конституційна реформа 1848 року, підготовлена під керівництвом Йогана Рудольфа Торбеке, яка започаткувала сучасну модель парламентської монархії, суттєво обмежила політичні повноваження монарха та закріпила принцип політичної відповідальності уряду перед парламентом. Саме ця реформа заклала підвалини сучасної нідерландської конституційної традиції. Також існує Статут Королівства Нідерландів (*Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden*), що був прийнятий у 1954 році. Таким чином, в конституційна стабільність Нідерландів забезпечена багаторівневою моделлю та двома документами конституційної системи. Останній раз в Конституцію було внесено поправку 22 лютого 2023 року, яка розширила першу статтю та заборонила дискримінацію за ознакою інвалідності або сексуальної орієнтації.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, стала результатом складного політичного компромісу та врахувала правові основи української державності УРСР [1]. Конституція незалежної України визначила засади народовладдя, верховенства права, поділу державної влади, гарантій прав і свобод людини, а також механізми взаємодії між органами публічної влади та місцевих влад. Водночас історія її функціонування демонструє, що стабільність конституційного тексту не завжди означає стабільність конституційного ладу. За майже три десятиліття дії Конституція України неодноразово ставала об'єктом масштабних змін. Конституційні зміни 2004 року трансформували форму правління у парламентсько-президентську модель, а у 2010 році Конституційний Суд України визнав Закон № 2222–IV таким, що не відповідає Конституції через порушення процедури його ухвалення, фактично відновивши попередню редакцію Основного Закону. Після подій Революції Гідності у 2014 році парламент повернувся до редакції Конституції 2004 року. Подальші зміни 2016 року були спрямовані на реформування судової влади, а у 2019 році до Конституції було внесено положення щодо стратегічного курсу України на членство в Європейському Союзі та НАТО.

Компаративний аналіз систем України та Королівства Нідерландів є особливо актуальним, оскільки обидві держави належать до європейського правового простору, однак формували свої конституційні системи за різних історичних, політичних і соціальних умов. Саме тому їхній досвід дозволяє глибше зрозуміти природу конституційної стабільності як складного багаторівневого явища.

Сучасна доктрина дедалі більше відходить від формального критерію кількості внесених змін і оцінює конституційну стабільність через ефективність функціонування конституційних інститутів. На думку дослідників Данієля В. Родрігеза та Баррі Р. Вайнгаста (Rodriguez та Weingast), які досліджують американський конституціоналізм, стабільність конституції визначається не складністю процедури її перегляду, а здатністю конституційних інститутів мінімізувати ризики політичного домінування окремих суб'єктів влади. Конституційний порядок є стійким лише тоді, коли всі основні політичні актори переконані, що дотримання Конституції є більш вигідним, ніж її порушення. Саме тому незалежне правосуддя, гарантії прав людини, розподіл влади та ефективні механізми взаємного контролю виступають не лише елементами демократичного устрою, а й фундаментальними чинниками конституційної стабільності [5, с.423].

Інший важливий напрям сучасної доктрини представлений дослідженням німецької дослідниці Іоанни Фрьоліх (Johanna Fröhlich), яка аналізує співвідношення між жорсткістю конституційних процедур і фактичною стабільністю конституційного порядку. Авторка переконливо доводить, що надмірно складні процедури внесення змін можуть мати протилежний ефект: коли конституційні механізми не дозволяють своєчасно реагувати на суспільні потреби, політичні суб'єкти нерідко шукають позаконституційні способи досягнення бажаного результату. За таких умов формальна незмінність Конституції не означає стабільності конституційного ладу, оскільки підривається авторитет самої Конституції як найвищого правового акта [4].

Отже, стабільність не повинна ототожнюватися із незмінністю. Навпаки, демократична конституція повинна поєднувати дві взаємопов'язані властивості: стійкість фундаментальних принципів і здатність до легітимної адаптації. Саме така модель дозволяє уникнути як надмірної політизації конституційного процесу, так і консервації суспільних проблем.

Однією з характерних рис нідерландської моделі є відсутність радикальних конституційних трансформацій. Протягом XX–XXI століть Конституція неодноразово переглядалася, однак більшість змін мали еволюційний характер і були спрямовані на вдосконалення державного управління, розвиток місцевого самоврядування, розширення гарантій прав людини та адаптацію до міжнародних зобов'язань держави. Такий підхід свідчить про високу ефективність конституційного механізму, який дозволяє реагувати на суспільні зміни без порушення фундаментальних принципів конституційного ладу.

Порівнюючи процедури внесення змін до конституції в обидвох державах, варто відзначити, що Конституція України належить до жорстких конституцій, оскільки її перегляд потребує дотримання спеціальної процедури та конституційної більшості у Верховній Раді України. Однак практика засвідчує, що політичні конфлікти неодноразово впливали на реалізацію цих процедур. Натомість у Нідерландах, попри також достатньо складну процедуру перегляду Конституції, ключове значення має політичний консенсус, який значно зменшує ризик використання конституційної реформи як інструменту політичної боротьби. За статтею 137 Конституції Нідерландів процедура внесення змін до Конституції передбачає ухвалення законопроекту двома читаннями двома складами парламенту. Після першого схвалення Палата представників розпускається, проводяться нові парламентські вибори, а новообраний парламент повторно розглядає законопроект, який повинен бути підтриманий більшістю не менш як дві третини голосів. Така процедура поєднує демократичну легітимацію із високим рівнем політичного консенсусу і не є жорсткою.

У цьому аспекті нідерландська модель підтверджує висновки Й.Фрьоліх про те, що ефективність конституційної стабільності залежить не від максимальної складності процедур, а від їхньої здатності забезпечувати легітимне врегулювання політичних конфліктів. Конституція Нідерландів залишається стабільною саме тому, що політичні актори сприймають конституційний процес як єдиний прийнятний механізм реалізації державної політики.

Конституційна стабільність Нідерландів значною мірою ґрунтується також на високому рівні суспільної довіри до державних інститутів. Довіра до парламенту, судової влади, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування забезпечує добровільне виконання конституційних норм і знижує ризик політичної радикалізації. У цьому контексті особливо переконливо виглядають висновки Д. Родрігеза та Б. Вейнгаста, які пов'язують стабільність конституційного порядку з існуванням інституцій, що створюють взаємну довіру між основними політичними суб'єктами та мінімізують стимули до порушення конституційних правил. Водночас було б помилкою вважати нідерландську модель абсолютно позбавленою викликів. Зростання політичної фрагментації, посилення впливу популістських партій, міграційні процеси, необхідність адаптації до права Європейського Союзу та виконання міжнародних зобов'язань створюють нові завдання для нідерландського конституціоналізму. Проте навіть за таких умов зміни здійснюються в межах конституційних процедур, без руйнування демократичних інститутів.

Саме ця особливість дозволяє розглядати Нідерланди як приклад держави, у якій стабільність Конституції є наслідком не консервації правового розвитку, а ефективного функціонування демократичних інститутів. Конституція не пере-

творюється на перешкоду для реформ, але водночас не допускає довільного перегляду фундаментальних принципів державного устрою.

Особливої актуальності проблема конституційної стабільності набула у контексті сучасних викликів європейському конституціоналізму. Італійський дослідник Енріко Албанезі (Enrico Albanesi) звертає увагу на те, що зростання авторитарного популізму створює загрозу не лише окремим демократичним інститутам, а й самій природі конституційної демократії. На його думку, ефективний захист верховенства права вимагає поєднання внутрішньодержавних гарантій із наднаціональними механізмами Європейського Союзу, оскільки саме вони забезпечують додатковий рівень інституційного контролю за дотриманням демократичних стандартів. Водночас європейська інтеграція України відкриває новий вимір конституційної стабільності. Отримання статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу зумовило необхідність масштабних інституційних реформ у сфері судоустрою, боротьби з корупцією, забезпечення незалежності органів правосуддя та вдосконалення системи публічного управління. У цьому контексті конституційна стабільність не означає відмову від реформування. Навпаки, вона передбачає здійснення реформ виключно в межах конституційних процедур та з дотриманням принципів верховенства права.

Саме на цьому акцентує увагу Е.Албанезі, аналізуючи сучасні виклики конституційній демократії в ЄС. На думку автора, верховенство права є не лише юридичним принципом, а й необхідною передумовою довготривалої конституційної стабільності. Коли демократичні інститути послаблюються під впливом авторитарних тенденцій або політичного популізму, формальна незмінність конституції вже не гарантує стабільності конституційного ладу. Саме тому механізми Європейського Союзу, спрямовані на захист верховенства права, набувають дедалі більшого значення для держав, які прагнуть забезпечити стійкість демократичного розвитку, незважаючи на скептичні позиції Нідерландів щодо розширення ЄС (авт.) [3].

У сучасній демократичній державі конституційна стабільність залежить не лише від змісту Основного Закону чи процедури його перегляду, а й від ефективності інститутів, покликаних забезпечувати його верховенство. Центральне місце серед таких інститутів в Україні належить Конституційному Суду України, який відповідно до Конституції є єдиним органом конституційної юрисдикції. Конституційний Суд покликаний гарантувати верховенство Конституції, вирішувати питання конституційності законів та інших нормативно-правових актів, офіційно тлумачити Конституцію, а також забезпечувати баланс між гілками державної влади.

Разом із тим український досвід демонструє, що діяльність Конституційного Суду неодноразово ставала предметом гострих політичних дискусій. Насамперед це стосується Рішення від 30 вересня 2010 року, яким Суд визнав неконституційним Закон України № 2222-IV від 8 грудня 2004 року через порушення

процедури його ухвалення. Не менш показовою стала конституційна криза 2020 року, коли окремі рішення Конституційного Суду щодо антикорупційного законодавства викликали серйозну реакцію українського суспільства, міжнародних партнерів та європейських інституцій. Ця ситуація засвідчила, що конституційна стабільність залежить не лише від формального існування органу конституційної юрисдикції, а й від рівня довіри до його незалежності, послідовності судової практики та належного обґрунтування прийнятих рішень.

Варто звернути увагу на те, що в Нідерландах немає окремого Конституційного суду, оскільки стаття 120 Конституції Нідерландів встановлює, що суди не мають права перевіряти закони та міжнародні договори на відповідність Конституції. Конституційний контроль здійснює парламент (Генеральні штати) та Державна рада, які надають висновки щодо відповідності законопроектів Конституції та правовим принципам до прийняття законів (попередній контроль).

Отже, український досвід свідчить, що незалежність Конституційного Суду повинна поєднуватися з високими стандартами професійної аргументації, відкритістю діяльності та послідовністю конституційної юриспруденції. Лише за таких умов конституційний контроль здатний виконувати стабілізаційну функцію. Повномасштабна збройна агресія РФ стала безпрецедентним викликом для українського конституціоналізму. Запровадження правового режиму воєнного стану зумовило необхідність тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини, зміни порядку діяльності державних органів та концентрації значних управлінських повноважень в інтересах оборони держави. Реформа Конституційного Суду України, удосконалення процедур добору суддів, розвиток антикорупційної інфраструктури та гармонізація законодавства з правом Європейського Союзу свідчать про те, що забезпечення конституційної стабільності дедалі більше пов'язується не із незмінністю тексту Конституції, а з ефективністю демократичних інститутів.

Досвід Королівства Нідерландів підтверджує, що конституційна стабільність формується внаслідок поєднання кількох взаємопов'язаних чинників: ефективних правових процедур, високої політичної культури, розвинених демократичних інститутів, незалежного судочинства та сталих традицій парламентського врядування. Саме тому стабільність нідерландської Конституції є наслідком не її незмінності, а здатності забезпечувати легітимне й передбачуване функціонування державної влади в умовах постійного розвитку суспільства. Конституційний розвиток Нідерландів протягом майже двох століть відзначався послідовністю, поступовістю та відсутністю різких інституційних змін. Конституційні реформи здійснювалися лише після широкого політичного обговорення, що забезпечувало їх суспільну легітимність. Україна, навпаки, після здобуття незалежності перебувала у стані постійного пошуку оптимальної моделі організації державної влади.

У Нідерландах довіра до парламенту, судової влади, уряду та інших державних інститутів формувалася десятиліттями. Вона стала важливим елементом політичної культури та забезпечує добровільне виконання конституційних норм більшістю учасників політичного процесу. В Україні ж інституційна довіра залишається нестійкою. Водночас обидві держави мають спільну рису: визнання верховенства права як фундаментальної засади конституційного ладу. Саме ця обставина створює необхідні передумови для подальшого розвитку демократичних інститутів. Дослідник з Нідерландів, професор Рамзес Вессел слушно зауважує важливість принципів європейського права (верховенство та прямий ефект) та міжнародного права для європейських держав [6]. Особливого значення зазначений принцип набуває у контексті європейської інтеграції України. У сучасних умовах дотримання стандартів верховенства права є не лише внутрішньодержавним обов'язком, а й необхідною передумовою успішного просування України до членства в Європейському Союзі.

Порівняльний аналіз засвідчив, що конституційна стабільність Королівства Нідерландів значною мірою зумовлена історично сформованою політичною культурою, високим рівнем інституційної довіри та традицією досягнення широкого суспільно-політичного консенсусу. Особливістю нідерландської моделі є поступовий характер конституційного розвитку, за якого зміни до Основного Закону відбуваються не як реакція на політичні кризи, а як результат тривалого процесу узгодження інтересів різних суспільних груп і політичних сил. Досвід Нідерландів переконливо демонструє, що широке залучення громадянського суспільства та політичний консенсус значно підвищують легітимність конституційних змін.

Важливим результатом дослідження є підтвердження того, що реальна конституційна стабільність залежить не лише від юридичної конструкції Основного Закону, а передусім від здатності політичних інститутів діяти відповідно до конституційних принципів. Конституція набуває стабільності тоді, коли основні учасники політичного процесу визнають її не лише як нормативний акт, а як основу взаємодії та механізм легітимного вирішення суспільних конфліктів.

У цьому контексті особливого значення набуває принцип верховенства права. Досвід конституційної стабільності Нідерландів показав, що ефективність конституційного порядку забезпечується не тільки формальним існуванням правових норм, а й реальною спроможністю державних інституцій діяти в межах права. Для України утвердження верховенства права залишається одним із ключових напрямів конституційного розвитку, особливо в умовах європейської інтеграції та необхідності адаптації національної правової системи до стандартів Європейського Союзу.

Порівняння української та нідерландської моделей також дає підстави стверджувати, що конституційна стабільність не може бути забезпечена виключно шляхом удосконалення нормативних процедур. Вона потребує формування

відповідної конституційної культури, яка передбачає повагу до демократичних правил, готовність політичних суб'єктів діяти в межах встановлених процедур та усвідомлення суспільством цінності конституційного порядку. Нідерландська практика дозволяє визначити універсальні чинники конституційної стабільності: політичний консенсус, поступовість реформ, інституційну відповідальність та суспільну довіру до державних механізмів.

Отже, конституційна стабільність України має розглядатися як стратегічний напрям розвитку державності, що передбачає одночасне зміцнення правових інститутів, підвищення якості публічного управління та формування сталої демократичної політичної культури. Головним завданням сучасного українського конституціоналізму є не збереження Конституції як незмінного тексту, а забезпечення її реального функціонування як ефективного механізму захисту прав людини, демократії та верховенства права. Таким чином, проведене дослідження підтверджує, що конституційна стабільність є результатом взаємодії права, політики та суспільства. Український шлях до стабільного конституційного порядку має ґрунтуватися на розвитку власної моделі конституціоналізму, яка враховує європейський досвід, але водночас відповідає національним правовим і політичним реаліям.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конституція Королівства Нідерландів (Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden). The Hague: Government of the Netherlands, 1814 (rev. 2023) URL:<https://rimap.unhcr.org/node/65876>.
3. Albanesi E. The Rule of Law and Constitutional Democracy in the European Union. *European Constitutional Law Review*. 2021. Vol. 17. Issue 4. P. 687–709.
4. Fröhlich J. Constitutional Stability and Constitutional Change: The Role of Formal Amendment Rules. *European Constitutional Law Review*. 2020. Vol. 16. Issue 3. P. 455–478.
5. Rodriguez D. B., Weingast B. R. The Positive Political Theory of Constitutional Change. In: *Constitutional Culture and Democratic Stability*. Stanford : Stanford University Press, 2003. P. 9–17.
6. Wessel R. A. and Blockmans S. Between Autonomy and Dependence. The EU Legal Order Under The Unfluence of International Organisations, The Hague, T.M.C., Asser Press/Springer, 2013. P. 13–46.

Наталія ОНИЩЕНКО

докторка юридичних наук, професорка,
дійсна членкиня (академікиня) НАПрН України,
заслужена юристка України,
заступниця директора з наукової роботи
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-1671-2139

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНОГО ЗНАННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

На початку викладу хочемо наголосити, що, на наш погляд, конституційне забезпечення є необхідною складовою державотворчих, правотворчих, правореалізаційних та інших процесів, спрямованих на утвердження принципів справедливості, верховенства права, гуманізму й демократизму, захист прав, свобод і законних інтересів людини та забезпечення відповідності Конституції України. У межах традиційного підходу конституційне забезпечення розглядається як широка категорія, що охоплює різні засоби й механізми реалізації, охорони та захисту конституційних принципів і приписів. Одним із таких механізмів є конституційний контроль, який у традиційному підході має самостійний, спеціальний зміст.

Існують різні класифікації щодо виокремлення різних видів контролю. Зокрема, загальновідомою є розподіл контролю на державний, громадський та міжнародний контроль, що виділяється за суб'єктом здійснення. В контексті наведеної класифікації та її значення для юридичного наукового знання, хочемо сьогодні акцентувати на ролі конституційного контролю, який є виразником інтересів держави, суспільства і людини. Водночас, в традиційному значенні, конституційний контроль є одним із механізмів конституційного забезпечення, спрямованих на утвердження конституційних принципів, охорону конституційного ладу та захист прав і свобод людини.

В наш час громадяни України все частіше пов'язують вшанування Основного Закону з надією, потребою на його удосконалення як однією з важливих умов досягнення справедливого миру та протистояння повномасштабній агресії РФ проти України.

Мова в цьому контексті повинна спрямовуватися і на утвердження належного судочинства, модернізацію системи судів загальної юрисдикції, правового статусу суддів, захисту прав, свобод та законних інтересів людини, а отже – удосконалення як процесу наукового пізнання, так і результату його отримання відповідно до потреб суспільства. Усе це, на наш погляд, потребує належного конституційного забезпечення зазначених сфер.

Для подальшого викладу хочемо зазначити, що під правовим знанням розуміємо приріст знань, отриманих в процесі вивчення і узагальнення право-, державотворчих теорій, концепцій та юридичних практик (стратегічний та тактичний підходи).

Зокрема, сьогодні, коли говоримо, що Конституція України – це живе втілення волі народу до свободи, незалежності, справедливості ми повинні віддавати належне тому, що саме правові знання відповідатимуть за формування традиції проєвропейського парламентаризму в державі, масштабованим реформам справедливого судочинства, місцевого самоврядування тощо.

Водночас реалізація суспільного призначення правового знання передбачає забезпечення його належної якості, достовірності та самостійності, що зумовлює необхідність належного нормативного регулювання умов наукової діяльності, гарантованої Конституцією України.

Відтак, одним із останніх прикладів введення державного контролю щодо удосконалення правового знання є Закон України «Про академічну доброчесність» [1]. Водночас, варто зауважити, що введення безальтернативного державного контролю може позначитися на розвитку автономії ВНЗ, наукових установ щодо демократичної складової саме отримання конкурентноспроможного наукового знання. Приріст наукових знань не може обмежуватися виключно інструментальними чинниками, що можуть позначитися на якості отриманого знання. Безумовна мова не йде про відкидання чистоти, прозорості і самостійності в одержанні наукових результатів, лише про формування наукової дослідницької культури та її здатності до самовідтворення. У цьому конституційний захист повинен бути своєрідним «обрегом» щодо відповідності законодавчих обмежень і механізмів державного нагляду конституційним гарантіям академічної свободи, свободи наукової творчості та автономії закладів вищої освіти і наукових установ.

Таким чином, важливим чинником розвитку національного правового знання є практика конституційного контролю, яка сприяє конкретизації конституційних принципів, розвитку правової доктрини та формуванню узгоджених підходів до розуміння Конституції.

Прикладом здійснення конституційного контролю у сфері освіти, зокрема можемо вважати Рішення Першого сенату Конституційного Суду України

від 11 березня 2026 року № 2-р(І)/2026 [4]. Зокрема, дана справа деякою мірою стосувалася питання справедливості в контексті права на освіту, де часто звучить питання щодо балансу прав та обов'язків між суб'єктами освітнього процесу. Так, наприклад, законодавство України загалом закладає необхідний баланс між автономією ЗВО та гарантіями прав здобувачів, проте конкретизація матеріальних підстав застосування санкцій і процедурних вимог щодо їх реалізації покладена переважно на локальний рівень. Це зумовлює можливість неоднорідної практики та потребує уточнення законодавства з метою забезпечення однакового підходу і запобігання використанню автономії як підстави для необґрунтованого обмеження прав людини. В цьому контексті згадане рішення Конституційного Суду України покликане вирішити цей дисбаланс.

Вплив практики конституційного контролю на розвиток правового знання залежить не лише від змісту правових позицій Конституційного Суду України, а й від їх доступності, зрозумілості та належного поширення в науковому середовищі й суспільстві. Тому поряд із формуванням правового знання важливого значення набуває його гласність.

Серед пропозицій, на які нам хотілося б звернути увагу, крім сутнісних вищеперерахованих, хотілося б звернутися до деяких міркувань більш прагматичного значення. Наприклад, враховуючи непрості умови сьогодення, важливе значення для отримання належного наукового правового знання набуває доктрина «почутості», «побаченості» та «зрозумілості» суспільством, а простіше – ті способи і методи, які покладаються в основу доведення тих наукових здобутків, що існують в науковому середовищі, до широкого громадського ознайомлення і засвоєння тих аспектів отриманих знань, що є відповіддю на потреби суспільства, суспільного розвитку.

Таким чином, розвиток наукового правового знання повинен пройти стадію «широкого опублічнення» тобто – гласності. В самому широкому сенсу гласність правового знання можемо визначити як забезпечення доступності правового змісту, правових концепцій, положень законодавства, напрямів правового розвитку.

У вітчизняній юриспруденції категорія «гласність», як правило, асоціюється з категоріями «гласність судочинства», «гласність судового розгляду» тощо. Втім слід зауважити, що «гласність правового знання» – це категорія, яка не може ототожнюватися з вищезазначеними поняттями. Причому, слід мати на увазі, що існує багато її характеристик, різнобічних підходів до вивчення, багатоманітність змістовного «насичення».

Термін «гласність» закріплено у статті 27 Кримінального процесуального кодексу України, яка встановлює засаду гласності й відкритості судового провадження. Відповідне поняття вжито також у статті 7 Цивільного проце-

суального кодексу України та статті 10 Кодексу адміністративного судочинства України. Утім, на наш погляд, у зазначених нормативно-правових актах поняття «гласність» за своїм змістом наближається до поняття «відкритість» або фактично ототожнюється з ним [2, с. 26]. Натомість поняття «гласність наукового правового знання» є ширшим за обсягом і змістом. Розглянемо це на конкретних прикладах.

Проілюструємо так зване філологічне (мовне) тлумачення терміну «гласність». Крім того, слід визначити, що представники юридичної науки в нього вкладають, коли мова йде саме про право. Гласність – це доступність для широкої громадськості, відкритість, публічність [3, с. 244].

Функціональне навантаження інституту «гласність» продемонструємо на рівні енциклопедичних юридичних видань.

Гласність – один з принципів: 1) здійснення демократії, гарантії ефективного функціонування усіх її інститутів; 2) діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; 3) реалізації права на інформації [2, с. 27].

Гласність правового знання, в свою чергу, має конституційне підґрунтя, оскільки пов'язана зі свободою думки і слова, правом на інформацію, свободою наукової творчості та принципом відкритості діяльності публічної влади.

Ускладнення суспільних відносин, цивілізаційний розвиток суспільства призводять до появи і проявів нових форм гласності в праві. До сучасних форм забезпечення гласності правового знання можна віднести створення відкритих наукових платформ, електронних репозитаріїв, публічних баз даних, систем відкритого доступу до наукових публікацій і результатів правових досліджень.

Зрозуміло, що мова йде про платформи найбільших наукових, педагогічно-наукових центрів: науково-дослідницьких установ НАН України, НАПрН України, ВНЗ, інших науково спроможних інституцій, компетентність яких не викликає державного, міжнародного або громадського «занепокоєння». Крім того залученість відомих вчених держави є можливістю для суспільства ознайомитися з наявними проблематиками щодо викликів і загроз, а також потреб та інтересів суспільства.

На наш погляд, складніше виглядає процес отримання правового знання, коли мова йде про викладання в онлайн режимах багатьох лекційних курсів, матеріалів, або пропозиції надання певних курсів підвищення кваліфікації або підготовки до НМТ, ЄВІ, якість яких унеможливають згадані режими доступу і контролю, починаючи від галузевих рівнів, аналітик комісій, інспекцій до найвищого рівня. Водночас відповідне державне регулювання має здійснюватися

з дотриманням конституційних гарантій права на освіту, свободи викладання, свободи наукової творчості та автономії закладів освіти.

Водночас конституційне забезпечення освіти і науки не обмежується питаннями якості, доступності та належного регулювання освітньої і наукової діяльності, а охоплює також питання збереження та розвитку наукового потенціалу держави. Відкритість і поширення правового знання не можуть замінити системної державної політики зі збереження наукового потенціалу. Не секрет, що вчені часто стурбовані значною втратою наукових кадрів, що пов'язане із так званим «відтоком мізків» (brain drain), що посилилось за час протистояння російській агресії. Подолання цієї проблеми потребує невідкладної державної політики та належного конституційного забезпечення, заснованих на гарантіях свободи наукової творчості, права на освіту, належних умов праці та підтримки наукового потенціалу України.

Підводячи підсумок вищезазначених проблем, хочемо акцентувати увагу на наступній формулі: конституційний контроль формує правове знання через правові позиції Конституційного Суду, а принцип гласності забезпечує доступність цього знання для суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text>.
2. Оніщенко Н. М. Гласність в праві: деякі аспекти вивчення та розгляду. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 25–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_2_5.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Рішення Першого сенату Конституційного Суду України від 11 березня 2026 року № 2-р(І)/2026 у справі за конституційною скаргою Падеріна Володимира Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту». URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/2-ri2026>.

George PAPUASHVILI

Dean, School of Law, Ilia State University,
International Advisor to the Constitutional Court of Ukraine,
President of the Constitutional Court of Georgia (2006–2016),
Member of the Venice Commission (2007–2015)

**CONSTITUTIONALISM IN TIMES OF WAR:
RIGHTS, SECURITY AND DEMOCRATIC RESILIENCE
(Конституціоналізм у часи війни:
права, безпека та демократична стійкість)**

Introduction

The thirtieth anniversary of the Constitution of Ukraine is not only an occasion to look back. In ordinary times, such anniversaries invite reflection on state-building, constitutional jurisprudence, institutional development and democratic transformation. In Ukraine today, however, the Constitution is not only a historical document or a legal text. It is also a living framework of national resistance, democratic legitimacy and the country's European future.

Ukraine is defending itself against a war of aggression. This gives constitutional discussion a very concrete meaning. The issue is not only how constitutional institutions function in peaceful conditions. The more difficult question is how a democratic constitutional order can survive, defend itself and preserve its identity under the extreme pressure of war.

In normal times, constitutionalism is often understood mainly as a system of limits on state power. We speak about fundamental rights, checks and balances, judicial independence, parliamentary control and the rule of law. These principles remain essential. Yet in time of war, the role of the state becomes more complex. The state is not only a power that must be limited. It is also the institution that must protect the people, the territory, independence and the constitutional order itself.

This is the central dilemma. Ukraine must be strong enough to defend itself, but constitutional enough to preserve the democratic order for which it is fighting.

Democracy Is Not Defenceless

A democratic state is not required to be defenceless. Constitutional democracy is not a system that must passively tolerate forces seeking to destroy it. It may use

special legal instruments to protect itself from aggression, occupation, subversion, disinformation and attacks on its institutions.

Constitutional theory sometimes describes this as “militant democracy.” In the Ukrainian context, one would also use the term “defensive democracy.” It better captures the idea that democracy may defend itself, but must do so for constitutional purposes and by constitutional means.

Ukraine faces not only military aggression. It also faces political, informational, psychological and institutional pressure. The aim of such pressure is not only to seize territory. It also weakens public trust, divides society, undermines confidence in democratic institutions, and makes the European path appear dangerous, unrealistic, or unnecessary.

In such circumstances, democracy cannot be naïve. The state has the right, and indeed the duty, to defend its citizens, institutions, territorial integrity and constitutional future.

But defensive democracy also has its own risks. Emergency powers may be necessary, but they must not become a substitute for constitutional government. Security measures may be justified, but they must not become a general argument for uncontrolled power. The state may need extraordinary tools, but it must not lose sight of the ordinary constitutional order to which it must return.

Emergency Powers and Constitutional Limits

Emergency powers, even when justified, must remain based on law. They must respond to a real threat. They must be necessary and proportionate. They must be temporary. They must remain subject to institutional control, including parliamentary and judicial oversight. Some fundamental guarantees must remain protected even in the most difficult circumstances.

These are not abstract legal formulas. They are the difference between constitutional emergency government and government by emergency logic. A democratic state may act firmly in wartime, but it should still be able to explain why a particular measure is needed, why it is proportionate, and why it remains limited in time and scope.

The greatest danger is that emergency logic may outlive the emergency itself. Measures adopted in response to an extraordinary threat may gradually become normal. The executive may become accustomed to exceptional powers. Parliament may become less demanding. Courts may become more deferential. Society may begin to accept restrictions that would previously have required serious justification.

Therefore, the constitutional question is not simply whether emergency powers are allowed. In some circumstances, they clearly are. The deeper question is how to ensure that emergency government remains constitutional government.

The Ukrainian Dilemma: Security and Democratic Identity

For Ukraine this question is especially difficult because the threat is existential. Ukraine must win the war, protect its population, restore its territorial integrity and preserve its sovereignty. No serious constitutional discussion can ignore this reality.

At the same time, Ukraine is not fighting only for territory. It is fighting for a democratic constitutional future. Its commitment to democracy, the rule of law and European integration is not merely a matter of foreign policy preference. It is part of the rational strategy for preserving independence.

A state with weak institutions is more vulnerable to pressure from outside. A state with trusted courts, accountable government, a credible parliament, effective anti-corruption mechanisms and a strong constitutional culture is more resilient. For this reason, the rule of law should not be seen as something to be postponed until peace. It is part of the capacity of the state to endure.

Ukraine's European integration should also be understood in this way. It is not simply a diplomatic process or a technical harmonisation exercise. It is a constitutional discipline. It requires institutions that can resist corruption, arbitrary power and political capture. It requires courts that enjoy public confidence. It requires laws that are applied consistently and fairly. It requires the state to show that even under the pressure of war, its constitutional identity remains democratic and European.

A Cautionary Lesson from Georgia

Georgia's experience after the 2008 war may offer a cautionary lesson. The situations of Georgia and Ukraine are not identical, and Ukraine's current struggle is much larger and more dramatic. Still, Georgia's experience shows how fragile constitutional commitments may become when they are not supported by strong institutions.

Georgia also faced war, occupation and continuing pressure from Russia. After 2008, Georgia adopted important laws and constitutional commitments aimed at protecting sovereignty and strengthening its European and Euro-Atlantic orientation. Eventually, this orientation was expressed directly in the Constitution, through a provision requiring state authorities to take all measures within their competence to ensure Georgia's full integration into the European Union and NATO.

This was an important constitutional statement. But constitutional declarations are not enough. A European constitutional choice must be supported by independent courts, consistent enforcement of law, accountable institutions and public trust.

The Georgian experience also shows how dangerous hybrid pressure can be when domestic institutions are vulnerable. Russia did not rely only on military occupation. It used fear, propaganda, political influence, social division and disinformation. Over time, these instruments penetrated parts of Georgian political and socio-economic life. They worked not because Georgian society supported aggression, but because weak institutions, and unresolved internal problems made the country more exposed. Hybrid warfare is not effective only because the aggressor is strong. It is also effective when the target state has internal weaknesses: fragile courts, selective law enforcement, dependent economic actors, polarized media or a political culture in which fear can be used as an argument against reform.

In such circumstances, security language may become politically powerful. The fear of renewed war or destabilization may be real. But it may also be used to justify passivity, selective enforcement or the postponement of reforms. Weak institutions do not protect security. They weaken it.

Post-War Reconstruction as Constitutional Reconstruction

For Ukraine, the post-war period will bring a very large reconstruction agenda. Naturally, the first images that come to mind are physical reconstruction: cities, homes, infrastructure, schools, hospitals, energy systems and the economy. But reconstruction will also be constitutional.

It will mean strengthening courts, restoring trust, ensuring accountability, protecting rights, preventing corruption and embedding European standards into everyday governance. The success of reconstruction will depend not only on financial resources, but also on institutions capable of using those resources lawfully, transparently and effectively.

This is why constitutional courts, ordinary courts, parliament, ombuds institutions, legal academia and civil society will remain central to Ukraine's recovery. They are not secondary actors waiting for peace to begin their work. They are part of the architecture of resilience.

The rule of law will also be essential for justice. The consequences of aggression, occupation, war crimes and human rights violations require a legal response. International mechanisms will be important, but domestic institutions will remain indispensable. Accountability must be pursued in a way that strengthens constitutional legality and public trust.

Ukraine's constitutional future will therefore be shaped not only by victory in war, but also by the institutional order that emerges after victory. The state that survives the war must also be able to preserve freedom, ensure justice and govern according to law.

Conclusion

The task before Ukraine is difficult. It must defend its people, territory and sovereignty against aggression. At the same time, it must preserve the democratic constitutional order and European future for which it is fighting.

Democracy should not be defenceless. A democratic state may use extraordinary measures when it faces an extraordinary threat. But the defence of democracy must remain democratic and constitutional. Emergency powers must remain legal, necessary, proportionate, temporary and subject to control.

Georgia's post-war experience shows that constitutional declarations, however important, are not sufficient. European orientation must be supported by strong institutions, independent courts, consistent enforcement of law and public trust. Security cannot be achieved by postponing the rule of law. On the contrary, the rule of law is one of the foundations of security.

For Ukraine, democracy, rule of law and European integration are not luxuries for peaceful times. They are instruments of resilience in wartime and foundations of reconstruction after victory.

Rights and security should not be seen as enemies. In a democratic constitutional state, lasting security is impossible without rights, and rights cannot be fully protected without a secure and resilient state.

Ukraine must be strong enough to defeat aggression and constitutional enough to preserve the democratic state for which it is fighting. Its victory will be measured not only by restored territory, but also by the strength of the European constitutional democracy that emerges from this war.

Олександр СКРИПНЮК

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України,
віцепрезидент Національної академії правових наук України,
директор Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
Голова Науково-консультативної ради
Конституційного Суду України

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ВІЗІЯ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ

Конституція України – це не лише юридичний акт найвищої юридичної сили, що закріплює основи конституційного ладу та регулює найважливіші суспільні відносини у сфері організації держави та суспільства, у 1996 році Конституція України стала символом початку нової ери конституційного розвитку української державності, символом політичної єдності українського народу, а у лютому 2022 року, з моменту повномасштабної агресії російської федерації – символом національної стійкості та правовим щитом від воєнних загроз суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України. Сьогодні, у контексті війни та майбутнього повоєнного відновлення України, її роль набуває нового, стратегічного значення.

В умовах війни, Конституція України постала перед одним із найважчих випробувань у своїй історії. Повномасштабна війна стала викликом не лише для збройних сил, економіки чи дипломатії, а й для Основного Закону.

Правовий режим воєнного стану обумовив велику кількість змін у правовому регулюванні, незмінною залишається тільки Конституція України як непорушна основа української державності.

При цьому Конституція України продовжує діяти, забезпечуючи стабільність державності під час збройної агресії: адже основні інститути державної влади продовжують діяти на основі Конституції та в межах Конституції; Конституція залишаючись основою правової системи забезпечила її стійкість, не допустивши руйнування правових основ української державності; Конституція стала джерелом легітимності рішень, що приймаються у складних умовах, та основою для забезпечення міжнародної підтримки України. Крім того, Конституція України стала основою національної єдності та правової ідентичності українського народу, визначаючи конституційні цінності, які захищає український народ –

суверенітет і незалежність України, верховенство права та верховенство прав людини, її положення об'єднують суспільство, сприяють мобілізації ресурсів та спротиву агресору.

Крім того, саме Конституція України встановлює ту межу, яка проходить між захистом національної безпеки та збереження прав людини. Найбільш важливою проблемою у цьому контексті є необхідність обмеження прав людини з метою забезпечення національної безпеки. Це достатньо суттєві обмеження, і тут важливим є те, щоб таке обмеження не порушувало основних принципів та положень, визначених Конституцією України. Адже слід відзначити, що, як свідчить практика, існує ряд проблемних питань, пов'язаних з обмеженням прав людини. Зокрема, ці питання виникають у процесі законотворчої діяльності, а також у процесі правозастосовної діяльності судових, правоохоронних органів. І тут саме чітке дотримання норм Конституції надає можливість забезпечити не тільки національну безпеку, але і права людини. Зокрема, Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень підкреслив, що «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України».

Обмеження конституційних прав людини з непередбачених Конституцією України мотивів і підстав є нелегітимним.

Саме закріплення в ст. 8 Конституції принципу верховенства права забезпечує дотримання прав людини навіть в екстраординарних умовах. Так, Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що відповідно до принципу верховенства права (правовладдя) законодавець може обмежувати конституційні права людини і громадянина з дотриманням умов, визначених Конституцією України. Установлення обмеження прав людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що воно є домірним (пропорційним) та суспільно потрібним (Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009); обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх має встановлювати виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати легітимній меті, бути обумовленими суспільною потребою досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими» (Рішення Конституційного Суду України від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Крім того, ще однією рисою межи між захистом національної безпеки та збереження прав людини є неухильне дотримання за будь-яких умов таких конституційних принципів, як: визнання людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3); рівноправності (ст.ст. 21, 24); презумпції невинуватості (ст. 62) та ін.

І, безумовно, до такої межі слід віднести той встановлений Конституцією перелік прав людини, які не можуть бути обмежені за жодних обставин (ч. 2 ст. 64 Конституції України). Зокрема, це такі природні права людини, як право на життя, заборона катувань, право на справедливий суд та ін.

Отже, дотримання цих положень Основного Закону України і забезпечує встановлення тієї межі, яка проходить між захистом національної безпеки та збереженням прав людини в умовах війни.

Питання забезпечення легітимності рішень у кризових та надзвичайних умовах має важливе значення, особливо для України як держави, яка захищає у цій війні принципи демократії, верховенства права, та інші принципи європейського конституціоналізму. Основними засобами забезпечення легітимності рішень у екстраординарних умовах є такі: по-перше, дотримання принципу конституційності та законності, навіть у надзвичайних умовах рішення мають ґрунтуватися на конституційних нормах, положеннях законодавства та міжнародних зобов'язаннях; по-друге, в екстраординарних умовах легітимність – це не лише формальна законність, а й суспільне сприйняття рішень як справедливих, обґрунтованих і необхідних, тому одним з ключових чинників легітимності є довіра громадськості. У кризовій ситуації влада повинна оперативно інформувати суспільство про цілі, мотиви та очікувані наслідки своїх дій, тобто має бути розроблена та впроваджена комунікаційна стратегія – ефективна комунікація органів публічної влади з громадянами; по-третє, залучення громадянського суспільства та експертного середовища, адже якщо до ухвалення рішень долучаються фахівці, громадські організації та інші незалежні інститути громадянського суспільства – це створює додаткову перевірку обґрунтованості рішень і знижує ризик зловживань; по-четверте, рішення, ухвалені у кризових умовах, мають бути тимчасовими, необхідно встановлювати механізми їхнього перегляду або скасування у повоєнний період.

Отже, легітимність рішень у кризових умовах забезпечується через дотримання принципів конституційності, законності, прозорості та відкритості при їх прийнятті та наявності організаційно-правового механізму їх перегляду у повоєнний період.

Війна оголила низку проблем, вирішення яких потребують оновлення та відповідних змін у конституційній системі, основою яких має бути оновлення Конституції України, з тим, щоб вона стала візією повоєнної України. Зважаючи на сучасні виклики, постає нагальна потреба у внесенні змін до Конституції України. Зокрема, це стосується утвердження національної ідентичності та зміцнення інститутів громадянського суспільства. Варто посилити механізми прямої демократії та гарантії реалізації прав і свобод людини, особливо для внутрішньо переміщених осіб, з акцентом на їхню інтеграцію в суспільство та соціальний захист. Також важливо розширити економічні права громадян. Необхідні зміни,

що стосуються зміцнення національної безпеки та оборони, зокрема через співпрацю з міжнародними партнерами та підвищення обороноздатності країни. Поряд із цим, слід завершити реформу децентралізації влади та вдосконалити адміністративно-територіальний устрій. Актуальним залишається і питання визначення статусу Автономної Республіки Крим. Крім того, Основний Закон має бути доповнений положеннями щодо екологічної безпеки, з урахуванням екологічних наслідків війни.

Що стосується уроків війни для сучасного українського конституціоналізму, то тут слід зазначити, що вони виокремлюються, перш за все, у тому, що необхідним є оновлення Конституції України та розвиток всієї системи конституційного законодавства в напрямках:

створення конституційно-правової основи забезпечення національної безпеки та оборони; забезпечення безпеки та захисту життя людини, прав та свобод людини і громадянина в умовах війни; забезпечення національного спротиву та утвердження національної ідентичності; забезпечення інформаційної безпеки Україні; війна підкреслює важливість захисту демократичних принципів для майбутнього розвитку української державності, тому актуальним є питання адаптації демократичних механізмів, пошук нових засобів реалізації демократичних процесів в екстраординарних умовах, зокрема, у повоєнний період відродження України необхідно буде не тільки поновити повноцінно демократичні форми та інституції, але і спираючись на воєнний досвід, оновити інструментарій сучасної демократії та адаптувати його щодо можливих екстраординарних умов.

Наступним уроком є необхідність розвитку громадянського суспільства та його взаємодії з органами влади. Війна безпосередньо вплинула на українське громадянське суспільство, яке в сучасних умовах стало суспільством, що бореться за свободу, демократію, за суверенну державність та територіальну цілісність України. Водночас слід констатувати, що війна сприяла як зміцненню громадянського суспільства, так і виявила ряд суттєвих проблем, що потребують свого доктринального та практичного вирішення (наприклад, прояви колабораціонізму, правопорушення та зловживання при здійсненні волонтерської діяльності тощо). Отже, на часі – переосмислення багатьох проблемних питань щодо визначення ролі громадянського суспільства в утвердженні та подальшому сталому розвитку української державності, взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади, активне залучення громадянського суспільства до законотворчих процесів та ініціатив, трансформація інститутів громадянського суспільства з метою утвердження влади громадянського суспільства у контексті конституціоналізму.

Об'єднавчим чинником громадянського суспільства став розвиток національної свідомості, що є проявом зміцнення національної єдності. В умовах війни відбуваються зміни у сфері утвердження та розвитку національної свідомості Українців

у бік піднесення національної ідеї, національної ідентичності та утвердження національної стійкості. Тому слід підтримати законодавче визначення основних засад (мети, завдань, принципів, напрямів, особливостей) формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України¹.

У системі конституціоналізму важливе місце посідає публічно-самоврядна влада, яка потребує свого розвитку через продовження децентралізаційної реформи. Попередні воєнні роки переконливо свідчить про те, що децентралізація як реформаційний напрям України не тільки виправдовує себе, а є підґрунтям спроможності та стійкості територіальних громад та органів місцевого самоврядування під час війни і тому потребує продовження.

Так, для продовження децентралізації публічної влади необхідним є здійснення подальшої реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади. Конкретний план заходів з цих питань строком на 2024–2027 роки, з визначенням відповідних заходів, строків та суб'єктів їх виконання затверджено відповідним розпорядженням Кабінету Міністрів України.

Підтримуючи у цілому зазначені у Плані напрями щодо удосконалення місцевого самоврядування (зокрема такі як розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади за принципом субсидіарності; посилення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування для забезпечення здійснення визначених законодавством повноважень; формування професійної конкурентної служби в органах місцевого самоврядування; створення передумов для залучення жителів до прийняття управлінських рішень на місцях тощо), водночас слід наголосити на тому, що окремим напрямком, який потребуватиме найбільшої уваги та організаційно-правових зусиль буде відновлення діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на деокупованих територіях.

Крім того, в контексті визначення напрямів повоєнної відбудови України важливим буде створення конституційно-правового підґрунтя подальшої децентралізації, тобто оновлення чинного конституційного законодавства за такими основними тенденціями, як: ефективізація організації публічної влади на рівні місцевого управління з розширенням компетенційних можливостей місцевого самоврядування; удосконалення механізму локальної демократії; цифровізація публічно-самоврядної влади та управління; бюджетно-фінансова децентралізація; визначення основних організаційно-правових форм взаємодії органів місцевого самоврядування з органами державної влади та багато інших.

1 Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

Тетяна СЛІНЬКО

професорка кафедри конституційного права України,
керівниця Наукового центру «EULAC Law Hub»
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0000-2688-2644

КОНСТИТУЦІЙНА КОНВЕРГЕНЦІЯ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Європейська інтеграція України зумовлює не лише адаптацію національного законодавства до права Європейського Союзу, а й глибоку трансформацію конституційного правопорядку на основі спільних європейських цінностей. У цьому контексті особливої ваги набуває проблема конституційної конвергенції стандартів забезпечення свободи вираження поглядів, яка виходить за межі формальної гармонізації законодавства та передбачає зближення конституційних принципів, правових підходів і механізмів гарантування одного з фундаментальних прав людини.

Сучасний європейський конституціоналізм дедалі більше розвивається крізь призму взаємопов'язаних доктрин конституційної стійкості (*constitutional resilience*), конституційної ідентичності (*constitutional identity*) та конституційної конвергенції (*constitutional convergence*). Їх методологічна цінність полягає в тому, що вони дозволяють розглядати процес європейської інтеграції не як уніфікацію національних конституційних систем, а як їх еволюційне зближення на основі спільних демократичних цінностей із одночасним збереженням конституційної самобутності кожної держави.

У цьому вимірі свобода вираження поглядів виступає не лише суб'єктивним правом людини, а й необхідною передумовою функціонування конституційної демократії, забезпечення політичного плюралізму, відкритого суспільного дискурсу та ефективного громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. Саме тому конституційна стійкість стандартів забезпечення свободи слова є одним із ключових індикаторів спроможності держави гарантувати верховенство права, навіть за умов комплексних безпекових, інформаційних і цифрових викликів.

Для України питання конституційної конвергенції стандартів забезпечення свободи слова набуває особливого значення в контексті реалізації євроінтеграційного курсу, виконання критеріїв членства в Європейському Союзі та формування сучасної моделі післявоєнного конституційного розвитку. Водночас така конвергенція не повинна зводитися до механічного запозичення європейських правових конструкцій. Її зміст полягає у виробленні національної моделі конституційного забезпечення свободи слова, яка відповідатиме європейським стандартам, ґрунтуватиметься на принципах верховенства права, демократії та поваги до прав людини й водночас зберігатиме конституційну ідентичність України.

Доктринальне підґрунтя дослідження становлять сучасні праці про свободу вираження поглядів як елемент конституційного канону. А. Stone показує, що моделі її захисту відображають взаємодію свободи, рівності та людської гідності, а конкретне співвідношення цих цінностей залежить від базових засад відповідного конституційного порядку [1, с. 297–316]. Такий підхід дає змогу розглядати європейську конвергенцію не як механічну уніфікацію, а як зближення правових стандартів зі збереженням національної конституційної самобутності.

В українській конституційно-правовій науці свобода вираження поглядів досліджується переважно у зв'язку з міжнародними стандартами прав людини, практикою ЄСПЛ, інформаційною безпекою, цифровізацією та гарантіями діяльності журналістів. Водночас комплексне осмислення конституційної конвергенції цих стандартів крізь призму конституційної стійкості та ідентичності залишається недостатньо розробленим, що визначає актуальність запропонованого дослідження.

Сучасний розвиток конституціоналізму характеризується формуванням нових доктринальних підходів до забезпечення стабільності демократичного правопорядку та захисту основоположних прав людини. Особливого значення набувають доктрини конституційної конвергенції (*constitutional convergence*), конституційної стійкості (*constitutional resilience*) та конституційної ідентичності (*constitutional identity*), які перебувають у тісному взаємозв'язку та формують сучасну методологію дослідження трансформації конституціоналізму.

Конституційна конвергенція розглядається як процес зближення конституційних принципів, стандартів і правових підходів різних правопорядків, що здійснюється через судовий діалог, взаємний вплив правових систем і поширення спільних демократичних цінностей. При цьому конвергенція не означає уніфікації національних конституційних моделей, а передбачає формування спільного європейського конституційного простору за умови збереження конституційної самобутності держав. У сфері свободи вираження поглядів вона проявляється через поступове зближення стандартів її забез-

печення, вироблених практикою Європейського суду з прав людини, Суду Європейського Союзу та національних конституційних судів.

Доктрина конституційної стійкості (constitutional resilience) акцентує увагу на здатності конституційного ладу зберігати фундаментальні конституційні цінності, інституційну спроможність і ефективність механізмів захисту прав людини в умовах сучасних криз. На відміну від традиційного розуміння стабільності Конституції як її незмінності, концепція стійкості передбачає адаптивність конституційної системи до нових викликів без втрати демократичного характеру та дії принципу верховенства права. У сфері забезпечення свободи вираження поглядів це означає спроможність держави гарантувати ефективний захист зазначеного права навіть за умов надзвичайних суспільних трансформацій із дотриманням принципів законності, необхідності та пропорційності.

Доктрина конституційної ідентичності (constitutional identity) визначає сутність фундаментальних конституційних цінностей і принципів, які формують самобутність конкретного конституційного порядку. Вона забезпечує поєднання процесів європейської інтеграції зі збереженням національної конституційної автономії. У цьому аспекті конституційна ідентичність не протистоїть конституційній конвергенції, а визначає її аксіологічні межі, забезпечуючи узгодження європейських стандартів із національними конституційними традиціями.

Таким чином, взаємозв'язок доктрин конституційної конвергенції, конституційної стійкості та конституційної ідентичності формує сучасну методологічну основу дослідження процесів європейської інтеграції України. Їх комплексне застосування дає змогу розглядати конституційну конвергенцію стандартів забезпечення свободи вираження поглядів як процес якісного зближення національної моделі захисту цього права з європейськими конституційними стандартами за умови збереження конституційної самобутності України.

Свобода вираження поглядів є однією з фундаментальних цінностей європейського конституціоналізму, оскільки забезпечує функціонування демократичного суспільства, політичний плюралізм, відкритість публічного дискурсу та ефективний громадський контроль за діяльністю органів публічної влади. Основоположні стандарти забезпечення цього права сформовані насамперед статтею 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та розвинуті у практиці Європейського суду з прав людини [2, ст. 10].

Європейська модель забезпечення свободи вираження поглядів ґрунтується на статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, презумпції максимальної свободи поширення інформації, підвищеному рівні захисту політичного мовлення, гарантуванні медіаплюралізму та застосуванні суворого тесту пропорційності щодо будь-якого втручання держави [2, ст. 10; 3, §§ 17–31]. Практика ЄСПЛ послідовно виходить із того, що свобода вираження

поглядів поширюється не лише на інформацію та ідеї, які сприймаються позитивно або нейтрально, а й на такі, що можуть ображати, шокувати чи непокоїти державу або окремі групи населення, оскільки саме такі погляди є необхідним елементом демократичного суспільства.

Важливою складовою європейських стандартів є розуміння свободи вираження поглядів як інституційної гарантії демократичного конституційного ладу. У сучасній європейській доктрині вона розглядається не лише як суб'єктивне право особи, а і як необхідна передумова функціонування демократії, що забезпечує вільний обіг інформації, формування громадської думки та участь громадян у здійсненні публічної влади. Саме тому будь-які обмеження цього права повинні відповідати критеріям законності, легітимної мети, необхідності та пропорційності у демократичному суспільстві [2, ст. 10].

Вплив європейських стандартів на розвиток українського конституціоналізму проявляється у поступовому зближенні національної моделі забезпечення свободи вираження поглядів із європейськими конституційними стандартами. Конституція України гарантує кожному право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань [4, ст. 34]. Водночас, правові позиції Конституційного Суду України свідчать про утвердження підходу, за яким реалізація свободи слова має узгоджуватися із захистом приватності, честі, гідності та інших конституційних цінностей [5].

У контексті європейської інтеграції України відбувається не лише адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу, а й конституційна конвергенція стандартів забезпечення свободи вираження поглядів. Цей процес охоплює імплементацію практики ЄСПЛ, розвиток конституційної аргументації, удосконалення медійного законодавства та зміцнення гарантій незалежної журналістської діяльності. Важливими нормативними інструментами є Закон України «Про медіа» [6] та Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7, ст. 17], який закріплює використання Конвенції і практики Суду як джерела права.

Отже, європейські стандарти забезпечення свободи вираження поглядів становлять один із ключових напрямів конституційної конвергенції України з європейським правовим простором. Їх імплементація сприяє зміцненню демократичного конституційного ладу, утвердженню принципу верховенства права та формуванню сучасної моделі конституціоналізму, у якій свобода вираження поглядів виступає не лише фундаментальним правом людини, а й інституційною гарантією демократії та складовою європейської конституційної ідентичності України.

Формування сучасних стандартів забезпечення свободи вираження поглядів відбувається не лише шляхом нормативного закріплення відповідних

правових приписів, а й завдяки їх офіційному тлумаченню органами міжнародної та національної конституційної юрисдикції. У цьому контексті практика Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України виступає одним із ключових механізмів конституційної конвергенції, забезпечуючи зближення національних підходів до захисту свободи вираження поглядів із європейськими конституційними стандартами.

Європейський суд з прав людини сформував фундаментальну доктрину свободи вираження поглядів як однієї з основ демократичного суспільства. У рішенні у справі *Handyside v. the United Kingdom* Суд наголосив, що свобода вираження поглядів поширюється не лише на інформацію та ідеї, які сприймаються позитивно або нейтрально, а й на такі, що можуть ображати, шокувати або непокоїти державу чи певну частину суспільства, оскільки саме цього вимагають принципи плюралізму, толерантності та відкритості демократичного суспільства [8, § 49]. Ця правова позиція стала базовою для формування сучасних європейських стандартів свободи вираження поглядів.

Подальша практика ЄСПЛ конкретизувала критерії допустимого обмеження цього права. Зокрема, у справі *Lingens v. Austria* Суд підкреслив особливе значення політичного мовлення, зазначивши, що межі допустимої критики щодо політичних діячів є значно ширшими, ніж щодо приватних осіб, а втручання держави повинно відповідати вимогам законності, легітимної мети та необхідності у демократичному суспільстві [9, §§ 41–42]. У рішенні у справі *Delfi AS v. Estonia* Велика палата ЄСПЛ оцінила відповідальність професійного новинного порталу за явно протиправні коментарі користувачів, наголосивши на контекстуальному характері обов'язків цифрових посередників [10, §§ 131–162].

Важливу роль у розвитку національних стандартів забезпечення свободи вираження поглядів відіграє Конституційний Суд України. У своїх правових позиціях Суд виходить із того, що свобода думки і слова є однією з фундаментальних конституційних цінностей, яка забезпечує функціонування демократичної держави та реалізацію інших конституційних прав і свобод. Водночас Суд наголошує на необхідності забезпечення справедливого балансу між свободою вираження поглядів, правом на повагу до честі, гідності та ділової репутації особи, а також іншими конституційно значущими цінностями [5].

Характерною особливістю сучасної практики Конституційного Суду України є активне використання правових позицій Європейського суду з прав людини як елемента конституційної аргументації. Такий судовий діалог свідчить про поступове зближення української моделі захисту свободи вираження поглядів із європейськими стандартами. При цьому імплементація практики ЄСПЛ здійснюється не шляхом механічного запозичення, а через її адаптацію до положень Конституції України та засад національної конституційної ідентичності.

Отже, практика Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України формує взаємопов'язану систему стандартів забезпечення свободи вираження поглядів, у якій універсальні європейські принципи поєднуються з національними конституційними цінностями. Саме судовий діалог забезпечує конституційну конвергенцію української моделі захисту свободи вираження поглядів із європейським правовим простором, сприяючи зміцненню конституційної стійкості та утвердженню принципу верховенства права.

Процес європейської інтеграції України зумовлює необхідність гармонізації національної моделі забезпечення свободи вираження поглядів із європейськими конституційними стандартами. Водночас така гармонізація не повинна зводитися до формальної імплементації норм права Європейського Союзу чи практики Європейського суду з прав людини. Її зміст полягає у формуванні цілісної системи конституційно-правових гарантій, здатної забезпечити належний баланс між свободою вираження поглядів, захистом демократичного конституційного ладу та іншими конституційно значущими цінностями.

Однією з ключових проблем залишається недостатня системність імплементації європейських стандартів у національне законодавство та правозастосовну практику. Незважаючи на закріплення у статті 34 Конституції України права на свободу думки і слова, у правозастосуванні продовжують виникати питання щодо визначення меж допустимого обмеження цього права, застосування принципу пропорційності та належного обґрунтування втручання держави. Практика Європейського суду з прав людини послідовно виходить із того, що будь-яке обмеження свободи вираження поглядів має відповідати критеріям законності, легітимної мети та необхідності у демократичному суспільстві [2, ст. 10]. Водночас зазначені стандарти ще не набули однакового застосування у діяльності органів державної влади та національних судів.

Іншим викликом є відсутність цілісної конституційної доктрини забезпечення свободи вираження поглядів у цифровому середовищі. Стрімкий розвиток цифрових платформ, соціальних мереж, алгоритмічного поширення інформації та технологій штучного інтелекту актуалізує питання відповідальності цифрових посередників, протидії дезінформації, мові ворожнечі та незаконному контенту. У праві Європейського Союзу відповідні підходи закріплено у Digital Services Act [11, ст. 14, ст. 34–35], European Media Freedom Act [12, ст. 4, ст. 6] та Artificial Intelligence Act [13, ст. 4, ст. 50]. Водночас стандарти Ради Європи вимагають прозорого, підзвітного й незалежного врядування у сфері медіа та комунікацій [14, п. 1–4], а також належного захисту журналістів та інших медіаакторів [15, п. 1–6].

Важливою проблемою залишається також забезпечення єдності судової практики. Хоча Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції дедалі активніше використовують практику Європейського суду з прав людини

як джерело правової аргументації, відсутність уніфікованих методологічних підходів до застосування європейських стандартів нерідко зумовлює неоднакове тлумачення змісту свободи вираження поглядів і меж її допустимого обмеження. За таких умов особливого значення набуває подальший розвиток судового діалогу між національною та європейською юрисдикціями як одного з інструментів конституційної конвергенції.

Перспективи гармонізації української моделі забезпечення свободи вираження поглядів із правовим простором Європейського Союзу пов'язані насамперед із розвитком конституційної конвергенції стандартів. Йдеться не про механічне запозичення європейських правових конструкцій, а про їх адаптацію відповідно до принципів верховенства права, конституційної ідентичності та конституційної стійкості України. Це потребує подальшого вдосконалення законодавства у сфері медіа та цифрових послуг, імплементації європейських стандартів незалежності засобів масової інформації, посилення гарантій професійної діяльності журналістів, а також формування єдиної конституційної доктрини застосування принципу пропорційності при оцінці допустимості обмежень свободи вираження поглядів.

Отже, гармонізацію української моделі забезпечення свободи вираження поглядів із правовим простором Європейського Союзу доцільно розглядати як процес конституційної конвергенції стандартів, спрямований на досягнення високого рівня захисту прав людини, зміцнення демократичного конституційного ладу та збереження конституційної ідентичності України. Саме такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку європейського конституціоналізму та стратегічному курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі.

Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що конституційна конвергенція стандартів забезпечення свободи вираження поглядів є закономірним напрямом розвитку сучасного українського конституціоналізму в контексті європейської інтеграції. Встановлено, що доктрини конституційної конвергенції, конституційної стійкості та конституційної ідентичності утворюють взаємопов'язану методологічну основу, яка дає змогу комплексно осмислити трансформацію національної моделі забезпечення свободи вираження поглядів відповідно до європейських конституційних стандартів.

З'ясовано, що сучасні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів формуються під впливом статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини, права Європейського Союзу та правових позицій Конституційного Суду України. Їх інтеграція у національний правопорядок відбувається через механізми судового діалогу, конституційного тлумачення та поступового зближення

конституційно-правових стандартів, заснованих на принципах верховенства права, пропорційності, плюралізму та демократичної необхідності.

Обґрунтовано, що подальший розвиток української моделі забезпечення свободи вираження поглядів має здійснюватися не шляхом формального запозичення європейських правових конструкцій, а через конституційну конвергенцію стандартів, адаптованих до національної конституційної ідентичності. Це потребує системного вдосконалення законодавства, розвитку єдиної конституційної доктрини застосування європейських стандартів, забезпечення узгодженості судової практики та належного врахування викликів цифрового середовища. Саме такий підхід сприятиме зміцненню конституційної стійкості України, підвищенню ефективності гарантій свободи вираження поглядів і подальшій інтеграції України до європейського правового простору.

Список використаних джерел:

1. Stone A. Freedom of Expression and the Constitutional Canon. *Global Canons in an Age of Contestation* : Debating Foundational Texts of Constitutional Democracy and Human Rights / ed. by S. Choudhry, M. Hailbronner, M. Kumm. Oxford : Oxford University Press, 2024. P. 297–316. DOI: 10.1093/9780191956942.003.0016.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
3. European Court of Human Rights. Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Expression. Strasbourg : Council of Europe, 2025.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 32, частин першої, другої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 № 2-рп/2012.
6. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849–ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 47–50. Ст. 120.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477–ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
8. Handyside v. the United Kingdom, application no. 5493/72 : judgment of 07.12.1976 / European Court of Human Rights. HUDOC.
9. Lingens v. Austria, application no. 9815/82 : judgment of 08.07.1986 / European Court of Human Rights. HUDOC.
10. Delfi AS v. Estonia [GC], application no. 64569/09 : judgment of 16.06.2015 / European Court of Human Rights. HUDOC.
11. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*. 2022. L 277. P. 1–102.

12. Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market (European Media Freedom Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. L 2024/1083.
13. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. L 2024/1689.
14. Recommendation CM/Rec(2022)11 of the Committee of Ministers to member States on principles for media and communication governance : adopted on 06.04.2022.
15. Recommendation CM/Rec(2016)4 of the Committee of Ministers to member States on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors : adopted on 13.04.2016.

Валерія ХОДОШ

молодша наукова співробітниця
відділу міжнародного права
та права Європейського Союзу
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-2430-1313

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ З НЕДЕМОКРАТИЧНИМИ ДЕРЖАВАМИ

За сучасних умов розвитку світового співтовариства все частіше можна спостерігати прояви авторитаризму, а також вже усталені авторитарні політичні режими у різних державах світу. Водночас глобалізаційні процеси, взаємозалежність держав, прагнення до миру, а також зазнання негативних наслідків в результаті дій недемократичних режимів зумовлює неможливість абсолютної їх ізоляції на міжнародно-правовій арені.

Така ситуація зумовлює як необхідність підтримання мінімально необхідних форм взаємодії, так і потребу в застосуванні передбачених міжнародним і національним правом засобів впливу щодо держав, у яких утвердилися авторитарні режими (недемократичних держав). Таким чином, взаємодія держави із такими державами потребує послідовної державної політики, яка, в свою чергу, повинна бути заснована на демократичних цінностях та прагненні до підтримання міжнародного миру, запобіганні міжнародним збройним конфліктам.

Відтак, саме конституційно-правові норми щодо демократичного характеру держави, верховенства права, поваги до людської гідності та прав людини, суверенітету, поділу влади і захисту конституційного ладу є вихідними для діяльності держави як суб'єкта міжнародно-права [1, 1–8]. Відповідно, взаємодія з державами з авторитарними режимами повинна здійснюватися виключно з урахуванням мети такої взаємодії та подальшого її співвідношення із національно-правовими цінностями. Правового значення набувають також компетенції органів, які ухвалюють відповідні рішення, установлені законом процедури, дотримання міжнародно-правових зобов'язань держави, а також наслідки співробітництва для прав людини, державного суверенітету, демократичних інститутів і національної безпеки.

Конституційно-правові засади в цьому разі виконують подвійну функцію. З одного боку, вони визначають правомірні цілі, форми та процедури взає-

модії. З іншого, – встановлюють її змістові межі, не допускаючи використання державної політики для сприяння репресивним практикам, легітимації незаконного захоплення або утримання влади, створення критичної залежності від недемократичної держави чи послаблення власного демократичного конституційного ладу.

При цьому необхідно враховувати, що сучасні авторитарні режими не завжди відкрито відкидають конституційні та демократичні інститути, а можуть використовувати їх формальне збереження для стабілізації й легітимації влади. О. О. Скрипнюк пов'язує таке явище з «конституційним авторитаризмом», за якого конституційне право використовується для політичної стабілізації авторитарної влади, а окремі конституційні інститути зазнають зловживання та спотворення, створюючи лише видимість конституціоналізму [3, с. 29]. Відтак під час визначення правових засад взаємодії слід враховувати не лише формальне конституційне оформлення влади у відповідній державі, а й фактичний характер функціонування її інститутів та реалізації демократичних принципів.

Відтак, варто зауважити, що взаємодія з державами, в яких установилися авторитарні політичні режими, може мати різноманітний характер. Водночас зміст і наслідки такої взаємодії можуть сприяти зміцненню відповідного режиму, його легітимації та навіть призводити до фактичного відступу демократичної держави від проголошених цілей такої взаємодії. Тому конституційно-правові засади мають виконувати передусім обмежувальну та спрямовуючу функції.

У цьому контексті важливо, щоб така взаємодія, зокрема й так звана «повсякденна взаємодія» (англ. everyday engagement) з державами з авторитарними режимами, була послідовною та юридично узгодженою [1, с. 4, 49–50]. Не можна допускати відступу від демократичних цілей залежно від економічного чи геополітичного значення конкретної держави або очікуваних результатів співпраці. Адже непослідовність у дотриманні демократичних цінностей створює для держав з авторитарними режимами можливість використовувати такі суперечності для заперечення універсального характеру прав людини та уникнення міжнародно-правового контролю. Особливо виразно це виявляється у діяльності міжнародних організацій, у межах яких держави з авторитарними політичними режимами можуть координувати свої дії задля послаблення механізмів моніторингу, притягнення до відповідальності та захисту прав людини [2, с. 5–7].

Відтак конституційно-правові засади повинні отримувати належне вираження у змісті міжнародно-правових актів, що опосередковують відповідну взаємодію. Такі акти мають містити достатні правові гарантії того, що відповідна взаємодія не буде використана для посилення репресивних практик, переслідування політичної опозиції, обмеження діяльності громадянського

суспільства чи уникнення міжнародно-правового контролю. З огляду на це видається доцільним проведення оцінювання ризиків для демократії та прав людини, встановлення механізмів перевірки використання наданої підтримки, а також передбачення юридичних підстав для перегляду, зупинення або припинення такого співробітництва [1, с. 53–54]. Такий підхід дає змогу враховувати не лише безпосередні результати взаємодії, а й її прямі та опосередковані наслідки для подальшого функціонування держав з авторитарними політичними режимами та характеру їхнього впливу на міжнародне співтовариство.

Окремо варто зупинитися на реалізації відповідних конституційних засад під час участі держави в діяльності міжнародних міжурядових організацій. Діяльність держави в межах міжнародної організації не повинна суперечити конституційно закріпленим засадам демократії та поваги до прав людини. Це, зокрема, стосується підтримки рішень, що відповідають інтересам держав з авторитарними політичними режимами та спрямовані на послаблення міжнародного моніторингу, звуження повноважень незалежних експертних органів або фактичне унеможливлення притягнення до відповідальності за грубі порушення прав людини. Адже держави з авторитарними режимами можуть використовувати своє членство, правила голосування та інші міжнародно-правові процедури для послаблення механізмів контролю й відповідальності [2, с. 5–8].

Відтак важливо, щоб держава формувала та реалізовувала свою позицію у міжнародно-правових відносинах відповідно до ціннісних засад власного конституційного ладу і не сприяла використанню міжнародно-правових механізмів для легітимації авторитаризму.

Ба більше, коли держава з авторитарним політичним режимом вчиняє збройну агресію, надає підтримку державі-агресору чи терористичній діяльності або перешкоджає реалізації міжнародно-правової відповідальності, конституційні засади демократичної держави є ціннісною першоосновою для визначення її правової позиції щодо застосування передбачених міжнародним і національним правом засобів впливу.

Водночас важливо зауважити, що підставою для застосування відповідних заходів є не сама наявність у тій чи іншій державі авторитарного політичного режиму, а конкретні дії цієї держави, які порушують норми міжнародного права або створюють загрозу міжнародному миру і безпеці [3, ст. 1–2]. Разом із тим конституційні приписи слугують ціннісною та правовою рамкою застосування таких заходів. Адже повага до людської гідності та прав людини, захист суверенітету і територіальної цілісності, верховенство права, демократичний характер держави та спрямованість її діяльності на забезпечення миру визначають цілі й допустимі межі відповідного правового впливу.

Так, наприклад, засади верховенства права та законності передбачають, що застосування обмежувальних та інших заходів впливу повинно здійснюватися компетентними органами держави, на належній правовій підставі та відповідно до встановленої процедури. Це також передбачає чітке визначення обставин, з якими пов'язується запровадження відповідних заходів, кола суб'єктів, на яких вони поширюються, строку їх застосування, а також умов перегляду, зміни або припинення.

Відтак конституційні засади не створюють самостійної міжнародно-правової підстави для застосування засобів впливу. Проте вони визначають правову позицію держави щодо їх використання, цілі такого впливу та його допустимі межі. Їх реалізація у міжнародно-правових відносинах вимагає, щоб відповідні заходи були законними, обґрунтованими, пропорційними, послідовними та спрямованими на припинення міжнародно-протиправної поведінки.

Список використаних джерел:

1. Cheeseman N., Desrosiers M.-E. How (Not) to Engage with Authoritarian States. Westminster Foundation for Democracy, 2023. 64 p.
2. Inboden R. S. Defending the Global Human Rights System from Authoritarian Assault: How Democracies Can Retake the Initiative. Washington, DC : International Forum for Democratic Studies, National Endowment for Democracy, 2023. 21 p.
3. Скрипнюк О. О. Конституційно-правовий вимір сучасного авторитарного політичного режиму : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 400 с.

Урочиста академія
**«УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ У ХХІ СТОЛІТТІ:
КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК, ВИПРОБУВАННЯ
ВІЙНОЮ, ВИКЛИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ»**

з нагоди 30-ї річниці ухвалення Конституції України

26 червня 2026 року

Збірник матеріалів

Опубліковано в авторській редакції
Підписано до друку 28.09.2026. Формат 64х90 1/16
Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 5,7. Тираж 200 прим. Зам. 173.

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи серія ДК № 2570
від 27.07.2006 р.

